

Кримінологічна Асоціація України

Є. О. Гладкова

**ЗАПОБІГАННЯ
НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ
ПРОТИ ПРАЦІВНИКІВ
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ**

Монографія

Харків 2014

УДК
ББК
Г

*Рекомендовано до друку рішенням правління
Кримінологічної Асоціації України 19 липня 2014 року*

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор *Є. Л. Стрельцов*
доктор юридичних наук, професор *В. П. Ємельянов*

За загальною редакцією

доктора юридичних наук, професора *О. М. Литвинова*

Г00

Гладкова Є. О.

Запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ України : монографія / Є. О. Гладкова / [За загальною редакцією д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова]. – Харків : НікаНова, 2014. – 208 с.

ISBN

У монографії розглядається комплекс теоретичних та практичних питань сучасного стану запобігання злочинам проти працівників органів внутрішніх справ України. Розглянуто важливі питання організації та правового регулювання запобігання цим злочинам, у тому числі в напрямку спеціального (кримінологічного), індивідуального запобігання злочинам, а також віктимологічної профілактики. За результатами дослідження запропоновано низку різнопланових заходів, спрямованих на істотне удосконалення окремих напрямів діяльності суб'єктів запобігання злочинам в цілому.

Для науковців, практичних працівників, викладачів, курсантів і студентів, широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою запобігання злочинності.

**УДК
ББК**

ISBN

© Гладкова Є. О., 2014

Зміст

Вступ	5
--------------------	----------

Розділ 1

Насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ як об'єкт кримінологічного вивчення

1.1 Історичний аспект кримінологічного вивчення злочинів проти працівників органів внутрішніх справ ..	8
1.2 Міждисциплінарний характер проблеми забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України	31
1.3 Поняття, класифікація та загальна характеристика стану насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України	51

Розділ 2

Кримінологічний аналіз механізму вчинення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України

2.1 Загальна характеристика механізму насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України	73
2.2 Характеристика окремих елементів механізму вчинення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України	94
2.3 Детермінація насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ	125

Розділ 3

Запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ України

3.1 Загальносоціальне та спеціально-кримінологічне запобігання насильницьким злочинам проти працівників ОВС.....	145
3.2 Індивідуальна профілактика насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України.....	157
3.3 Віктимологічна профілактика насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України.....	168
Висновки	182
Список використаних джерел	189

Вступ

Захист населення країни від посягань на особистість, її права та законні інтереси – це найважливіший обов'язок держави та її правоохоронних органів, що отримав своє закріплення у Конституції України. Не випадково тому в даний час особливого значення набувають спроби зміцнення самої державної влади, відновлення довіри до неї населення, надання функціонуванню державного механізму більшого динамізму, обґрунтованості і відповідальності за прийняті рішення.

Справа в тому, що детермінантами безпрецедентного рівня злочинності і криміналізації суспільства виступають не стільки самі по собі негативні соціально-економічні фактори, скільки нездатність протиставити цим факторам зважену державну економічну, соціальну, правову політику і організаційно-правовий механізм її реалізації, забезпечити належний правовий порядок регулювання суспільних відносин, організованість і погодженість функціонування всіх ланок системи державної влади щодо протидії злочинності. Перераховані тривожні параметри криміналізації суспільства безпосередньо пов'язані з політичними процесами на фоні помітного ослаблення сфери правоохоронної діяльності і неготовністю державних і громадських інститутів до вирішення масштабних проблем боротьби зі злочинністю.

Останніми роками різко загострилися негативні процеси у сфері зміцнення правопорядку і законності, намітилися тенденції до збільшення кількості найнебезпечніших злочинів, зокрема і відносно працівників органів внутрішніх справ. Це обумовлено тим, що в умовах загострення соціально-політичних процесів саме працівники ОВС, перебуваючи на передньому краї боротьби зі злочинністю, першими потрапляють під вплив негативних проявів масових соціальних практик.

При розгляді проблем, пов'язаних зі зростанням злочинності проти працівників ОВС, необхідно, насамперед, враховувати їх комплексний характер. Тому навряд чи можна їх вирішити нашвидкуруч, так би мовити «в режимі оперативного реагування». Необхідною умовою є застосування такої методологічної бази, яка б дозволила аналізувати складні проблеми як ціле, забезпечувала розгляд багатьох альтернатив їхнього вирішення із урахуванням значної кількості перемінних, що забезпечують повноту оцінки кожної альтернативи, допомагають вносити елементи вимірності, дають можливість відбивати реальну складність зазначених проблем.

Даний підхід дозволяє не тільки ефективно виявляти фактори, які впливають на стан злочинності проти працівників органів внутрішніх справ, але й пояснювати їх похідний характер і зв'язок з тими соціально-економічними змінами, які відбуваються в житті нашого суспільства.

У найближчій перспективі відповідні негативні тенденції збережуться. При цьому особливу тривогу викликають параметри прогнозованого росту тяжких і особливо тяжких злочинів проти працівників ОВС. Зазначені зміни небезпечні тим, що можуть викликати подальше погіршення динаміки злочинності, що, у свою чергу, вимагатиме непомірно більших фінансових та організаційно-технічних витрат на забезпечення безпеки персоналу.

В цих умовах комплексний і системний характер запобігання злочинності проти працівників ОВС, модернізація та впорядкування стану відповідних процесів та процедур реалізації режиму законності, виступають провідними умовами самозбереження нашого суспільства, реальними інструментами подолання негативних тенденцій у правоохоронній сфері, адже кримінальна ситуація у названій царині на сьогоднішній день реально загрожує національній безпеці України.

Масштаби злочинності проти працівників органів внутрішніх справ вимагають від влади зміцнення правових та організаційних засад діяльності щодо боротьби з нею, зокрема оперативно-розшукової та запобіжної функцій. Їх ефективність багато в чому залежить від критичного пере-

осмислення багатьох усталених в юридичній науці і правоохоронній практиці догм і стереотипів щодо розуміння форм і методів забезпечення безпеки персоналу в сучасних умовах. Усе це потребує нового підходу до вирішення питань аналізу надскладних інституційних проблем правоохоронної діяльності, модернізації й підвищення ефективності функціонування всіх елементів системи органів внутрішніх справ.

Запровадження цього підходу вимагає нестандартних рішень, зокрема проведення спеціальних комплексних заходів, спрямованих на модернізацію системи ОВС, що включають:

по-перше, розробку адекватних контрзаходів по виявленні криміногенних фактів і здійснення превентивних інформаційних впливів на процеси та явища, пов'язані зі злочинністю, а також моніторинг ефективності здійснюваних заходів;

по-друге, закріплення в нормативному акті форм і методів взаємодії в різних сферах, що дозволить не тільки підвищити ефективність роботи служб і підрозділів ОВС, але й істотно розширити можливості кожної із взаємодіючих сторін, зокрема і при запобіганні злочинам проти працівників органів внутрішніх справ, що безумовно важливо в умовах загострення криміногенної обстановки і зростання кількості особливо небезпечних злочинів;

по-третє, закріплення в якості однієї з форм запобігання злочинам оперативно-розшукової профілактики за допомогою негласних сил та засобів, що надасть імпульс для її ще більш повної регламентації як на законодавчому, так і на відомчому рівні, коли на негласну профілактику, як одну з форм кримінологічного впливу, будуть поширюватися загальні положення (цілі, задачі, принципи), застосовувані до профілактики в цілому.

Професор О. М. Литвинов

Розділ 1

Насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ як об'єкт кримінологічного вивчення

1.1 Історичний аспект кримінологічного вивчення злочинів проти працівників органів внутрішніх справ

Теперішня ситуація в Україні характеризується підвищеним рівнем криміналізації суспільства, що призводить до зростання злочинності. Оскільки суспільство перебуває в безперервному розвитку, детермінанти сучасної злочинності є досить різноманітними, мають історично мінливий характер, залежать від політичних, економічних, культурних, соціальних та інших умов.

Зростання злочинності впливає на діяльність працівників органів внутрішніх справ, які постійно стикаються з небезпекою, ризикують своїм життям та здоров'ям. Актуального характеру набуває проблема злочинності проти працівників органів внутрішніх справ, яка потребує постійного нагляду з боку держави, а також підвищення їх соціального та правового захисту.

Для розвитку правової держави та суспільства необхідна постійна протидія злочинності, вдосконалення системи запобігання вчиненню злочинів, своєчасне виявлення та усунення їх причин і умов, а також забезпечення прав людини. Основним суб'єктом, на який покладені ці функції, є органи внутрішніх справ.

Органи внутрішніх справ, передусім міліцейські підрозділи, або поліція в інших країнах, - система особливих

органів з охорони громадського порядку й боротьби зі злочинністю¹.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про міліцію», міліція в Україні – державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від противоправних посягань. Закон характеризує міліцію як адміністративно-виконавчий орган держави.

Міліція – це структура органів внутрішніх справ, головною метою якої є охорона громадського порядку, ведення боротьби зі злочинністю, захист прав й свобод громадян, а також виконує адміністративну, профілактичну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу та охоронну функції². На органи внутрішніх справ та її працівників покладені владні правоохоронні повноваження, головним завданням, є припинити беззаконня та затримати правопорушника або злочинця, але працівники органів внутрішніх справ завжди повинні бути готові до самооборони. Забезпечення фізичної і моральної безпеки працівників працівники органів внутрішніх справ – одна з найактуальніших кримінологічних проблем у галузі попередження правопорушень і злочинності.

Вивчення історії міліції України перебуває серед постійних завдань вітчизняної історико-правової науки. Актуальність таких досліджень суттєво зростає на етапі розвитку України як правової держави, коли в процесі сьогоденної реорганізації міліції з метою раціонального рішення практичних питань доцільно насамперед досліджувати власне минуле.

Великого значення набули завдання реформування системи МВС України, приведення її до світових стандартів демократичної правової держави. Одним із найголов-

¹ Медведев В. С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ: Теоретичні та прикладні аспекти / В. С. Медведев . – К. : НАВСУ, 1997. – С. 934; Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 174 – 175.

² Кравченко Ю. Ф. Міліція України [Електронний ресурс] / Ю. Ф. Кравченко. – К. : Генеза, 1999. – 432 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1728092449619/pravo/individualna_profilaktika_zlochiviv.

ніших серед них є здійснення комплексу заходів, спрямованих підвищення ефективності запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ.

Дослідження зазначеної проблеми надає значний матеріал не лише для наукових узагальнень, а й для визначення напрямків удосконалення роботи з персоналом органів внутрішніх справ України, організації та діяльності правоохоронних органів.

Створення міліції та організація її діяльності відбувалися в усіх регіонах України при однаковій правоохоронній націленості. Однак кожний регіон мав свої особливості, що виявлялися в якості структури, штату, кваліфікації працівників та матеріально-технічного забезпечення. У пошуках нової, оптимальної організаційної структури міліції УСРР мали місце певні прорахунки і помилки.

Вивчення історико-правових питань картини минулого, з усіма його здобутками та недоліками, надає можливість недопущення певних помилок при реформуванні та вдосконаленні організаційної структури органів внутрішніх справ у сучасних умовах.

Спроби вивчення окремих питань щодо історії міліції України здійснювались неодноразово, але цілісного історико-правового дослідження проблеми не проводилося.

Проте є праці, присвячені історії міліції, що частково відтворюють особливості її структурної побудови. Серед науковців, що зробили свій внесок у вивчення історії органів внутрішніх справ, необхідно назвати В. М. Алтуєва, І. Г. Біласа, С. В. Біленка, О. М. Бандурку, О. В. Борисова, І. Д. Борисову, Ю. Г. Бубнову, В. В. Власенкова, С. І. Власенка, М. М. Войцеховського, О. А. Гавриленка, С. О. Гонюхова, М. Ю. Гребенкіна, О. О. Демічева, А. С. Ємеліна, М. І. Єропкіна, С. Ф. Зибіна, М. М. Карташова, В. Я. Кикотя, М. А. Кожевину, С. І. Кузьміна, А. Н. Кучеріва, І. А. Логвиненка, Х. Х. Лойта, В. В. Макєєва, А. Я. Малигіна, А. В. Міщенко, П. П. Михайленка, В. М. Морозова, Р. С. Мулукаєва, І. І. Олейника, В. П. Портнова, В. Н. Прокопенка, В. В. Прохорова, А. Т. Скилягіна, М. М. Славіна, І. М. Скуратович, А. П. Тімченка, В. М. Шамарова, А. Є. Шевченка, О. Н. Ярмиша.

Світова практика вивчення міліцейсько-поліцейських структур її становлення та організації діяльності свідчить, що правоохоронці, здійснювали та здійснюють свої професійні обов'язки фактично завжди на межі ризику для свого життя та здоров'я. Стосовно України «гостро актуальною ця проблема є для працівників органів внутрішніх справ (ОВС). Це пов'язано, перш за все, з особливостями службової діяльності»¹.

Вивчення історії української міліції необхідно здійснювати з урахуванням того, що багато сторінок вітчизняної історії були перекручені та спотворені у відповідності з класовим підходом, в угоду ідеологічним догматам. За часів тоталітарного режиму роботи багатьох авторів були визнані ворожими, багато імен було замовчано, значну кількість архівних документів було засекречено, а деякі проблеми і зовсім перебували під забороною, що призвело до неправильних історико-правових оцінок подій і особистостей. До числа таких малодосліджених тем можна віднести історію становлення органів внутрішніх справ та зокрема міліції.

Вивчення історії міліції в умовах постійних соціально-політичних змін, неодноразових спроб державотворення на території України різними політичними силами, далі перехід до нової економічної політики з елементами ринкової економіки, її згортання. В пошуках нових методів роботи міліції, нової системи управління, нової організаційної структури, мали місце певні прорахунки і помилки. Це спричинялося тим, що удосконалення діяльності і структури міліції здійснювалося в надто складній обстановці безперервної гострої боротьби державної влади із внутрішніми і зовнішніми супротивниками.

На сьогоднішній день знання об'єктивної історико-правової картини минулого, з усіма здобутками та недоліками, дає можливість уникнути багатьох помилок у реформуванні системи органів внутрішніх справ в умовах побудови демократичної, правової, соціальної держави, знайти досконалі організаційно-правові форми сучасної правоохо-

¹ Біленчук П. Д. Злочинність: поняття та види / П. Д. Біленчук // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 11. – С. 3.

ронної діяльності, провести спадкоємну лінію між тим що було, що є і що буде у майбутньому.

Розробки окремих аспектів організації міліції Української СРР 1920-х років (головним чином, першої половини 1920-х років) мали місце в 1970-х – 1980-х роках. Так, з історії міліції зазначеного періоду в 1965 р. колективом авторів (Ю. В. Александров, Б. А. Воронін, І. А. Гельфанд та ін.) була створена праця «З історії міліції Радянської України». У 1975, 1976 і 1987 роках були захищені дисертаційні дослідження В. А. Алтуєва, Н. І. Тимофєєва, С. І. Власенко. Безперечно, дані роботи стали важливим внеском у вивчення історії міліції, однак, незважаючи на їхню цінність, вони містять низку істотних недоліків. Для більш детального ознайомлення з дослідженнями попередників перейдемо до історіографічного огляду даної теми.

Книга «З історії міліції Радянської України» (Київ, МОГП УРСР, 1965), хоча й багато в чому висвітлює історію міліції з моменту її виникнення й до середини 1960-х років, не позбавлена суб'єктивізму, викликаного в першу чергу особливостями того часу. Історія міліції розглядалася лише з позитивного боку, темам реорганізації, кадрового підбору й удосконалення мережі спеціальних навчальних закладів приділялося дуже мало уваги, «чистки» в міліції згадуються мимохідь, діяльність представлена або обривковими відомостями, або у вигляді мемуарів. Зате детально висвітлюється тема партійного керівництва органами міліції.

Значну кількість інформації містить перший том «Історії міліції Української РСР у документах і матеріалах» (друкарня МВС УРСР, м. Київ, за редакцією доктора юридичних наук, професора П. П. Михайленка), виданий у 1969 р. Однак у цьому збірнику наведені лише ті матеріали, які мають в основному позитивний характер. Збірник був присвячений 50-річчю міліції радянської України. Добірка документів у ньому недостатньо повна, багато джерел (наприклад, газети «Комуніст», «Пролетар») є агітаційно-публіцистичними й, відповідно, не можуть дати об'єктивну оцінку подіям. Зовсім незрозумілим є наявність грифа «Для службового користування» на цьому виданні, оскільки

ки жодних секретних відомостей або відомостей, що чорнять міліцію УСРР, він не містить.

Дисертаційне дослідження М. І. Тимофєєва, що відноситься до 1975 р., присвячено винятково керівництву комуністичної партії органами міліції й обмежене часовими рамками 1921–1925 років (Н. І. Тимофєєв «Керівництво Комуністичної Партії органами робітничо-селянської міліції в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.)» (спеціальність 07.00.01– Історія КПРС). Незважаючи на це, в дослідженні пропонується низка питань організації апарату й діяльності міліції.

Цікавою є робота В. М. Алтуєва «Робітничо-селянська міліція Української РСР у період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.)» (спеціальність 07.00.02 – історія СРСР, 1976 р.). У ній розглядаються проблеми організації й діяльності міліції України початку 1920-х років. Однак, як і всі дослідження того часу, робота містить суб'єктивну інформацію й значно політизована – розглянуто не всі питання організації, не приділено належної уваги питанням кадрового підбору, «чисткам» у міліції й підвищенню кваліфікації міліціонерів, діяльність представлена винятково з позитивного боку, значну увагу приділено партійному керівництву й політичному вихованню. Крім того, часові рамки дослідження історії міліції обмежуються 1925 р.

Досить цікавим є дослідження С. І. Власенка «Правоохоронні органи Української РСР у період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.)» (спеціальність 12.00.01 – теорія й історія держави і права; історія політичних і правових учень, 1987). Однак у цьому дослідженні розглядається система правоохоронних органів у цілому, тобто і судові органи, і прокуратура, і міліція, і органи державної безпеки, що, відповідно, призводить до узагальнення інформації. Дослідник також обмежується часовими рамками 1921–1925 років.

Групою наукових працівників Національної академії внутрішніх справ України під керівництвом доктора юридичних наук, професора П. П. Михайленка був підготовлений збірник «Історія міліції України в документах і матеріалах», виданий київським видавництвом «Генеза» (у 1997 р. –

перший том, в 1999 р. – другий). Цей збірник є своєрідною переробкою «Історії міліції Української РСР у документах і матеріалах» (за редакцією П. П. Михайленка). Цікаво, що на цей раз у ньому наведено багато документів дорадянського періоду, додано великий обсяг матеріалу, що характеризує діяльність української міліції з різних боків – позитивного і негативного і відкриває невідомі раніше аспекти історії міліції УСРР.

Наступна розглянута робота – навчальний посібник А. П. Тимченка «Правові основи організації й діяльності міліції України в 1917–1941 рр.» Він є досить цікавим для дослідників, у ньому цілком повноцінно розглянуто нормативні акти, що визначають організацію й діяльність міліції УСРР у період між громадянською та Великою Вітчизняною війнами. Автор згадує й про організацію апарату міліції в розглянутий період. Однак, тема посібника відрізняється від теми нашого дослідження, хоча й має низку подібних моментів. Праця А. П. Тимченка – це вузькопрофільна робота, присвячена винятково правовим основам організації й діяльності даного виду правоохоронних органів.

При написанні монографії також були використані опубліковані роботи українських істориків і правознавців В. М. Алтуєва, О. М. Бандурки, О. А. Гавриленка, А. Н. Кучера, І. А. Логвиненка, О. Н. Ярмиша та інших учених.

Великий інтерес викликає захищена в 1992 р. дисертація доктора юридичних наук А. Я. Малигіна «Державно-правовий статус міліції РРФСР у період проведення нової економічної політики». У ній розглядаються численні аспекти правових основ організації міліції Російської Федерації. Певну увагу в роботі приділено організації правоохоронних органів союзних республік, у тому числі й Української СРР. Ця дисертація дозволяє нам порівняти низку аспектів організації й діяльності міліції України з подібними аспектами в РРФСР і провести історичні паралелі, порівняти реформи у двох державах, виявити взаємозв'язок між цими реформами.

Ми вже згадували, що в усіх дисертаційних дослідженнях минулих років (крім дисертаційного дослідження А. Я. Малигіна й виданого в 1998 р. навчального посібника

А. П. Тимченка) спостерігається чимало недоліків. Розглянемо їх детальніше.

Першим недоліком є надмірна політизованість досліджень. У всіх розглянутих дисертаційних роботах 1980-х років основна увага приділялася тим сторонам дослідження, які дозволяють дійти висновків, що ведуть до абстрактної констатації факту «повної відповідності міліції УСРР вимогам соціалістичної законності». Значна увага приділялася дослідженню керівного впливу комуністичної партії на правоохоронні органи, на «винятково позитивну» роль взаємовідносин Народних комісаріатів внутрішніх справ Української СРР і РРФСР.

Зрозуміло, що не треба зовсім ігнорувати або применшувати значення цих аспектів для міліції УСРР. Однак продиктоване вимогами існуючого режиму зосередження значної уваги вчених на досить вузькому колі тем і політизована оцінка інформації негативно позначалися на інших сферах дослідження, відвертали увагу істориків від безлічі інших аспектів історії української міліції розглядуваного періоду.

Другий недолік – недостатньо повне дослідження організаційних змін в апараті міліції: розглядалися не всі зміни, що стосувалися реорганізації апарату міліції на початку 1920-х років, а лише ті, які, на думку авторів, мали позитивне значення для дотримання «принципів соціалістичної законності» і свідчили про «неоціненну керівну роль партії». Тим часом ігнорування, замовчування низки реорганізацій (деякі з реформ мали досить негативні наслідки) порушує цілісність картини розвитку організаційної структури міліції й призводить до створення значною мірою неточного відображення історичного процесу.

Третій недолік – суб'єктивне й неповне висвітлення питань кадрової політики. У більшості досліджень 1970-х років теми постійних розширень (або скорочень) штатів і тривалих «чисток» у міліції або замовчувалися, або подавалися односторонньо як позитивний аспект кадрової політики.

Четвертий недолік – у дослідженнях або повністю забувалася або згадувалася мимохідь така досить істотна сфера кадрової політики, як удосконалення мережі спеціа-

льних навчальних закладів для працівників міліції й розшуку, створеної для підвищення їхньої кваліфікації. Вона відіграла досить значну прогресивну роль у становленні міліції Української СРР.

П'ятий недолік – у дослідженнях спостерігаються історичні неточності (наприклад, воєнізація в міліції визнається чомусь як повне перепідпорядкування міліції військовому командуванню).

Шостим недоліком є неповне використання джерел. При розгляді діяльності міліції Української СРР на початку 1920-х років у дослідженнях 1970-х років використовувалася лише документальний матеріал, який характеризує цю діяльність винятково з позитивного боку.

Більшість авторів зверталася в своїх роботах до збірника «Історія міліції Української РСР у документах і матеріалах» (за редакцією П. П. Михайленка), як до головного джерела. Розгляд діяльності міліції Української РСР мав в основному ознайомлювальний характер, робилося просте повторення тих обривкових відомостей, які наводяться в згаданих книзі. Короткий огляд діяльності, як правило, закінчувався висновком про «повну відповідність діяльності міліції УСРР принципам соціалістичної законності» (або ж висновок був відсутній зовсім). Зрозуміло, що подібна наукова методика ідеально відповідала вимогам політичного режиму країни, однак не дозволяла виявити навіть приблизну картину організації й діяльності міліції України в період нової економічної політики.

Сьомий недолік, про який ми мимохідь згадали раніше, – це використання в дослідженнях радянської канонічної періодизації історії міліції України.

Під час Лютневої революції українські землі входили до складу імперій – Російської та Австро-Угорської. 2 березня 1917 року імператор Росії Микола II зрікся престолу і в Петрограді було створено Тимчасовий уряд. В Україні встановилося двовладдя. Поряд з органами Тимчасового уряду були створені Українська Центральна Рада та ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. Центральна Рада відразу після повалення самодержавства приступила до державного будівництва, в якому організації

міліції відводилося важливе місце. Вперше за часів Центральної Ради народна міліція згадується в документах першого українського військового з'їзду, що відбувся у травні 1917 р. у Києві. З'їзд прийняв постанову «Про українську народну міліцію», в якій наголошувалося, що українська армія після війни має стати армією народу (народною міліцією) і що єдиною метою її існування і формування повинна бути охорона інтересів і прав народу, а не панівних класів, до якої б нації ці класи не належали. Попри усілякі намагання Ради щодо вдосконалення діяльності міліції, остання не змогла подолати хвилю злочинності, що розросталася. З боку громадськості в допомогу міліції було організовано товариство «Вільне козацтво», мета, якого полягала у фізичному і духовному розвитку своїх членів, суспільному вихованні та у підтримці спокою в Україні. Міліція у містах і на селі була страшенно дезорганізована, не мала ніякого авторитету серед населення¹.

Так, у рапорті Київського повітового виправника Київському губернському комісару тимчасового правління про роззброєння місцевим населенням міліції комісару зазначалося «Чини поліції терплять та покірно зносять усі образи. Всі вимоги по виконанню державних повинностей тимчасово призупинилися. Багато хто з чинів поліції вимагають звільнити від виконання службових обов'язків»². Намагаючись зміцнити єдиноначальність міліції та підсилити авторитет було вирішено передати міліцію у розпорядження Міністерства внутрішніх справ.

З приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського суттєвих змін зазнали всі органи виконавчої влади. Торкнулися ці зміни і органів міліції. У серпні 1918 року гетьман затвердив «Закон про Статут Української Державної варти». Статут регламентував порядок керування вартою в

¹ Кравченко Ю. Ф. Міліція України [Електронний ресурс] / Ю. Ф. Кравченко. – К. : Генеза, 1999. – 432 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1728092449619/pravo/individualna_profilaktika_zlochiviv.

² Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3-х т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1997. – Т. 1: 1917–1925. – С. 25.

губерніях та повітах, у містах і селах. Діяльність державної варти була поділена на такі основні види: загальна (адміністративна) і оперативна (кримінально-розшукова та інформаторська). Умови 1918 року воєнні дії, багатопартійні суперечки революційних протистоянь сприяли розгулу злочинності та бандитизму.

Для підготовки кадрів української державної варти були створені спеціальні навчальні заклади початкової підготовки, школи підвищення кваліфікації за конкретними спеціальностями. Приділялася увага аналізу кримінологічної обстановки з урахуванням місцевих умов періоду громадянської війни, розгулу анархії, бандитизму, спекуляції та іншої злочинності.

Охорона громадського спокою та порядку від злочинних посягань, захист життя, здоров'я, законних прав та інтересів громадян, попередження і припинення злочинів є основними функціями державної варти, як і будь-якої міліції. Розквіт злочинності набув такого масштабу, що своїми силами органи державної варти були не спроможні ліквідувати негативні фактори, які провокують ріст злочинності. Нерідко, у випадках масових заворушень та погромів, українська влада та органи державної варти змушені були звертатися до командування німецьких військ за допомогою, але дії німецьких військ викликали незадоволення місцевих жителів, що призводило до сутичок та погіршення криміногенного стану в державі. За таких умов співробітники державної варти нерідко отримували поранення та ушкодження, про що свідчать відомості кримінально-розшукового відділу Київського столичного отамана та відомості розшукового відділу Київської столичної державної варти про різні пригоди, які трапилися в період з 29 липня по 2 грудня 1918 року, а саме 19 серпня 1918 року до кримінальної відповідальності, за образу та побиття міліціонера під час виконання ним службових обов'язків, було притягнуто М. Герасимова¹.

¹ Міністерства внутрішніх справ Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47324>.

Враховуючи негативні обставини того часу, громадянська війна, бандитизм, анархія, спекуляція, органи державної варті намагалися чесно виконувати свої обов'язки, хоча боротьба була не досить ефективною.

Гетьман П. Скоропадський зрікся влади, яка перейшла до гетьманського уряду, а потім до Директорії. Розпочалася робота по забезпеченню порядку та спокою населення, а саме організації органів міліції на руїнах колишньої «варті», на зразок міліції Центральної Ради до захоплення державної влади П. Скоропадським або поліції європейських країн, враховуючи сучасні демократичні перетворення. Криміногенна обстановка погіршилась, були мобілізовані всі сили на організацію роботи працівників міліції та забезпечення підготовки професійних кадрів міліції, була залучена військова сила, а саме – військове формування Січових Стрільців. Новостворена міліція будувала свою діяльність згідно нормативно-правових актів, що й державна варта. Органи міліції потребували змін та обґрунтованих реформ, керівні органи не мали чітких інструкцій для міліції та карного розшуку, постала потреба в сильному керівному апараті – Департаменті.

За свідченнями архівних документів органи міліції постійно перебували у режимі організації або реорганізації, постійна зміна влади, відсутність сильного керівного апарату, різноманітність служб, відсутність нормативно-правових документів, які б чітко описували діяльність та обов'язки кожної служби, матеріальна незабезпеченість, недостатня чисельність професійних кадрів, відсутність авторитету серед населення, не в змозі були зупинити постійний зріст злочинності, захистити населення від озброєних банд, які займалися грабежами та розбоями.

Про що свідчить витяг з наказу коменданта міста Києва: «Мені доповідають, що козаки, які прибули до Києва республіканських військ вороже відносяться до народної міліції. Вилучається зброя, проводяться арешти службовців міліції. Теперішня міліція не має нічого спільного з колишньою державною вартою, її завданням є охорона спокою та порядку в місті. Пропоную командирам усіх війсь-

кових частин оголосити мій наказ та вказати, що народній міліції необхідно надавати підтримку»¹.

Різні уряди, влада яких поширювалась на певну територію України у той або інший період – і Тимчасовий уряд Росії, і Центральна Рада, і Гетьманат, і Директорія, і Радянський уряд Росії та України, в організації та діяльності міліції керувалися подібними та майже однаковими принципами. Різнилися ці принципи за класовим підходом і класовими орієнтирами².

Нова влада розпочала свою роботу з організації нової міліції, був опублікований Декрет Ради Народних Комісарів України «Про організацію міліції», в якому зазначалося, що необхідно організувати на території республіки робітничо-селянську радянську міліцію, яка створювалася для охорони революційного порядку та особистої безпеки громадян, також для боротьби з кримінальним світом. Практичних положень, організаційно-штатних структур у декреті не наводилось, була видана Інструкція про організацію робітничо-селянської міліції, яка встановлювала порядок організаційних заходів по сформуванню міліції на місцях.

Лави міліції поповнювалися з добровольців з представників трудящих класів, які йшли на службу в міліцію, заповнювали реєстраційну картку та давали підписку про те, що він має право згідно з інструкцією на вступ до лав міліції та зобов'язується прослужити не менше 6 місяців, виконувати всі накази і розпорядження завідуючого міліцією і центральної влади. Колишні службовці поліції були звільнені, але винятком було особистий дозвіл Головного управління робітничо-селянської міліції.

Практична діяльність співробітників міліції будувалася на принципі дотримання законності. Співробітники

¹ Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3-х т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1997. – Т. 1: 1917–1925. – С. 61.

² Кравченко Ю. Ф. Міліція України [Електронний ресурс] / Ю. Ф. Кравченко. – К. : Генеза, 1999. – 432 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1728092449619/pravo/individualna_profiliaktika_zlochivniv.

міліції, як і інших адміністративних органів, що здебільшого виступають як безпосередні проводирі закону, у своїй роботі повинні дотримуватися суворого додержання законності. У згаданій інструкції про організацію міліції йшлося про те, що посадові особи міліції за свої злочини підлягають судовій відповідальності на однакових підставах з усіма громадянами, причому несуть вищу міру покарання за вчинені проступки¹.

Права працівників міліції також були записані в інструкції для міліціонера:

п. 7. Коли міліціонеру, при виконанні ним своїх службових обов'язків, буде нанесена образа, то він не може відповідати тим же, а негайно повинен зробити доклад про це начальнику району для притягнення винуватців до законної відповідальності.

п. 8. Міліціонер може застосовувати зброю лише в крайніх випадках – тоді, коли не має можливості вжити інших засобів, наприклад: для охорони себе та інших осіб від озброєного нападу, загрожуючого життю (додаток до інструкції міліції п. 48 додаток ч. 3 від 18 червня 1919 р.)»².

Важливим фактором у боротьбі із злочинністю того часу було роз'яснення законів населенню, що значно полегшувало роботу всіх адміністративних органів, а також наближало їх до мас та отримали змогу залучитися їх підтримкою.

За важких і складних умов міліція вела рішучу боротьбу з бандитизмом. Сформовані з особового складу міліції загони не було чим обмундировати та озброїти. Незважаючи на труднощі, викликані розрухою та анархією, які панували в країні, населення завжди потребувало захисту від злочинних посягань, злочинні групи часто перевищували загони міліції як за чисельністю, так і озброєнням, міліція,

¹ Кравченко Ю. Ф. Міліція України [Електронний ресурс] / Ю. Ф. Кравченко. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1728092449619/pravo/individualna_profilaktika_zlochiviv.

² Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3-х т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1997. – Т. 1: 1917–1925. – С. 66.

маючи підтримку населення, успішно боролася з бандитськими формуваннями. До кінця 1925 року з бандитизмом в Україні було практично покінчено¹.

У першій половині 1922 року по Україні було зареєстровано 14725 випадки крадіжок, 3875 грабежів, 1452 вбивства, 529 випадків спекуляції та мародерства тощо. Взагалі було зареєстровано 52969 заяв про вчинені злочини, з них було розкрито органами міліції 26097 злочинів, тобто майже 50%. Наприклад, у період з 1 грудня 1921 року по 15 квітня 1922 року працівниками Луганської міліції було розкрито 27 вбивств з 33 вчинених; 23 грабежі з 34 зареєстрованих; 241 крадіжка з 297. У лютому 1922 року в Київській губернії було вчинено 22 вбивства, з яких працівниками міліції було розкрито 19; 352 крадіжки, розкрито – 241; 61 випадок грабежів, розкрито – 45. І це при недостатньому досвіді, нестачі спорядження, зброї, цілковитій відсутності технічних засобів тощо. Але це компенсувалося, перш за все, цілковитою самовіддачею переважної більшості працівників робітничо-селянської міліції УСРР².

З рапорту начальника міліції республіки народному комісару внутрішніх справ: «Беручи до уваги, завдання, які покладені на працівників міліції є надзвичайно відповідальними, вимоги робітничо-селянської влади до неї занадто великі, наявність бандитизму та злочинності, підривають авторитет органів міліції, я, як начальник Головного управління міліції республіки, відповідальний перед робітничо-селянською владою та народом за усунення тяжкої ситуації, що склалася, в якій співробітники виконують свої службові обов'язки, прошу приділити увагу усуненню негативних факторів, а також забезпечити їх всім необхідним»³.

¹ Кравченко Ю. Ф. Міліція України [Електронний ресурс] / Ю. Ф. Кравченко. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1728092449619/pravo/individualna_profilaktika_zlochyniv.

² Становлення робітничо-селянської міліції УРСР (1919–1922 pp.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47340>.

³ Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3-х т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1997. – Т. 1: 1917–1925. – С. 199.

У боротьбі з бандитизмом органи міліції мали великі втрати серед працівників, так по офіційним даним за 1921 рік членами банд було вбито 691 міліціонер.

Згідно нового Положення про робітничо-селянську міліцію УРСР від 10 листопада 1926 року міліція – адміністративно-виконавчий орган радянської влади. Нове Положення регламентувало усі напрями життєдіяльності міліції: організаційну побудову, обов'язки і права її, порядок проходження служби, забезпечення та пільги для робітників міліції та їхніх родин¹. Для боротьби із злочинністю міліція залучає маси трудящих, організовує добровільні товариства та керує їхньою діяльністю, які надавали працівникам міліції допомогу у боротьбі із злочинністю.

Влада приділяла значну увагу підготовці кваліфікованих працівників міліції, відкривалися спеціальні школи міліції, а також курси для підготовки та перепідготовки командного та рядового складу органів міліції.

У 1933-1937 роках відбувся подальший організаційний розвиток української міліції, вдосконалювалась її структура, форми та методи діяльності, вирішувалось питання поліпшення матеріальних та побутових умов працівників міліції. Згідно Постанови РНК СРСР працівники міліції, які отримали інвалідність у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, а також сім'ї працівників міліції у зв'язку з втратою годувальника з 1 січня 1933 року прирівнювались у державному забезпеченні до начальницького та рядового складу Червоної Армії та їх родин. Зокрема, в 1935 році працівниками міліції була підвищена заробітна платня, а також були виділені значні грошові кошти для надання матеріальної найбільш нужденним. Виявляли турботу про сім'ї загиблих працівників міліції і керівники уряду. Так наприклад, коли 14 серпня 1936 року в Києві при виконанні службових обов'язків загинув міліціонер Є. Л. Несторенко, секретар ЦК КП(б)У П. П. Постишев направив вдові загиблого лист, в якому виразив свої співчут-

¹ Кравченко Ю. Ф. Міліція України [Електронний ресурс] / Ю. Ф. Кравченко. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1728092449619/pravo/individualna_profiliaktika_zlochiviv.

тя та надав розпорядження підлеглим про призначення пенсії для сім'ї загиблого.

21 червня 1941 року працівники міліції Бережанського району Тернопільської області одержали відомості про те, що група бандитів готується пограбувати магазин. Щоб запобігти цьому і ліквідувати банду, була організована засідка. У ніч на 22 червня до магазину прийшло п'ятеро бандитів. Троє увійшли до приміщення магазину, а двоє залишилися зовні. Поява працівників міліції була для злодіїв несподіванкою. Під час перестрілки одного з них було вбито, інших затримано. Не довелось працівникам міліції республіки, які тієї ночі боролися з бандитами та іншими злочинцями, повернутися додому на відпочинок. Просто з міліцейського поста, з місця проведення операцій багато хто з них вступив у бій з фашистами¹.

10 серпня 1941 року військова рада Південного фронту винесла постанову про створення військової бригади міліції, на яку було покладено: а) організація загороджувальних загонів по боротьбі з дезертирством; б) охорона комунікацій військових об'єктів у прифронтовій смузі; в) наведення порядку і регулювання руху на дорогах².

Бракувало кваліфікованих кадрів, для усунення цього недоліку у 1944 році на роботу до української міліції НКВС СРСР було направлено з інших республік 2412 міліціонерів. З числа місцевого населення в органи НКВС і міліції УРСР було прийнято 24919 осіб, з яких 7399 – жінок та 5921 – колишніх партизанів. Через брак кваліфікованих кадрів лави міліції поповнювали з числа партизанів, а також жінки³.

¹ Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3-х т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1997. – Т. 2: 1926-1945. – 1999. – С. 24.

² Кравченко Ю. Ф. Міліція України [Електронний ресурс] / Ю. Ф. Кравченко. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1728092449619/pravo/individualna_profilaktika_zlochiviv.

³ Організація та діяльність міліції України у роки Великої вітчизняної війни (1941–1945 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47372>.

У повоєнних умовах злочинність значно зросла, керівники міліції не врахували особливостей після воєнного часу та своєчасно не організували роботу органів міліції щодо профілактики злочинності. Боротьба із злочинністю проходила у складних умовах. Народний Комісаріат внутрішніх справ був перетворений на Міністерство внутрішніх справ. Міліція була передана із Міністерство внутрішніх справ до Міністерства державної безпеки СРСР, у зв'язку із зміцненням кадрів, поліпшенням роботи органів міліції, на органи безпеки була покладена функція по охороні державної безпеки та ліквідації наслідків війни, створити навколо органів міліції актив громадськості та посилення свого авторитету для більш ефективної боротьби з кримінальними елементами.

Неукомплектованість та незахищеність штату не давала можливості знизити рівень злочинності в країні, тому були організовані курси спеціальної підготовки працівників міліції. На західних областях проводили активну роботу по укомплектуванню штату міліції, робили це за рахунок демобілізованих, колишніх партизан, робітників, які бажали вступити до лав працівників міліції¹.

Недостатність кваліфікованих кадрів міліції, майстерності, оснащення, технічних засобів, тяжкі умови, небезпечність злочинців приводили до значної кількості загиблих серед працівників міліції, тільки у 1946 році у боротьбі із кримінальною злочинністю загинуло 297 співробітників міліції.

Всі сили міліції були покладені на боротьбу із злочинністю, працівники постійно удосконалювали оперативну майстерність, шукали нові форми та тактичні прийоми роботи. Створювалися народні дружини, які приймали активну участь у боротьбі із злочинністю. У 1957 році в Києві на стадіоні «Динамо» в присутності міністра внутрішніх справ О. М. Бровкіна особовий склад міліції вперше приймав присягу на вірність Батьківщині.

¹ Міліція УРСР у період 1946–1962 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47398>.

Нове Положення «Про радянську міліцію» від 1962 року чітко визначило завдання міліції, права та обов'язки її співробітників. У Положенні зазначалося, що міліція є адміністративно-виконавчим органом держави, покликаним охороняти громадський порядок у містах, населених пунктах і на транспортних магістралях, забезпечувати охорону державної власності, особи і прав громадян від злочинних посягань, своєчасно попереджувати, припиняти і розкривати кримінальні злочини. У документі наголошувалось про необхідність підтримання міліцією постійного зв'язку «з широкими масами трудящих і громадськими організаціями» та працювати «в тісній взаємодії з добровільними народними дружинами по охороні громадського порядку».

У 1968 році Міністерству охорони громадського порядку Української РСР було повернено попередню назву – Міністерство внутрішніх справ Української РСР, але у структурі та діяльності нічого не змінилося. Продовжувалася робота по розробці більш ефективних форм роботи працівниками міліції та структурних перетворень, які б поліпшували співпрацю між працівниками різних служб міліції, для вдосконалення аналітичної, планової та контрольної діяльності були створені штаби. Обсяг роботи та навантаження співробітників органів внутрішніх справ постійно ріс, а також зріст чисельності населення та розбудови держави викликали збільшення штату працівників міліції, покращувались умови праці, фінансове та матеріальне забезпечення міліції. Для підвищення майстерності та професіоналізму, покращення бойової та службової та фізичної підготовки організовувались змагання, залучалися працівники вищих навчальних закладів, а також обмінювались досвідом з іншими підрозділами. Для підтримання належного громадського порядку, охороні об'єктів народного господарства була сформована нічна міліція, яка діяла у співпраці з іншими службами органів внутрішніх справ. Ціною власного життя працівники міліції виконували поставлені перед ними завданнями.

Перехід від планової економіки до ринкових відносин, закриття підприємств, безробіття, зростання цін і як

наслідок стрімке зростання злочинності. Злочини стали більш жорстокі, професіоналізм злочинців зростав, з'являлися нові види злочинів. В умовах недостатнього фінансування і гострого кадрового дефіциту завдяки працівникам органів внутрішніх справ намагалися зберегти стабільність оперативної обстановки в країні¹.

Криміногенна ситуація в країні загострювалась. Органам внутрішніх справ та внутрішнім військам було надано право «... з метою припинення масових заворушень, протиправних дій, які пов'язані з нападом на будинки державних та громадських органів і установ, масовим самовільним захопленням земель, невиконанням законних вимог працівників міліції та інших, які можуть призвести до зіткнення груп населення, а також дій, що паралізують роботу транспорту, життєдіяльність міст, посягають на громадський спокій, права, життя та здоров'я людей, застосовувати у встановленому порядку активну протидію, у тому числі із застосуванням дозволених спеціальних засобів» (Правила застосування таких спеціальних засобів були затверджені Постановою Ради Міністрів УРСР 27 лютого 1991 р.)².

Був ухвалений Закон Української РСР «Про міліцію», де була закладена правова основа діяльності міліції, визначені завдання міліції, права та обов'язки. Здобувши незалежність Україна успадкувала правоохоронні органи УРСР.

У перші року незалежності України кількість випадків загибелі працівників органів внутрішніх справ значно зросла. У період 1991-1993 років під час виконання службових обов'язків 214 співробітників.

Міліцейська служба по охороні правопорядку із самого початку своєї діяльності функціонувала в умовах глоба-

¹ Міліція України у складі міністерства охорони громадського порядку УРСР (1962–1968 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47407>.

² Міліція України в останні роки існування Радянського Союзу та перші роки незалежності України (1990–1992 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47427>.

льної політичної, економічної, правової та соціальної кризи, яка перманентно провокувала різке загострення криміногенної ситуації.

Органи внутрішніх справ виконують дуже великий обсяг роботи по спеціально-кримінологічному попередженню злочинності. Їх особлива роль у цій справі зумовлюється різноманітністю компетенції, широким спектром повноважень. Міліція та діючі в її складі оперативно-розшукові апарати вносять вирішальний вклад у справу попередження та зупинення розпочатих злочинів¹. Отже, історично склалося, що міліція завжди перебуває на передніх рубежах боротьби зі злочинністю, а тому ефективність безпеки працівників міліції є постійно актуальною кримінологічною проблемою.

Перед працівниками української міліції постійно постає питання по боротьбі зі злочинністю, захисту прав і законних інтересів людей, охороні власності, зміцненню правопорядку в країні, які неодмінно потрібно вирішувати. У запеклій боротьбі зі злочинністю під час виконання своїх службових обов'язків, охороні спокою та добробуту населення, працівники органів внутрішніх справ нерідко отримують поранення та ушкодження. Постійна небезпека, жорстокість та озлобленість суспільства під впливом громадянської війни та економічної розрухи обумовлюють підвищену ступінь ризику працівників міліції для їх життя та здоров'я а також відсутність професіоналізму, навичок і досвіду самозбереження.

Ще з часу створення української служби міліції поставали виключно важливі кримінологічні завдання:

а) облік та аналіз стану, структури і динаміки злочинності, спрямованої проти працівників міліції;

б) встановлення та припинення причин та умов правопорушень та злочинності;

в) узагальнення досвіду профілактичної діяльності стосовно посягань на безпеку працівників міліції, а також щодо накопичення досвіду розкриття, розслідування і су-

¹ Криминология : учебник для юрид. вузов / под общей ред. д-ра юрид. наук, проф. А. И. Долговой. – М. : ИНФРА-М : НОРМА, 1997. – С. 12.

дового розгляду таких посягань з відповідною розробкою конкретних рекомендацій методологічного характеру; здійснення в цій галузі координаційної діяльності з іншими правоохоронними органами; головне бачилося в силі кримінальної репресії.

Отже поряд з вирішенням політичних питань, стояло питання поліпшення роботи органів міліції, зміцнення її підготовленими кадрами, які повинні були посилити боротьбу зі злочинністю, особливо, з розкраданням державної власності, спекуляцією, хуліганством, поліпшити виховну роботу, дисципліну особового складу, викорінити факти порушення законності, підвищити культуру в роботі, створити навколо органів міліції широкий актив громадськості. Злочинна зухвалість дедалі гостріше ставила питання про посилення правових гарантій особистої безпеки працівників міліції.

Працівники органів внутрішніх справ продовжують боротьбу з кримінальним світом, з розвитком держави зростає злочинність, а також з'являються нові склади злочинів, зростає кількість злочинів проти працівників органів внутрішніх справ, про свідчать статистичні данні. Держава з свого боку намагається захистити та поліпшити умови роботи працівників органів внутрішніх справ. Не дивлячись на структурні перетворення та тяжкі умови, які спіткали становлення міліції, як державного озброєного органу виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від проти правних посягань, працівники органів внутрішніх справ не зважаючи ні на що сумлінно продовжують виконувати свої службові обов'язки.

Підсумовуючи викладене, варто звернути увагу на те, що процес інституціоналізації органів внутрішніх справ, як стрижню правоохоронної системи, постійно супроводжувався насильницькою протидією з боку кримінально активної частини суспільства. Так, у боротьбі зі злочинністю органи міліції лише у 1921 рік втратили вбитими 691 працівника з числа особового складу.

Характер й тяжкість насильницької злочинності проти працівників ОВС змінювався разом зі змінами історичних, економічних, політико-правових, культурних умов соціального поступу. При цьому архівно-документальний матеріал свідчить про постійні спроби уряду захистити працівників міліції.

Задля підвищення трудових прав до рівня робітників та службовців, міліція в 1924 році увійшла в профспілку, було підвищено заробітну платню, а також врегульовано робочий час працівників міліції.

У повоєнних умовах злочинність значно зросла, керівники міліції не врахували особливостей того періоду та своєчасно не організували роботу органів міліції щодо профілактики злочинності, значно збільшився рівень злочинності проти працівників міліції. Неукомплектованість штату не давала можливості знизити рівень злочинності в країні, тому були організовані курси спеціальної підготовки працівників міліції.

У період 1960–1980-х рр. можна відмітити стабілізацію рівня захисту працівників ОВС як у соціально-економічному аспекті, так і правовому, кримінологічному, що сприяло зниженню кількості насильницьких злочинів, що вчинялися проти них. Однак, інтенсифікація останніх набуває нових обертів у перші роки незалежності України, коли кількість випадків загибелі працівників органів внутрішніх справ постійно зростала. Лише у період 1991–1993 рр. під час виконання службових обов'язків загинуло 214 співробітників міліції.

Сьогодні суспільна небезпечність насильницьких злочинних посягань на життя та здоров'я працівників органів внутрішніх справ диктує теоретичне та практичне осмислення сучасного рівня за різними напрямками і в різних аспектах. Це питання набуває актуальності на рівні міждисциплінарних досліджень.

1.2 Міждисциплінарний характер проблеми забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України

Важливим питанням при побудові в Україні правової держави є вирішення проблеми забезпечення безпеки її громадян. На особливу увагу заслуговують питання забезпечення безпеки, збереження життя і здоров'я людей під час виконання ними своїх службових обов'язків. Забезпечення безпеки особового складу органів внутрішніх справ України, сприяє забезпеченню правопорядку, а також забезпечує від втручання, опору і помсти, як організованих злочинних формувань, так і окремих правопорушників або злочинців. Оскільки захищений працівник органів внутрішніх справ є гарантом безпеки держави в цілому, проблема забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України набуває нового, більш актуального значення.

Проблема забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України є багатоплановою, комплексною. Вимагає глибокого, системного, наукового вивчення з урахуванням теоретичних розробок цього питання, за різними напрямками і в різних аспектах: загальна характеристика правового та соціального статусу, професійний ризик у діяльності, професійна підготовка та забезпечення безпеки життєдіяльності працівників органів внутрішніх справ України.

Питанням забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України присвячені роботи О. М. Бандурки, І. К. Шаші, І. В. Власенка, П. М. Бортнічука; психологічні детермінанти загибелі і поранень працівників органів внутрішніх справ вивчалися В. О. Лефретовим та О. В. Тимченком; запобігання втрат особового складу під час проведення спеціальних операцій по затриманню озброєних злочинців та дій в екстремальних ситуаціях стало предметом дослідження С. Д. Філатова, Н. М. Малівської, П. О. Тітаренка; засоби забезпечення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України (організаційно – правові питання) розглядали О. Ю. Синявська, Ю. О. Михайлова, В. А. Дамасв.

На даний час бракує робіт, у яких би була розкрита проблема міждисциплінарного характеру забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України. Тому одним із завдань нашого дослідження є аналіз зазначеного питання з різних дисциплін. Міждисциплінарний характер проблеми забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України передусім це комплексне дослідження зазначеної проблеми. Забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України – це система правових, організаційно-технічних, соціально-економічних, морально-психологічних, а також медичних та інших заходів, що підтримують безпечні умови проходження служби працівниками органів внутрішніх справ та забезпечують, реалізацію життєво важливих інтересів працівників органів внутрішніх справ, а також запобігають заподіянню шкоди їх життю та здоров'ю. У вузькому сенсі це цілеспрямована діяльність керівників органів внутрішніх справ та посадових осіб щодо виконання вимог національного законодавства, наказів або інших нормативних актів Міністерства органів внутрішніх справ, спрямованих на збереження життя і здоров'я працівників органів внутрішніх справ України, організацію безпечних умов, а також аналіз, прогнозування і обмеження факторів, які є причиною загибелі і травматизму особового складу при виконанні своїх службових обов'язків.

Основним завданням дослідження є дослідження міждисциплінарного характеру проблем забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України, а для цього необхідно з'ясувати сутність та дати визначення поняття «забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України». Отже, це можливо за умови ґрунтовного вивчення понятійного апарату безпеки працівників органів внутрішніх справ і вимагає визначення таких понять як «небезпека», «безпека» та «забезпечення безпеки», що дозволить краще зрозуміти сутність проблеми, про яку ідеться.

Під «небезпекою» розуміють загрозу заподіяння кому-небудь шкоди, загрозу життю та здоров'ю людини, іншим її цінностям¹.

На думку І. П. Пістуна, «небезпека» – це центральне поняття безпеки життєдіяльності, що об'єднує явища, процеси, об'єкти, здатні в певних умовах наносити збитки здоров'ю людини².

Працівники органів внутрішніх справ у силу специфіки своїх службових обов'язків повсякденно стикаються як з реальною, так і потенційною небезпекою.

Реальна небезпека є наслідком несприятливих умов виконання працівниками органів внутрішніх справ своїх службових обов'язків з реальними факторами загрози їх життя та здоров'ю.

Здебільшого «небезпека» має прихований характер і може перетворюватися в реальну небезпеку за наявності наступних умов:

- небезпека реально існує;
- людина перебуває в зоні дії небезпеки;
- людина не має ефективних засобів захисту, не використовує їх або ці засоби неефективні³.

При відсутності зазначених умов ми говоримо про наявність потенційної небезпеки. Потенційна небезпека – це така небезпека, яка має прихований характер і може перетворитися в реальну небезпеку за наявності трьох умов, зазначених вище.

Отже, визначимось з поняттям «безпека». Так, у сучасних словниках поняття «безпеки» визначено як стан, при якому не загрожує небезпека (кому – чому), особа перебуває у цілковитій безпеці⁴. Однак такий підхід є дещо

¹ Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка [Електронний ресурс] : словарь / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 22-е изд. – 1992. – Режим доступа : <http://www.ozhegov.org/words/20480.shtml>.

² Пістун І. П. Безпека життєдіяльності / І. П. Пістун. – Суми : Університетська книга, 2000. – С. 5.

³ Желібо Є. П. Безпека життєдіяльності : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є. П. Желібо, В. В. Зацарний. – К. : Каравела, 2007. – С. 56.

⁴ Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – С. 113; Словник української

обмеженим, оскільки він не дає змоги розкрити сутність даного поняття.

Таким чином, під безпекою працівників органів внутрішніх справ, слід розуміти, певний стан захищеності працівників від реальних та потенційних небезпек, а також стан, при якому виключений або зведений до мінімуму вплив на них зовнішніх та внутрішніх небезпечних чинників.

На думку, відомого польського ученого, президента Європейської асоціації безпеки Л. Коженевського «безпека» – це об'єктивний стан, що полягає у відсутності загрози, яку суб'єктивно відчувають особи або групи¹.

З точки зору Є. П. Желібо, «безпека» – це ступінь свободи від ризику або ж відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдати будь-якої шкоди життю та здоров'ю людини за будь-яких умов існування².

Державний стандарт України ДСТУ 2293-99 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять» визначає термін «безпека» як «стан захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди»³.

О. М. Бандуркою було сформульовано наступне визначення поняття «безпека» – це відсутність будь-яких форм ризику, які можна усунути, пов'язаного з можливістю завдання шкоди⁴.

Ю. В. Корнєєва говорить, що «безпека працівників органів внутрішніх справ передбачає надання йому можливості відновлення стану, в якому він перебував до пору-

мови. – Том другий. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 43; Івченко А. О. Тлумачний словник української мови : близько 7000 слів. ст. / А. О. Івченко ; худ.-дож.-оформлювач І. В. Осипов. – Х. : Фоліо, 2005. – С. 40.

¹ Коженевски Л. Безопасность, свобода и права человека / Л. Коженевски // Безопасность жизнедеятельности. – 2004. – № 1. – С. 7.

² Желібо Є. П. Безпека життєдіяльності : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є. П. Желібо, В. В. Зацарний. – К. : Каравела, 2007. – С. 25.

³ Охорона праці. Терміни та визначення основних понять : ДСТУ 2293-99. – На заміну ДСТУ 2293-93. – [Чинний від 1999-03-26]. – К. : Держстандарт України, 1999. – С. 2.

⁴ Охорона праці в діяльності ОВС України : підручник / О. М. Бандурка, І. К. Шаша, І. В. Власенко, П. М. Бортнічук. – Х. : Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 42

шення його прав; припинення дій, які порушують його права чи створюють загрозу їх порушення; визнання недійсними актів державного органу, органу місцевого самоврядування, інших організацій, установ стосовно працівника, якщо вони прийняті з порушенням чинного законодавства; самозахисту своїх прав у передбачених законом випадках...»¹.

Найбільш вдалим є сформульоване О. М. Бандуркою поняття безпеки працівників органів внутрішніх справ, яке відображає увесь зміст терміна. Безпека працівників органів внутрішніх справ – це стан захищеності життєво важливих інтересів індивідуума, його прав та свобод, відсутність небезпеки для його життя та здоров'я, мінімальний ризик у процесі службової діяльності².

Перед безпосереднім дослідженням міждисциплінарного характеру проблеми забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ доцільним буде з'ясування самого терміну «забезпечення». Отже, розглянемо його детальніше. У зв'язку з тим, що в юридичній літературі поняття терміну «забезпечення» фактично не досліджувались, є необхідність більш детально зупинитись на його походженні та значенні. Так, у словнику В. І. Даля «забезпечувати» трактується, як «надати все необхідне»³. В українській мові «забезпечувати» – значить постачати щось у достатній кількості, задовольняти певні потреби, створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось, захищати, охороняти кого-небудь, що-небудь від небезпеки⁴. Таким чином, термін «забезпечення» має досить широкий зміст. Будь-яка термінологія має свій понятійний

¹ Корнєєв Ю. В. Адміністративно-правове забезпечення особистої безпеки працівників податкової міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Ю. В. Корнєєв. – Ірпінь, 2002. – С. 8.

² Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник / О.М. Бандурка. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1998. – С. 228.

³ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М. : Рус. яз., 1980. – Т. 4. – С. 577.

⁴ Словник української мови / під ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – Т. 3. – С. 19.

апарат, тобто систему понять, що відображають сутність предмета, різновид зв'язку його структурних елементів, процеси його генезису, функціонування та розвитку¹. Така система понять дає цілісний погляд на суспільне явище, являє собою розвинуте визначення його сутності². Що ж стосується забезпечення особистої безпеки працівника органів внутрішніх справ зумовлюється його індивідуально-психологічними особливостями, рівнем фізичного розвитку та рівнем інтелекту, моральними засадами особистості, рівнем та змістом віктимності, навичками і вміннями вирішувати конфліктні ситуації, здатністю до самостійного аналізу професійної діяльності з метою розробки нових елементів стратегії і тактики, удосконалення засобів і прийомів ефективного виконання оперативно-службових завдань.

Забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ в суспільстві є невід'ємною частиною їх прав, які гарантуються Конституцією, законами, також підзаконними нормативними актами, загальними та особистими правилами безпеки, діями державних та відомчих органів, фахівцями у сфері безпеки.

О. О. Магомедов вважає, що забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ – це гарантоване нормами права ефективна і оперативна охорона від протиправних посягань, забезпечення законом права на захист та самозахист від неправомірного впливу на їх права і інтереси зі сторони різних державних, громадських організацій та установ, а також громадян³.

На думку Б. М. Кондрашова, забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ, перш за все, є ступенем їх особистої безпеки, ініціативності, впевненості і

¹ Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук . – М. : Наука, 1979. – С. 7.

² Арсеньев А. С. Анализ развивающегося понятия / А. С. Арсеньев, Б. С. Библер, Б. М. Кедров. – М. : Наука, 1967. – С. 47.

³ Права человека и деятельность органов внутренних дел / Мордовец О. С., Магомедов О. О., Силантиева Л. В. та ін. – Саратов : СВШ МВД РФ. – 1994. – С. 116.

авторитетності під час здійснення службових обов'язків, дозволених відповідними юридичними органами¹.

Забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ, – як зазначає С. В. Городянко, – це кінцева мета проведення організаційно-правових заходів щодо забезпечення безпеки їх діяльності².

Отже, метою забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ є закріплення ефективного механізму прийняття й реалізації організаційно-управлінських рішень. Організаційно-управлінські рішення приймають уповноважені на те суб'єктами, повинні мати встановлену нормами права форму та відповідати певному рівню в системі нормативно-правових актів.

Відтак, під забезпеченням безпеки працівників органів внутрішніх справ України слід розуміти юридично гарантоване становище у суспільстві, обумовлене сукупністю передбачених як загальним так і спеціальним законодавством, що забезпечує їх захищеність від загроз, що виникають саме під час виконання службових обов'язків та можливість відновлення порушених прав.

Основними формами забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України є:

- *спеціально-тактична* – навчання працівників основам професійної діяльності, майстерному володінню зброєю, спеціальними засобами і засобами зв'язку та індивідуального захисту, формування у них готовності до застосування зброї й засобів активної оборони в екстремальних ситуаціях;

- *педагогічна* – індивідуальні бесіди, наставництво, аналіз виконання оперативно-службових завдань з позиції дотримання особистої безпеки; навчання оперативно-тактичним і психологічним прийомам безпечної поведінки

¹ Кондрашов Б. Н. Правовые основы организации и деятельности милиции России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Б. Н. Кондрашов. – М., 1992. – С. 36.

² Городянко С.В. Безпека працівників органів внутрішніх справ як результат нормативно-управлінського впливу [Електронний ресурс] / С. В. Городянко. – Режим доступу : <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/25-2010-04-28-06-47-06/164-21-.html>.

у різноманітних обставинах оперативно-службової діяльності;

– *психологічна* – вивчення індивідуально-психологічних особливостей працівників і прогнозування їх поведінки в екстремальних ситуаціях; формування у них психологічних якостей, їх корекція з метою дотримання заходів особистої безпеки¹.

До заходів забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ як представників закону та держави, тобто суб'єктів правоохоронної діяльності, можна віднести:

– обов'язковість виконання законних вимог працівників органів внутрішніх справ;

– встановлення юридичної відповідальності за невиконання цього обов'язку;

– право працівників органів внутрішніх справ на застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї;

– процесуальні гарантії оцінки свідчень працівників органів внутрішніх справ у справах про злочини або адміністративні правопорушення;

– встановлені в законодавстві межі відповідальності працівників за дії, здійснені при виконанні службових обов'язків, які об'єктивно спричинили шкоду життю, здоров'ю, майну інших осіб або майну організацій;

– гарантії самостійності працівників органів внутрішніх справ².

До основних засад міждисциплінарного характеру проблеми забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України можна віднести: правові; організаційно – технічні; соціальні, психологічні, тощо, кожна з яких має свій зміст та механізм реалізації.

¹ Литвинов А. Н. Предупреждение преступлений и правонарушений. Профилактическая работа с населением: научно-практическое пособие / А. Н. Литвинов. – М. : Юркнига, 2004. – С. 130-131.

² Сиявська О. Ю. Життєдіяльність персоналу органів внутрішніх справ України (організаційно-правові засади): монографія / О. Ю. Сиявська. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. – С. 80-81.

Таким чином, правове забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України – це ціла система юридичних засобів, за допомогою яких уповноважені на те державні органи та їх посадові особи здійснюють охорону, захист, а також забезпечують реалізацію законодавчо встановлених правових гарантій даної категорії працівників.

Слід зазначити, що гарантії правового забезпечення працівників безпеки працівників органів внутрішніх справ можна класифікувати на:

1) загальні гарантії, тобто ті, що декларуються Основним законом – Конституцією України (системи економічних, політичних, духовних та інших відносин);

2) спеціальні гарантії, тобто ті, які закріплені в нормативно-правових актах, а саме, в законах, що регулюють діяльність органів внутрішніх справ України.

Правові засади забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України представлені Конституцією України, нормами кримінального права, адміністративного права, також організаційно-технічними та соціально-психологічними заходами, які можуть і не мати прямого нормативного закріплення.

Оскільки кожен працівник органів внутрішніх справ окрім своєї професійної діяльності, яка спрямована на забезпечення безпеки громадян, є також рівноправним громадянином України, він, як будь-який громадянин, має закріплене Конституцією України право на охорону та захист життя і здоров'я як у повсякденному житті, так і в процесі службової діяльності. Цю позицію також підтверджує Положення про проходження служби рядовим та начальницьким складом органів внутрішніх справ України (п.10): «Особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ користуються всіма соціально-економічними, політичними та особистими правами і свободами, виконують усі обов'язки громадян, передбачені Конституцією України та іншими законодавчими актами»¹.

¹ Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів УРСР від

Можна стверджувати, що безпека працівників органів внутрішніх справ України заснована та гарантована Конституцією України та чинним законодавством.

Основний Закон – Конституція України містить у собі велику кількість норм щодо забезпечення безпеки, деякі з них визначають суть безпеки, в інших зазначений розвиток і реалізація правового забезпечення безпеки. Конституції України розглядає і закріплює права, свободи та законні інтереси відносно усіх громадян країни, при цьому не акцентує особливу увагу конкретно на працівниках органів внутрішніх справ України, на їх статусі, не враховуючи особливості служби та специфіку професійної діяльності. Оскільки Конституція України, закріплює лише головні положення, які, діючи безпосередньо, у необхідних випадках розкриваються і конкретизуються в інших законодавчих актах.

З 1 вересня 2001 р. набрав чинності досить важливий для забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України нормативно-правовий документ – Кримінальний кодекс України (далі – КК)¹. Кримінальним кодексом України передбачена ціла низка статей про кримінальну відповідальність за протиправні дії проти працівників органів внутрішніх справ, а саме за посягання на здоров'я, честь, гідність, безпеку, майно працівників правоохоронних органів та членів їх сімей. Серед них слід відмітити ст. 342 КК України – «Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві»; ст. 343 КК України – «Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу»; ст. 345 КК України – «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу»; ст. 347 КК України – «Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу»; ст. 348 КК України – «Посягання

29 липня 1991 р. № 114 // Збірник нормативних актів України з питань правопорядку. – К., 1993. – С. 438-464.

¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця»; ст. 349 КК України – «Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника» та ін.

Встановлення підвищеної кримінальної відповідальності за посягання на життя та здоров'я працівників органів внутрішніх справ обумовлено ступенем суспільної небезпеки цих діянь. Важливим є те, що до характеристики об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених вказаними статтями, входить вчинення злочину під час виконання або у зв'язку з виконанням покладених на них службових обов'язків, тобто реалізацією ними наданих прав та виконанням обов'язків, які передбачені відповідними нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність органів внутрішніх справ. Але закон не передбачає окремої кримінальної відповідальності за вбивство працівника органів внутрішніх справ через необережність або умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило його смерть¹.

Невиконання законних вимог працівників органів внутрішніх справ України не є винятковою ситуацією, про що говорять статистичні данні, протягом 2012 року від рук злочинців загинуло 26 працівників органів внутрішніх справ, всього ж стали потерпілими від злочинів 1162 працівники ОВС, у тому числі 80 жінок².

Розглядаючи значення кримінально-правового захисту у процесі забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ, ми вважаємо, що необхідно розглянути й адміністративно-правовий захист здоров'я, честі, гідності працівників органів внутрішніх справ.

Норми адміністративного права, які діють у цій сфері, можуть бути поділені на ті, що:

¹ Синявська О. Ю. Життєдіяльність персоналу органів внутрішніх справ України (організаційно-правові засади): монографія / О. Ю. Синявська. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. – С. 123-124.

² Стан та структура злочинності в Україні [Електронний ресурс] / МВС України. – 2012. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/k/publish/article/813157;jsessionid=37E6F1878A44E928A1320A8150A82874>.

1) визначають загальні засади функціонування правоохоронної системи;

2) визначають адміністративно-правовий статус працівників органів внутрішніх справ (їх права та обов'язки, можливість застосовувати заходи примусу щодо осіб, які на них нападають);

3) визначають адміністративну відповідальність.

Хоча Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)¹ і було прийнято ще 7 грудня 1984 р. (набрав чинності з 1 червня 1985 р.), так вважаємо за доцільне приділити увагу нормам, які врегулювали питання охорони праці, та вказати на ті статті, які передбачають відповідальність за посягання на здоров'я, честь, гідність, безпеку, свободу, майно працівників органів внутрішніх справ. Слід виділити: ст. 41 КУпАП – «Порушення вимог законодавства про працю і про охорону праці»; ст. 185 КУпАП – «Злісна непокоря законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця»; ст. 1857 КУпАП – «Публічні заклики до невиконання вимог працівника міліції чи посадової особи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України».

Так, ст. 185 КпАП України передбачає відповідальність за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника органів внутрішніх справ при виконанні ним службових обов'язків, а ст. 1877 КпАП – за публічні заклики в будь-якій формі до невиконання розпоряджень або вимог працівника органів внутрішніх справ у зв'язку з виконанням ним обов'язків по охороні громадського порядку або поширення завідомо неправдивих відомостей з метою провокації непокори законній вимозі працівника органів внутрішніх справ, якщо ці дії призвели до порушення

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

громадського порядку¹. Кодекс України про адміністративні правопорушення у своєму початковому вигляді не містив у собі ст. 1857, КУпАП було доповнено вказаною статтею згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР №647-12 від 18.01.1991 р. «Про посилення правового захисту працівників правоохоронних органів»².

Слід вказати, що потреба в адміністративно-правовому захисті працівників органів внутрішніх справ нерідко виникає у зв'язку з порушенням їхніх прав чи перешкодою у виконанні службових обов'язків, здійснення яких регламентовано переважно адміністративним законодавством. Як відомо, правовідносини, що виникають в діяльності працівників органів внутрішніх справ по охороні громадського порядку, регулюються різними галузями права, проте у переважній більшості – нормами адміністративного права. Крім того, адміністративних проступків, що посягають на громадський порядок, значно більше, ніж інших правопорушень³.

Необхідно зазначити, що з урахуванням погіршення в останні роки загальної криміногенної ситуації в країні виникає необхідність посилення гарантій адміністративно-правового захисту працівників органів внутрішніх справ шляхом удосконалення адміністративного законодавства, яке передбачає відповідальність за вчинення протиправних дій проти працівників органів внутрішніх справ⁴.

¹ Синявська О. Ю. Життєдіяльність персоналу органів внутрішніх справ України (організаційно-правові засади) : монографія / О. Ю. Синявська. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. – 122-123.

² Про посилення правового захисту працівників правоохоронних органів : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 18 січня 1991 р. №647-12 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 7.

³ Правовые основы обеспечения общественного порядка : учебное пособие. / В. В. Лазарев, Л. Л. Попов, Л. М. Розин ; Акад. МВД РФ. – М., 1987. – С. 13-15.

⁴ Лапка О.Я. Соціально - правовий захист працівників міліції України (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / Лапка Оксана Ярославівна. – Ірпінь, 2003. – С. 182-183.

Крім Конституції України, кримінального та адміністративного законодавства забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ здійснюється на основі широкого і різнобічного кола нормативних актів, тобто на адміністративно-правових нормах законів, зокрема таких, як Закони України «Про міліцію»¹, «Про оперативно-розшукову діяльність»², «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»³, «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»⁴, «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ»⁵, «Про внутрішні війська міністерства внутрішніх справ України»⁶, «Про надзвичайний стан»⁷, «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»⁸, «Про державну службу»⁹ та інших нормативних актів.

¹ Про міліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 20.12.1990 № 565-XII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

² Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22.

³ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11.

⁴ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11.

⁵ Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ : Закон України від 9 квітня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 29.

⁶ Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України : Закон України від 26 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 7.

⁷ Про надзвичайний стан [Електронний ресурс] : Закон України від 26.06.1992 р. № 2501-XII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2501-12>.

⁸ Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35.

⁹ Про державну службу : Закон України від 16 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52.

Так, Закон України «Про міліцію»¹ закріплює цілу низку положень щодо забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ та визначає правову основу діяльності міліції України.

Без попередження фізична сила, спеціальні засоби і зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю громадян чи працівників міліції (ст. 12 Закону України «Про міліцію»), встановлені гарантії особистої безпеки озброєного працівника міліції (ст. 151 Закону України «Про міліцію»). Гарантування виконання основних обов'язків та прав працівників органів внутрішніх справ може бути тільки при забезпечення їх безпеки. Травмований, поранений, хворий, а в крайньому випадку загиблий працівник органів внутрішніх справ не здатний виконувати поставлені перед ним задачі, піддає підвищеному ризику громадян, об'єкти народного господарства та навколишнє середовище².

У разі перевищення своїх повноважень щодо застосування сили (спеціальних засобів, зброї), працівник органів внутрішніх справ буде змушений відповісти згідно встановленого законодавства. Слід зазначити, що законодавець не передбачив у рамках Закону України «Про міліцію» таку форму захисту, як право працівників органів внутрішніх справ на необхідну оборону та крайню необхідність. На діяльність працівників органів внутрішніх справ України поширюється загальне право громадян на необхідну оборону та крайню необхідність, тобто розповсюджується положення інститутів необхідної оборони та крайньої необхідності, передбачені адміністративним (ст. 18, 19 КУпАП) та кримінальним (ст. 36, 39 КК України) законодавством України.

Так, стаття 21 Закону України «Про міліцію» гарантує захист життя, здоров'я, честі, гідності, майна працівни-

¹ Про міліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 20.12.1990 № 565-XII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

² Симоненко Г. В. Правові засади особистої безпеки працівників ОВС / Г. В. Симоненко, Р. В. Бойко. – Режим доступу : <http://uadocs.exdat.com/docs/index-157300.html?page=23>.

ка органів внутрішніх справ та членів його сім'ї від злочинних посягань та інших протиправних дій згідно з чинним законодавством, а також наголошує на тому, що особа, яка порушила права працівників органів внутрішніх справ підлягає відповідальності. Але, передбачена у Законі України «Про міліцію» відповідальність за порушення прав працівників органів внутрішніх справ не має конкретних форм, тобто норма відсилає нас до інших нормативно-правових актів законодавства України, у яких конкретно передбачені наслідки та форми відповідальності за конкретне порушення проти працівників органів внутрішніх справ¹.

Так, окрім вищезазначеного Закону України «Про міліцію», великий вплив на вирішення проблеми забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ має Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»². Даний Закон передбачає, що при наявності даних про загрозу життю, здоров'ю або майну працівника та його близьких родичів у зв'язку із здійсненням ним оперативно-розшукової діяльності в інтересах безпеки України, або по розкриттю тяжкого злочину чи викриттю організованої злочинної групи оперативний підрозділ зобов'язаний вжити спеціальних заходів щодо забезпечення їх безпеки, якими є зміна даних про особу, зміна місця проживання, роботи, навчання та інших даних у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Спеціальні заходи щодо гарантування безпеки, умови і порядок їх застосування відповідними посадовими особами передбачені Законом України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»³. Причому цей

¹ Про міліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 20.12.1990 № 565-XII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

² Про міліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 20.12.1990 № 565-XII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>; Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22.

³ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11.

закон поширюється не тільки на тих працівників органів внутрішніх справ, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а й на тих, які проводять розслідування кримінальних справ, здійснюють провадження у справах про адміністративні правопорушення, охорону громадського порядку і громадської безпеки, беруть участь у виконанні вироку, а також на їх близьких родичів. Вказаний Закон також встановлює відповідальність за невжиття заходів безпеки (ст. 21), а також за розголошення відомостей про заходи безпеки (ст. 22). Але ні в Кодексі України про адміністративні правопорушення, а ні в Кримінальному кодексі України немає статей, які передбачали б відповідальність за такі дії.

Працівники органів внутрішніх справ, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні злочинів, а також у судовому розгляді кримінальних справ Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»¹ передбачено систему захисту, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя.

Важливе значення для працівників органів внутрішніх справ має соціально-психологічні заходи забезпечення їх безпеки. Працівникам органів внутрішніх справ частіше, ніж іншим, доводиться вирішувати завдання в екстремальних умовах, що вимагають від них максимального фізичного та психічного напруження. Працівники органів внутрішніх справ, так чи інакше, несучи підвищену міру моральної відповідальності, потребують психологічної стійкості, самовладання, впевненості в собі. Вони повинні бути здатні швидко мобілізуватися, ефективно доводити

¹ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11.

свої дії до необхідного результату і вміти встановлювати затрачені сили¹.

Якість професійно-психологічної підготовки визначає ефективність діяльності працівників органів внутрішніх справ у складних та екстремальних умовах несення служби. Працівники органів внутрішніх справ постійно знаходяться в ситуаціях, які потребують швидкого прийняття рішень щодо знешкодження або затримання злочинців, припинення масових заворушень, звільнення заручників. Якісна організація професійної та психофізичної підготовки працівників органів внутрішніх справ суттєво впливає на подолання проблем, пов'язаних із захистом власного життя і здоров'я під час виконання службових обов'язків в особливих умовах.

В особливих умовах несення служби ефективність діяльності працівників органів внутрішніх справ під час проведення необхідних службових дій, забезпечення особистої додаткової безпеки, в першу чергу, залежать від їх психофізичної підготовки, а також від наявності професійних вмінь своєчасно приймати правильні рішення в екстремальних ситуаціях.

Зміст психологічної підготовки особового складу органів внутрішніх справ визначається відповідними програмами та тематичними планами Міністерства внутрішніх справ України, що складаються службою психологічного забезпечення, психологами разом з працівниками, відповідальними за службову підготовку в органах внутрішніх справ.

Так, завданням Програми психопрофілактичної роботи з особовим складом органів внутрішніх справ України на 2013–2017 роки є забезпечення по розробці, впровадженню і використанню психопрофілактичних методів ро-

¹ Драчева Ю. В. Некоторые вопросы подготовки сотрудников правоохранительных органов к экстремальным условиям / Ю. В. Драчева, К. А. Краснова // Современные проблемы борьбы с преступностью : материалы межрегиональной научно-практической конференции (г. Томск, 21 февраля 2011 г.). – Томск : Томский ЦНТИ, 2011. – С. 284-289.

боти з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ¹.

Психологічна підготовка – це комплекс заходів психологічно-педагогічного характеру, спрямованих на формування, підтримку і розвиток у працівників психологічних та морально-ділових якостей, спрямованих на здійснення внутрішнього самоконтролю і психологічної готовності до дій у типових і екстремальних ситуаціях при виконанні службових завдань².

Метою психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ є формування у них готовності діяти професійно грамотно, чітко, з високою працездатністю у будь-яких складних умовах службової діяльності³.

До змісту психологічної підготовки працівників можна віднести наступне:

1) формування психологічної готовності до боротьби зі злочинністю;

2) розвиток психологічної орієнтованості у різних аспектах специфічної оперативно-службової діяльності;

3) формування і розвиток професійно значущих пізнавальних якостей;

4) вдосконалення та розвиток навичок і вмінь встановлення психологічного контакту з різними категоріями громадян;

5) формування навичок роліової поведінки в різних ситуаціях оперативно-службової діяльності;

¹ Програми психопрофілактичної роботи з особовим складом органів внутрішніх справ України на 2013–2017 роки : схвалено рішенням колегії МВС 18.01.2013 ; наказ Міністерства внутрішніх справ України № 112 від 07.02.2013.

² Сімко Р. Т. Психофізична підготовка працівників органів внутрішніх справ до несення служби в особливих умовах [Електронний ресурс] / Р. Т. Сімко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2012_15/608-617.pdf.

³ Максимюк П. С. Визначення складу управлінських здібностей [Електронний ресурс] / П. С. Максимюк. – Режим доступу : <http://www.lection.com.ua/psychology/psupr/viznachennya-skladu-upravlinських-zdibnostey-psihologiya-upravlinnya>.

6) вдосконалення умінь застосовувати психолого-педагогічні прийоми впливу в складних, конфліктних ситуаціях спілкування з громадянами;

7) формування психологічної стійкості вміння володіти собою в напружених ситуаціях оперативно-службової діяльності;

8) розвиток позитивних емоційно-вольових якостей особистості, навчання співробітників прийомам саморегуляції і самоврядування;

9) формування вольової активності та навичок вольових дій;

10) підготовка до психічних перевантажень в роботі.

Розробка і створення єдиного психологічного комплексу, орієнтованого на індивідуально-психологічну та групову роботу з особовим складом, що дозволяє попереджати, коректувати, а також знижувати негативні наслідки впливу негативних факторів, є провідним напрямком в діяльності психологічної служби органів внутрішніх справ¹.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що міждисциплінарний характер проблем забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ – це вивчення проблеми захисту працівників органів внутрішніх справ під час виконання ними службових обов'язків. Важливість теми дослідження підвищується ще й тим, що у жодному виді діяльності неможливо досягти гарантій абсолютної безпеки, будь-яка діяльність у тому або іншому вигляді небезпечна, але особливо небезпечною сьогодні вважається професійна діяльність працівників органів внутрішніх справ.

Виконуючи свої службові обов'язки, працівники органів внутрішніх справ щоденно зустрічаються з агресивно налаштованою частиною населення, що викликає необхідність їх посиленого захисту. Через особливі умови прохо-

¹ Драчева Ю. В. Некоторые вопросы подготовки сотрудников правоохранительных органов к экстремальным условиям / Ю. В. Драчева, К. А. Краснова // Современные проблемы борьбы с преступностью : материалы межрегиональной научно-практической конференции (г. Томск, 21 февраля 2011 г.). – Томск : Томский ЦНТИ, 2011. – С. 288.

дження служби працівниками органів внутрішніх справ, на відміну від інших громадян, мають особливий статус та певні обмеження, які мають відповідну законодавчу та нормативно-правову основу.

Аналіз стану безпеки працівників ОВС, як комплексного міжгалузевого явища, дозволило сформулювати авторське його поняття. Так, під безпекою працівників органів внутрішніх справ запропоновано розуміти стан відсутності загроз кримінального, економічного, соціального, психологічного характеру щодо працівників органів внутрішніх справ від загроз, які виникають під час та/або у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, а також пов'язаної з ним можливості відновлення порушених прав, стану здоров'я.

Відтак, під забезпеченням безпеки працівників органів внутрішніх справ запропоновано визнати систему правових, організаційно-технічних, соціально-економічних, морально-психологічних, а також медичних та інших заходів, що підтримують умови безпеки проходження служби працівниками органів внутрішніх справ та забезпечують, реалізацію їх прав, свобод, законних інтересів. У вузькому сенсі – це цілеспрямована діяльність керівників органів внутрішніх справ щодо виконання вимог національного законодавства, наказів та інших нормативно-правових актів МВС, спрямованих на збереження життя і здоров'я працівників органів внутрішніх справ, організацію безпечних умов, а також аналіз, прогнозування і обмеження факторів криміногенного характеру, зокрема тих, які є причиною загибелі і травматизму особового складу при виконанні своїх службових обов'язків та у зв'язку з ними.

**1.3 Поняття, класифікація
та загальна характеристика
стану насильницьких злочинів
проти працівників органів внутрішніх справ
України**

Насильницька злочинність є найбільш суспільно небезпечною частиною злочинності в цілому, адже посягає на

найважливіші й найцінніші соціальні блага – життя, здоров'я людини. Визнаючи за останніми безумовний пріоритет у будь-якій сфері життєдіяльності, важливо наголосити на суспільно-етичному компромісі, що втілюється у правовому статусі працівників органів внутрішніх справ, в якому яскраво виражено зворотній принцип щодо примату інтересів служби, народу України, прав і свободи громадян над інтересами цих працівників, в тому числі й над їх життям і здоров'ям. На цьому неоднозначно наголошено, зокрема, у Присязі працівника органів внутрішніх справ: «Клянуся мужньо і рішуче, не шкодуючи своїх сил і життя, боротися із злочинністю, захищати від протиправних посягань життя, здоров'я, права й свободи громадян, державний устрій і громадський порядок»¹. Однак, вказаний підхід націлений на забезпечення можливості держави гарантувати безпечний соціальний простір для своїх громадян й інших осіб, які проживають на її території, в тому числі й від кримінальних загроз. Тому в насильницьких злочинах проти працівників ОВС виражається посягання не лише на їх життя і здоров'я, а і на більш віддалені блага – ті, заради яких суспільство в особі компетентних органів держави пішло на вказаний, перш за все – високоморальний, жертвенний, компроміс, що додатково підкреслює окрім іншого й глибинну нігілістичну спрямованість аналізованої групи злочинів.

Маючи складну, в певній мірі унікальну за змістом й негативним відтінком етичну, соціально-філософську природу, насильницькі злочини проти працівників ОВС, поряд з цим, характеризуються: а) специфічними кримінологічно значущими рисами жертви злочину; б) типовими ознаками, в яких відбиваються атрибути кримінального насильства: вони пов'язані з фізичним та психічним насильством або погрозою його застосування.

Отже, основною ознакою насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ є особа потер-

¹ Присяга працівника органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1991 року № 382. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/382-91-%D0%BF>.

пілого, тобто працівник органів внутрішніх справ, який наділений специфічними, функціональними правами та обов'язками, що дозволяє виділити закономірності розвитку такого виду злочинів, виявити причини та умови вчинення злочинів, а також розробити заходи запобігання та протидії.

До особового складу органів внутрішніх справ України належать громадяни України, призначені на посаду рядового чи начальницького складу, які зараховані до кадрів Міністерства внутрішніх справ України і яким присвоєно спеціальні звання у порядку, передбаченому Положенням про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України¹. Крім того, відповідно до статті 9 Закону України «Про міліцію» до осіб, яких прийнято на службу в міліцію відносяться також курсанти, слухачі, ад'юнкти, інші атестовані працівники навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України, на яких поширюються права і обов'язки, гарантії правового і соціального захисту та відповідальність працівників міліції при залученні їх до виконання завдань з охорони громадського порядку, громадської безпеки та боротьби зі злочинністю в порядку, встановленому чинним законодавством².

Як представник влади, працівник органів внутрішніх справ згідно з законодавством (зокрема, ст.ст. 11–15 Закону України «Про міліцію») має певний обсяг специфічних, властивих лише саме цій категорії осіб ознак, які в значній мірі зумовлюють як специфічну віктимну їх характеристику (так звана статусна віктимність), так і особливості механізму вчинення щодо них злочину, суттєве місце в якому належить криміногенній ситуації, а також мотивації кримінальної активності. До таких ознак можливо віднести:

1) реалізація особливої соціальної функції – правоохорони та виконання завдань щодо захисту прав, свобод,

¹ Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник / О. М. Бандурка. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1998. – С. 186.

² Про міліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 20.12.1990 № 565-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

законних інтересів людини і громадянина, інтересів суспільства та держави;

2) специфічний правовий режим службової діяльності, який обумовлений дією цілої низки загальноправових, галузевих, в тому числі й таємних нормативно-правових актів, що додатково встановлює нормативні імперативи, формує ускладнені контури правової поведінки, залучає до орбіти правовідносин, суб'єктом яких є працівник ОВС цілої низки інших суб'єктів із соціально ризикованою, в тому числі й кримінальною, поведінкою;

3) наявність державно-владних повноважень, які надають право вимагати безумовного виконання вимог працівників ОВС не залежно від відомчого підпорядкування адресата вимог; дозволяють застосовувати до інших осіб легалізований примус, в окремих випадках – зброї;

4) сфера службової діяльності працівника ОВС, а також його життя, здоров'я, честь і гідність, власність поставлені під особливу правову охорону, у зв'язку з чим специфіки набувають й атрибутивні, соціально сконструйовані (зокрема, у виді кримінально-правової оцінки) риси злочинності проти працівників ОВС.

Отже, працівником органів внутрішніх справ є особа, яка поступила на добровільних засадах після досягнення встановленого законом віку на службу до державного органу виконавчої влади, прийняла присягу і була призначена у встановленому порядку на посаду з присвоєнням спеціального звання, допущена до виконання завдань, покладених законом на органи внутрішніх справ, з наданням посадових повноважень владного характеру для регулювання правовідносин у сфері правопорядку на основі здійснення юридично значущих дій, обов'язкових для громадян та інших посадових осіб¹.

Звичайно, можливо виділити й багато інших ознак аналізованої категорії осіб, які, втім, не матимуть належної інформативності у розрізі предмету нашого дослідження.

¹ Динека В. И. Уголовная ответственность работников органов внутренних дел за превышение власти или служебных полномочий : учебное пособие / В. И. Динека . – М., 1994. – С. 20.

Наведені ж – ілюструють, перш за все, віктимогенні аспекти професійної діяльності працівників ОВС в аспекті можливості вчинення щодо них насильницьких злочинів, а також характер суспільної небезпечності останніх. Вчинення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ, на яких покладено функції забезпечення безпеки та захисту інших людей, підривають засади правової держави, завдають істотної шкоди авторитету державної влади та органів внутрішніх справ, перешкоджають побудові громадянського суспільства, а також відзначаються підвищеною суспільною небезпекою, оскільки пов'язані з настанням тяжких наслідків для потерпілих.

З урахуванням викладеного, можна стверджувати, що насильницькі злочини проти працівників ОВС характеризується складною соціально-правовою природою. З одного боку – вони є проявом кримінального насильства. З іншого – тісно пов'язані та вчиняються у зв'язку зі службовою діяльністю працівника ОВС. Звичайно, існує й масив насильницьких злочинів, жертвами яких вказана категорія осіб стає у побутових та інших не пов'язаних зі службою умовах, ситуаціях. Тому, для збереження наукової коректності й ґносеологічної повноти дослідження аналіз насильницьких злочинів проти працівників ОВС необхідно здійснювати на підставі родового поняття й відповідних ознак, однак, з акцентуванням уваги саме на тих злочинах, які все ж пов'язані зі спеціальним правовим статусом потерпілого, обумовлені ним та так чи інакше націлені на його ретроспективну (у випадках помсти) або перспективну (якщо мають на меті схилити працівника ОВС до прийняття неправомірного рішення) деформацію.

Слід зауважити, що категорія «насильство» в сучасній науці й досі не знайшла свого однозначного трактування. Фіксуються різні підходи до його визначення у кримінології, кримінальному праві, соціальній філософії, психології. Так, наприклад, Л. Берковіц зазначає, що насильство є застосуванням індивідом чи групою осіб примусу до інших осіб, їх груп з метою придбання або збереження економічного, політичного панування, завоювання прав чи

привілеїв¹. Як можна, бачити у цьому визначенні насильство визначається через два ключові параметри: мета та засіб. І якщо мета полягає у здобутті по суті будь-якої вигоди, то в межах засобу сфокусовано дві складові – жертва насильства – людина або група осіб (тобто заподіяння шкоди об'єктам природи, іншим речам зовнішнього світу не є насильством) та примус як суть насильства. В той же час до наведеного розуміння слід, вважаємо, підійти критично, адже досить розмитими й неконкретизованими виявляють предметні межі насильства, його злиття з категорією «примус», що є невинуватим, принаймні у дослідженнях кримінологічного толку. За такого підходу цілком ігнорується соціально конструктивістська основа насильства, тобто його оцінка суспільством як негативного явища, девіації, яка, на відміну від примусу, є неприйнятною формою поведінки, не переслідує корисної мети; або ж переслідуючи таку, супроводжується застосуванням в цілому невинуватих засобів або ж з неприпустимою їх інтенсивністю, насиченістю, частотою тощо.

Більш прагматично до визначення насильства підходять правники-криміналісти. Так, Ф. М. Джавадов пропонує під ним розуміти суспільно небезпечний, протиправний, умисний вплив на організм людини, вчинений проти її волі та спрямований на заподіяння шкоди життю і здоров'ю². Д. В. Попов визначає насильство як суспільно небезпечний, протиправний, умисний вплив, який чиниться однією особою на іншу, що тягне чи може потягнути настання шкоди, передбаченої кримінальним кодексом»³. Подібні поняття, в яких увага акцентується в більшій мірі на

¹ Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб. : Питер, 2001. – С. 24.

² Джавадов Ф. М. Квалификация насильственных преступлений, совершенных с применением оружия : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Ф. М. Джавадов. – М. : МГУ, 1985. – С. 11.

³ Попов Д. В. К вопросу о соотношении уголовно-правовых понятий: принуждение и насилие / Д. В. Попов // Актуальные вопросы уголовного процесса современной России : межвузовский сборник научных трудов. – Уфа : РИО БашГУ, 2003. – С. 124.

меті вольової активної суспільно небезпечної дії, аніж на її механізмі, фігурують також і у працях В. В. Іванова, Л. В. Сердюка, А. М. Удода, Р. Д. Шарапова та інших вчених. В цілому такий підхід є класичним для кримінально-правової доктрини. Однак, і він не в повній мірі задовольняє запити кримінологічного дослідження механізму індивідуальної злочинної поведінки, змістом якої є насильство і яке може виступати або ж як засіб, спосіб або ж як мета відповідного злочину.

Не втягуючись, однак, до орбіти існуючих з цього приводу дискусій, що не є основним завданням цієї роботи, наголосимо на тому, що найбільш прийнятним та виваженим, на нашу думку, є поняття, запропоноване та обґрунтоване О. М. Ігнатовим. Так, вчений зазначає, що кримінальне насильство – це такий злочин, що проявляється у протиправному енергетичному впливі на органи і тканини людини, їх фізіологічні функції, шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища (механічних, фізичних, хімічних і біологічних) та/або впливі на її психіку шляхом інформаційного впливу, що вчиняється всупереч або поза її волею, здатному заподіяти смерть, фізичну або психічну травму (шкоду), а також обмежити свободу волевиявлення або дій людини¹. Відзначаючи повноту викладеної дефініції, додатково акцентуємо увагу на тому, що в ньому поєднано телеологічний й праксеологічний підходи із врахуванням необхідних юридичних критеріїв, сконцентрованих у вказівці на злочинну соціально-правову природу кримінального насильства. Окрім того, цінність викладеного поняття полягає також і в тому, що воно дозволяє підійти до дослідження механізму насильницького злочину (в тому числі і того, що вчиняється проти працівника ОВС) з використанням методу типології, в основу якого можливо покласти і спосіб вчинення злочину (фізичне, психічне насильство), і характеристику криміногенної ситуації, як комплексу факторів зовнішнього середовища,

¹ Кримінологічний довідник : довідкове видання / за наук. ред. Бандурки О. М. ; за заг. ред. Джужі О. М. та Литвинова О. М. – Х. : Діса Плюс, 2013. – С. 246.

які склалися безпосередньо перед або під час вчинення злочину, на чому більш детально увага буде акцентована у другому розділі цієї монографії.

Таким чином, поєднуючи викладені вище положення про особливості правового статусу працівника ОВС, а також зміст категорії «насильства», можливо запропонувати наступне визначення насильницького злочину проти працівника органу внутрішніх справ: це умисне кримінально каране діяння, що проявляється у протиправному енергетичному чи інформаційному впливі на органи, тканини (чи їх фізіологічні функції), психіку працівника ОВС, шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища, інформації, вчиняється всупереч або поза його волею та здатному заподіяти смерть, фізичну або психічну травму (шкоду), обмежити свободу волевиявлення або дій працівника ОВС.

Для детального розгляду насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ, з метою пошуку ефективних заходів запобігання є необхідність класифікації злочинів цього виду. Під класифікацією ж злочинів розуміють поділ їх на групи залежно від того чи іншого критерію¹. Головна мета класифікації – відобразити такі типові об'єктивні ознаки, на підставі яких можна групувати об'єкти класифікації, визначати їх місце у категоріальному просторі. Водночас сенс класифікації полягає в поглибленні знань про самі об'єкти, бо повніше і глибше дійсна сутність явищ та їх властивостей може проявитися лише у зв'язку, у порівнянні з іншими². Це дає можливість глибше вивчати явище в цілому, побачити його розвиток і вплив на інші явища. Хоча будь-яка класифікація суб'єктивна, оскільки вона визначається потребами, практичними інтересами людини, але вона діє на об'єктивній

¹ Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. – Х. : Юрінком Інтер ; Право, 2002. – С. 75.

² Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений / Л. Н. Кривоченко. – Х. : Вища школа, 1983. – С. 14-15; 14; 27.

основі, детермінована об'єктивними властивостями діянь, визнаних злочинами.

Кримінологічна класифікація насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ має як теоретичне так і практичне значення. Теоретичне значення полягає в дослідженні механізму вчинення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ, практичне в розробці ефективних заходів запобігання ним.

У науковій літературі, залежно від цілей та завдань, застосовуються різні підходи до класифікації злочинів, що лежать в основі структурування злочинності¹. Питання про критерії (підстави) класифікації – найважливіше у проблемі побудови класифікації злочинів, оскільки критерій є показником теоретичного і практичного значення класифікації в цілому, тих цілей і задач, що перед нею ставляться.

В кримінології злочини найчастіше класифікуються, виходячи одночасно з кількох ознак, тобто мають в своїй основі комплексні критерії. Звичайно, з точки зору дотримання законів формальної логіки, зокрема правил поділу понять, досить часто виникає багато сумнівів щодо правомірності виокремлення того чи іншого різновиду злочинів. З огляду на це в доктрині в останній час порушуються навіть питання про необхідність виокремлення самостійного напрямку досліджень – кримінологічної таксономії, предметом якої мають стати кримінологічні систематизації й класифікації². Визнаючи в цілому доцільність у такого роду науковому пошуку, зауважимо, що йому має бути приділене щонайменше окреме монографічне дослідження. Тому в нашій монографії ми обмежимось наявними найбільш поширеними класифікаціями насильницьких злочинів, не протиставляючи їх один одному та розуміючи при цьому їх імовірну суперечність.

¹ Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. – Х. : Основа, 2003. – С. 11.

² Кабанов П. А. Кримінологіческая таксономия : понятие, содержание, таксономические единицы и основания их группировки [Електронний ресурс] / П. А. Кабанов // Кримінологіческий журнал ОГУЭП. – 2007. – № 1 (2). – С. 25–29. – Режим доступу : <http://cj.isea.ru/pdf.asp?id=1956>.

С. М. Іншаков виділяє два основних види насильницьких злочинів, зокрема, насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ:

1) насильницько-егоїстичні, коли насильство є сутністю кримінальної мотивації і приносить задоволення особі самим процесом вчинення злочинного діяння;

2) корисливо-насильницькі, коли насильство є способом досягнення певного результату і інструментом вирішення тих чи інших проблем¹.

М. А. Алексєєва надає класифікацію в залежності від співвідношення мотивів та цілей вчинення цих злочинів:

1) злочини, при вчиненні яких насильство застосовується для створення умов досягнення мети (навіть в той момент, коли насильницькі дії є закінченими, а мета ще не досягнута);

2) злочини, що поєднані із застосуванням насильства, мотив яких сформований міжособистісним конфліктом (мета такого злочину є досягнутою після закінчення насильства);

3) злочини, в яких, мотив та мета є настільки близькими за змістом, що мета досягається в процесі вчинення насильницьких дій².

Остання класифікація хоча і є достатньо продуктивною в аспекті досягнення поставлених у нашому дослідженні завдань, однак їй притаманні окремі суттєві недоліки методологічного характеру. Зокрема, мова йде про дещо необґрунтоване змішування таких категорій, як мета та мотив злочину, в результаті чого внутрішнє спонукання, яке багато в чому визначає суспільну небезпечність злочину, можливість його віднесення до злочинів аналізованої категорії, підміняється уявленням злочинця про кінцевий результат своєї кримінальної активності.

¹ Іншаков С. М. Криминология. Практикум / С. М. Іншаков. – М. : Юриспруденция, 2001. – С. 29.

² Алексєєва М. А. Личность осуждённого за насильственные преступления и предупреждение специального рецидива : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / М. А. Алексєєва. – М., 1986. – С. 6.

На мотиваційному компоненті як критерії класифікації насильницьких злочинів, робить акцент О. М. Ігнатов, який з посиланням на Л. В. Кондратюка, зазначає, що рушійною силою деструктивної поведінки (детермінуючими підставами) особи, яка вчинює такий злочин є агресія, експансія та обман, що в реальному прояві виступають як окремо, так і в сполученні один з одним¹. Відтак, науковець пропонує виділяти:

1) насильницькі злочини, мотивація яких пов'язана з агресією;

2) насильницькі злочини, мотивація яких пов'язана з обманом².

Однак, якщо стосовно агресії як складової мотиваційного процесу зауважень не виникає, то цього не можна сказати про обман, який, як відомо, відноситься до зовнішньої сторони поведінки, є особливим її способом, а не внутрішньої спонукою. У зв'язку з цим, оперування в нашому дослідженні цією класифікацією також видається вельми проблематичним.

Також не можна не зазначити і на найбільш застосовуваний в кримінологічній науці класифікації насильницьких злочинів за об'єктом та способом посягання на такі групи: 1) насильницькі злочини проти життя і здоров'я; 2) насильницькі злочини проти основ національної безпеки; 3) насильницькі статеві злочини; 4) насильницькі злочини проти громадської безпеки, громадського порядку; 5) вандалізм.

Існують й інші класифікації. Однак, вважаємо з доцільне в цьому аспекті погодитись із з Л. М. Кривоченко, яка зазначає, що практичні потреби суспільства повинні знаходити своє відображення в класифікації злочинів, визначати її задачі. Класифікація злочинів викликана до життя потребами удосконалення практики протидії злочинності,

¹ Кондратюк Л. В. Антропология преступления (Микрокриминология) / Л. В. Кондратюк. – М. : НОРМА, 2001. – С. 251-274.

² Ігнатов О. М. Мотивація насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ / О. М. Ігнатов // Право України. – 2008. – № 4. – С. 97-100.

поглибленням диференціації відповідальності в залежності від тяжкості злочині¹. При класифікації злочинів необхідно врахувати особливості об'єкту злочину, механізм, спосіб вчинення злочину, мотивації, обставини, що сприяють вчиненню злочину, особливостей особистості злочинця та потерпілого. Це має істотне значення для кримінологічної характеристики та розробці заходів запобігання насильницької злочинності в цілому, зокрема насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ.

Безумовно, кожна з наведених класифікацій може бути в тій чи іншій мірі специфікована до предмету нашого дослідження. Проте, маючи на меті виокремити злочини, які в більшій мірі пов'язуються саме зі спеціальним статусом працівника правоохоронного органу, вважаємо за доцільне запропонувати наступну класифікацію за комплексним критерієм, якою і будемо оперувати в цій роботі:

1) насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ, які вчиняються у зв'язку з їх службовою діяльністю: а) опір працівникові правоохоронного органу (ст. 342 КК України); б) погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України); в) посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК України); г) захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу (ст. 349 КК України);

2) насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ, які вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин (вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень та інші кримінальні прояви насильства в сім'ї);

3) насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ не пов'язані з їх службовою діяльністю та вчиняються поза сферою сімейно-побутових відносин (вбивство, тілесні ушкодження, хуліганство, тощо).

В подальшому в нашому дослідженні, враховуючи особливості його предмету, до орбіти науково пошуку будуть залучатися виключно ті злочини, які входять до першої з вищенаведених групи. Саме виявлення їх специфіки

¹ Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений / Л. Н. Кривоченко. – Х. : Вища школа, 1983. – С. 17.

(механізму, детермінації тощо) дозволить виробити найбільш ефективні інструменти запобігання злочинам, з які вчиняються у зв'язку зі службовою діяльністю потерпілих та посягають, тим самим, одночасно на кілька охоронюваних об'єктів: життя, здоров'я, воля працівника правоохоронного органу, авторитет органів державної влади, а також похідні від останнього суспільні відносини, на забезпеченні, гарантуванні, захисті яких фокусується правоохоронна діяльність. Однак, формуванню адекватного уявлення про механізм цих злочинів і запобігання їм, необхідно описати й пояснити їх стан через аналіз відповідних кількісних і якісних показників.

Ведучи мову про рівень насильницьких злочинів проти працівників ОВС у зв'язку з їх службовою діяльністю (далі – насильницькі злочини проти працівників ОВС), то лише у 2013 рік їх було зареєстровано 788. З них злочинів, передбачених ст. 342 КК України – 326 злочинів, ст. 345 КК України – 453, ст. 348 КК України – 8, ст. 349 КК України – 1. В той же час, варто відмітити, що динаміка злочинів аналізованої категорії не виявляє усталеної тенденції (див. діаграму 1 на наступній сторінці).

Як можна бачити з наведеної діаграми пік насильницької злочинної інтенсивності проти працівників ОВС припадає на період з 2007 року по 2009 рік включно, коли спостерігалось неухильне зростання і абсолютних, і відносних показників. У 2010 році відбулося незначне зниження – приблизно до рівня 2007 року, після чого у 2011 році знову відбулося зростання. Натомість у 2012 та 2013 році фіксується суттєве зниження як рівня аналізованої злочинності, так і коефіцієнту злочинної інтенсивності. При цьому середній абсолютний приріст за період 2004–2013 років склав – -14. Середній темп зростання – 99,5 %, середній темп приросту – -0,5 %.

Аналогічні показники динаміки з незначними розбіжностями фіксуються й щодо коефіцієнтів злочинної інтенсивності. Так, середній абсолютний приріст у розрізі зазначеного відносного показника за період 2004–2013 років склав – 0,19. Середній темп зростання – 98,8 %, середній темп приросту – -1,2 %.

Діаграма 1

Графічне зображення рівня насильницьких злочинів проти працівників ОВС та коефіцієнту злочинної інтенсивності у розрахунку на 100 тис. постійного населення України* (2004–2013 рр.)

Тож можемо зробити висновок, що генеральний тренд відтворення насильницької злочинності проти працівників ОВС є позитивним та відображає загальну тенденцію до зниження рівня й злочинної інтенсивності, яка не

* Розрахунок злочинної інтенсивності здійснювався на підставі статистичних даних щодо кількості населення України сформованих Державною службою статистики України (див. : Динаміка чисельності населення України (1990-2014 р.р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://data.com.ua/guest_article/2145.htm).

виявляє суттєвої залежності від демографічних показників. Однак, попри достатню репрезентативність існуючих статистичних відомостей не можна не звернути увагу й на високий рівень латентності цих злочинів.

В цьому аспекті звертають на себе увагу результати дослідження, проведеного А. М. Удодом, який зауважує наступне. Проведене опитування 120 працівників підрозділів Державної автомобільної інспекції та патрульно-постової служби МВС, а також 115 дільничних інспекторів міліції, 60 слідчих ОВС, виявило, що приблизно в одному з десяти випадків висловлення погроз працівникові правоохоронних органів відбувалося порушення кримінальної справи. В решті ж випадків респонденти не надавали цим погрозам серйозного значення, або ж сподівалися на уникнення їх реалізації. Крім того, далеко не всі випадки застосування фізичного насильства щодо працівника правоохоронного органу знаходили свою вірну кваліфікацію через особливості складу злочину, в якому обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони виступає мотив. Останній же видається за можливе встановити, коли у справі з'являється підозрюваний (обвинувачений). Відповідно у випадку залишення злочину нерозкритим, кваліфікація за ст. 345 КК України органами досудового слідства в більшості випадків не надається. Таким чином – стверджує А. М. Удод – зафіксовані у державній статистичній звітності дані, зокрема, починаючи з 2009 р., не в повній мірі відображають реальний стан досліджуваного виду злочинності, що зумовлено низькою організаційно-управлінських факторів¹.

Відтак, є підстави вести мову про досить високу латентність досліджуваних злочинів на рівні 90 %. В той же час, як буде показано далі в нашій роботі, злочини, передбачені ст. 345 КК України складають більше половини всіх зареєстрованих насильницьких злочинів проти працівників ОВС, що вчиняються у зв'язку (під час) з їх службовою дія-

¹ Удод А. М. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. М. Удод. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 38.

льністю. Тому, вважаємо, є достатньо вагомі підстави поширити вказану тезу про рівень латентності і на насильницьку злочинність про працівників ОВС в цілому. Однак, ще раз підкреслимо, наявні статистичні відомості є цілком репрезентативною вибіркою для провадження кримінологічного дослідження, що й зумовлює можливість оперування ними та наукову обґрунтованість результатів дослідження.

На фоні викладених даних, симптоматичним видається той факт, що зростання кількості насильницьких злочинів проти працівників ОВС, що мало місце у період з 2007 року по 2009 рік включно співпало з аналогічним трендом й щодо кількості засуджених працівників ОВС. Так, за даними дослідження О. А. Мартиненка, саме протягом 2007–2009 рр. відбулося різке зростання кількості засуджених працівників в середньому на 84% у порівнянні з 2006 р., в першу чергу – за рахунок працівників, що працювали у м. Києві (75 осіб), Дніпропетровській (72 особи), Харківській (53 особи), Херсонській (48 осіб), Сумській (41 особа), Одеській (36 осіб), Львівській (34 особи), Чернігівській (35 осіб) областях, АР Крим (38 осіб). Найбільша кількість притягнутих до кримінальної відповідальності працівників протягом 2007–2009 рр. припадає на служби карного розшуку, дільничних інспекторів міліції, слідства, охорони громадського порядку, боротьби з незаконним обігом наркотиків, ДАІ¹. При чому співпадає у загальних рисах також і географія поширення злочинності працівників ОВС та злочинів проти працівників ОВС. Зокрема, найбільша кількість останніх фіксується у Харківській (12,2 %), Дніпропетровській (12,1 %), Одеській (10,2 %), Чернігівській (9,8 %) областях, а також АРК (9,1 %) та м. Києві (7,3 %).

Виявлений зв'язок наштовхує на думку щодо залежності стану насильницької злочинності проти працівників ОВС від стану законності у їх діяльності. Остання обстави-

¹ Ярмиш О. Н. Проблеми взаємодії між правоохоронними органами та населенням: вітчизняний та зарубіжний досвід / О. Н. Ярмиш // Вісник Ун-ту внутр. справ. – 1999. – № 8.

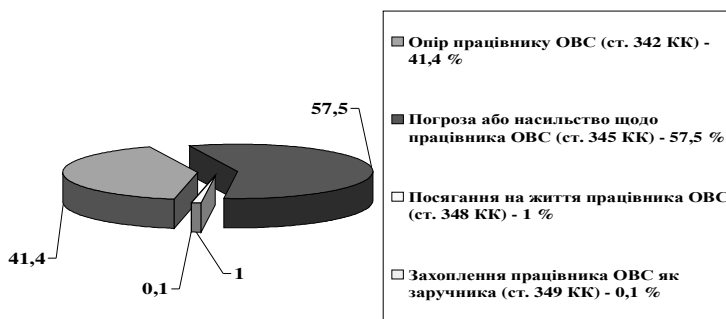
на наочно засвідчує суттєвий вплив віктимної поведінки на механізм насильницької кримінальної активності. При чому характер віктимної поведінки недвозначно вказує на істотний зв'язок саме з неправомірною поведінкою працівників ОВС, що виводить розуміння досліджуваної проблеми на системний рівень кримінологічного аналізу, який передбачає вивчення прямих зв'язків між двома ґносеологічно автономними різновидами злочинності – працівників ОВС та проти них. На ньому постають проблеми протистояння (протиставлення) форми й змісту, політичної, організованої злочинності й громадянського суспільства. І найбільш виразно лінії цього протистояння проходять у площині функціонування державного апарату, зокрема – органів внутрішніх справ, які маючи суто інструментальну, виконавчу, сервісну соціально-правову природу виявляються різноспрямованими, внутрішньо суперечливими системними суб'єктами соціальної активності. Однак, такому дослідженню вочевидь має бути присвячене окреме монографічне міждисциплінарне дослідження.

У структурі насильницьких злочинів проти працівників ОВС переважають злочини, передбачені ст.ст. 342 та 345 КК України (див. діаграму 2).

У своїй сукупності опір працівникові ОВС та факти погроз або насильства щодо нього складають 98,9 %. Конструктивні особливості складів злочинів, а також санкцій передбачених ст.ст. 342 та 345 КК України дають підстави стверджувати про те, що більшість з цих злочинів відносяться до злочинів невеликої або середньої тяжкості. Відтак й особливість аналізованого виду злочинності, попри свою насильницьку спрямованість, має помірну глибину враження охоронюваних суспільних відносин. В той же час, характер суспільної спричинюваної шкоди, який не обмежується виключно відносинами у сфері забезпечення авторитету органів внутрішніх справ, а поширюється також і на здоров'я їх працівників, однозначно вказує на високий ступінь їх суспільної небезпечності.

Діаграма 2

Графічне зображення кримінально-правової структури насильницьких злочинів проти працівників ОВС* (усереднене співвідношення показників 2004–2013 рр.)

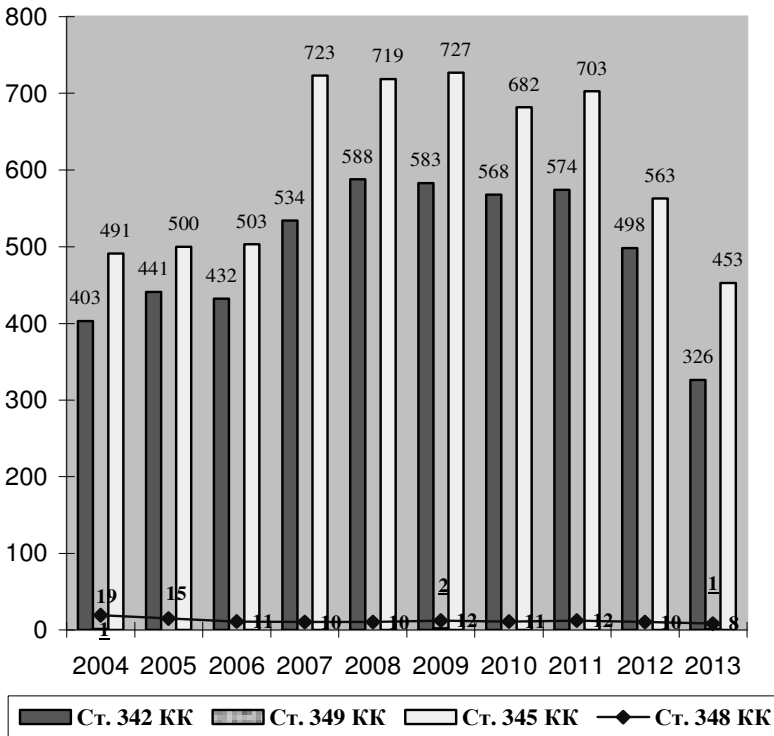

Злочини, передбачені ст.ст. 348 та 349 КК України становлять порівняно незначну кількість та у своїй сукупності у загальній структурі насильницької злочинності проти працівників ОВС займають близько 1,1 %. При чому якщо посагання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК України) демонструє відносно стабільні показники з року в рік на рівні 10-12 злочинів щороку, то

* Наводяться узагальнені статистичні дані про всю сукупність злочинів, передбачених ст.ст. 342, 345, 348 та 349 КК України, в яких потерпілими, згідно з особливостями юридичних складів є, як відомо, не лише працівники ОВС, а й працівники інших правоохоронних органів, а у злочинах, передбачених ст.ст. 342, 348 та 349 КК України – ще й представники влади, державні виконавці, члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовці, уповноважені особи фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Втім, як засвідчили результати здійсненого нами аналізу та узагальнення матеріалів 750 кримінальних проваджень (кримінальних справ), у більш ніж 97 % випадків потерпілими від вказаних злочинів є саме працівники ОВС. Тому, усвідомлюючи певну похибку у викладених даних, вважаємо за можливо використати їх для формування висновків щодо стану насильницьких злочинів проти працівників ОВС.

захоплення працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК) за аналізовану десятирічну ретроспективу реєструвалося всього тричі – у 2004 (1 випадок), 2009 (2 випадки) та у 2013 (1 випадок) роках. У зв'язку з цим можна зробити висновок про відсутність залежності між даною категорією злочинів на неправомірною поведінкою працівників ОВС, про що йшлося вище, та пікові значення якої припадали на 2007–2009 роки.

Ведучи мову про динаміку окремих злочинів в структурі насильницької злочинності проти працівників ОВС, то слід зауважити, що вона в цілому співпадає із загальною (сукупною) їх динамікою (див. діаграму 3).

Отже, інформаційна модель загального стану насильницьких злочинів проти працівників ОВС формується переважно за рахунок двох категорій злочинів, передбачених ст.ст. 342 та 345 КК України. Середній абсолютний приріст злочинів, передбачених ст. 342 КК України складає - 19. Середній темп зростання - 98,2 %, середній темп приросту - -1,8 %.

Середній абсолютний приріст злочинів, передбачених ст. 345 КК України протягом 2004–2013 років виявився менш вираженим, ніж щодо попереднього злочину, та склав - 4,2. Середній темп зростання - 99,6 %, середній темп приросту - -0,4 %. Саме у показниках відтворення погрози або насильства щодо працівників правоохоронних органів в більшій мірі відобразились часові коливання зі значною амплітудою у вказаних вище інтервалах: з 2007 по 2009 рік відбулося зростання рівня приблизно на 170 %, а протягом 2010–2013 років - зниження рівня приблизно на 175 % у порівнянні з 2009 роком.

У зв'язку з цим, можна стверджувати, що найбільший вплив на стан насильницької злочинності проти працівників ОВС чинять саме показники злочину, передбаченого ст. 345 КК України.

В той же час практично жодним чином не «відреагували» показники злочинів, передбачених ст.ст. 348 та 349 КК України на фактори, сформовані протягом 2007–2009 рр. Навпаки, щодо посягання на життя працівника правоохоронного органу у порівнянні з 2004 роком відмічається планомірне зниження рівня до 2013 року більш ніж у два рази, а показники захоплення працівника правоохоронного органу як заручника взагалі виявляються ситуативними та не свідчать про жодну сформовану тенденцію. Це дає змогу з достатньо великою часткою вірогідності припустити й те, що ключову роль відтворенні злочинів, передбачених ст.ст. 348 та 349 КК України, відіграють детермінанти іншого роду, аніж злочинів, передбачених ст.ст. 342 та 345 КК України. Відтак, різними мають бути й характеристики особистостей злочинців та специфіка механізму індивідуальної злочинної поведінки в цілому. Цим питанням буде присвячений наступний розділ монографії.

Підсумовуючи викладене в цій частині дослідження, варто звернути увагу на такі принципові моменти.

Під насильницьким злочином проти працівника ОВС доцільно розуміти умисне кримінально каране діяння, що проявляється у протиправному енергетичному чи інформаційному впливі на органи, тканини (чи їх фізіологічні функції), психіку працівника ОВС, шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища, інформації, вчиняється всупереч або поза його волею та здатному заподіяти смерть, фізичну або психічну травму (шкоду), обмежити свободу волевиявлення або дій працівника ОВС.

Запропоновано до використання наступну класифікацію вказаних злочинів за комплексним критерієм: 1) насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ, які вчиняються у зв'язку з їх службовою діяльністю: а) опір працівникові правоохоронного органу (ст. 342 КК України); б) погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України); в) посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК України); г) захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу (ст. 349 КК України); 2) насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ, які вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин (вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень та інші кримінальні прояви насильства в сім'ї); 3) насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ, не пов'язані з їх службовою діяльністю та вчиняються поза сферою сімейно-побутових відносин (вбивство, тілесні ушкодження, хуліганство, тощо).

Встановлено високий рівень та нестабільну динаміку насильницьких злочинів проти працівників ОВС. Умовний генеральний тренд відтворення насильницької злочинності проти працівників ОВС в цілому є позитивним та відображає загальну тенденцію до зниження рівня й злочинної інтенсивності, яка не виявляє суттєвої залежності від демографічних показників. Найвищі їх показники були зафіксовані у період з 2007 року по 2009 рік включно, коли спостерігалось неухильне зростання і абсолютних, і відносних показників. У 2010 році відбулося незначне зниження –

приблизно до рівня 2007 року, після чого у 2011 році знову відбулося зростання. Натомість у 2012 та 2013 році фіксується суттєве зниження як рівня аналізованої злочинності, так і коефіцієнту злочинної інтенсивності.

Обґрунтовується наявність залежності між рівнем насильницької злочинності проти працівників ОВС та станом законності у їх діяльності.

У структурі насильницьких злочинів проти працівників ОВС переважають злочини, передбачені ст.ст. 342 та 345 КК України, частка яких становить 98,9 %. Відповідно злочини, передбачені ст.ст. 348 та 349 КК України становлять порівняно незначну кількість та у своїй сукупності у загальній структурі насильницької злочинності проти працівників ОВС займають близько 1,1 %.

Найбільша кількість насильницьких злочинів проти працівників ОВС фіксується у Харківській (12,2 %), Дніпропетровській (12,1 %), Одеській (10,2 %), Чернігівській (9,8 %) областях, а також АРК (9,1 %) та м. Києві (7,3 %).

Особливістю професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ є підвищений ступінь професійного ризику та небезпеки для життя і здоров'я, що пояснюється економічною, політичною, соціальною та криміногенною ситуацією, яка склалася сьогодні у суспільстві. Ці обставини загострили проблему життєдіяльності та професійної підготовки особового складу органів внутрішніх справ й зумовили виділення групи насильницьких злочинів, які вчиняються щодо працівників ОВС у зв'язку з їх службовою діяльністю в науково й практично значущий предмет кримінологічного дослідження.

Розділ 2

Кримінологічний аналіз механізму вчинення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України

2.1 Загальна характеристика механізму насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України

Механізм злочину як наукова кримінологічна категорія не один десяток років перебуває під пильною увагою вчених, які досліджують і розробляють його поняття, сутність, елементи, які і в даний час остаточно не визначені і не сформульовані.

Важливість вивчення та недостатня розробленість проблематики поняття, структури і системи механізму насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ, значення цієї категорії в системі кримінологічних знань є актуальною та безумовною підставою для організації широкого фронту досліджень усіх сторін механізму насильницької злочинної події та використання результатів таких досліджень у кримінологічній та правоохоронній практиці. Поглиблене подальше дослідження зазначеної проблеми здатне розширити теоретичну та практичну базу розробки окремих видів протидії насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ, що особливо актуально, коли мова йде про тяжкі форми злочинної поведінки.

Аналіз праць, що різною мірою стосуються категорії «механізм», показує, що без застосування системного підходу неможливим є його об'єктивне дослідження, а, отже, і

теоретичний аналіз, і практичне застосування. Слід констатувати неоднозначність розуміння цієї категорії. Складність вибору підходу до визначення компонентів механізму також обумовлює складність дослідження поняття. Дослідження механізму як системи зі всіма її елементами та їх взаємозв'язками допоможе повністю розкрити значення цього поняття. При всій місткості і багатогранності поняття «механізм» воно у всіх випадках покликане показати системно-динамічний, функціонально-структурний зріз соціальної дійсності, архітектуру кримінологічного впливу і цей важливий момент не можна ігнорувати¹.

Злочином є динамічна система, що виражається у соціальній й фізичній активності злочинця. Активний характер цієї системи, насамперед, проявляється у її функціях як інтегративному результаті виникнення й функціонування її компонентів. Тому при вивченні злочину в кримінології інтерес представляють всілякі види й форми зв'язків: генетичні (зв'язку породження), структурні, функціональні й т. Д. Рішенню завдань їхнього виявлення й творчого використання на практиці в різних теоретичних і прикладних розробках і повинне сприяти кримінологічне поняття «механізм злочину»².

У кримінології зазвичай термін «механізм» використовується як для описання процесів, так і при розгляді таких важливих питань, як детермінація та генезис індивідуальної насильницької поведінки осіб, які вчиняють злочини. Також під поняттям «механізм» розуміється система взаємопов'язаних елементів, де зміна одного або декількох може викликати зміну інших елементів системи³. Його застосування для аналізу злочину, як події розтягнутої й часі

¹ Ступник Я. В. Кримінологічний аналіз механізму протидії наркозлочинності : монографія / Я. В. Ступник, О. М. Литвинов. – Х. : НікаНова, 2012. – С. 28.

² Криминология. Учебно-методические материалы и альбом схем : учебное пособие / под редакцией С. Е. Вицина и В. А. Уткина. – М. : Центр юридической литературы «ШИТ», 2001. – С. 85.

³ Воронко В. С. Особливості механізму індивідуальної поведінки осіб, які вчиняють насильницькі злочини проти особи [Електронний ресурс] / В. С. Воронко. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statsti/555-kruminalist/14638-2011-01-18-22-01-36.html>.

й просторі, насиченої суб'єктивними переживаннями, раціональними розумовими операціями, ускладненнями психіки й гамою факторів зовнішнього середовища, видається цілком виправданим, адже дозволяє виявити глибинні та, водночас, безпосередні причини та наближені до них умови кримінальної активності.

В цілому ж слід зауважити, що злочин є результатом людської поведінки. А тому повноцінно дослідити механізм злочину, як поняття про поведінку, що негативно оцінюється законодавцем у законі про кримінальну відповідальність, об'єктивно не можливо без формування чітких уявлень про механізм поведінки (діяльності) та, власне, поведінку як таку. У цьому контексті варто зазначити, що в психології під поведінкою людини мається на увазі властива їй взаємодія з оточуючими предметами, навколишнім середовищем. З точки зору психології, звідки в кримінологію і прийшло поняття «індивідуальна поведінка», остання розуміється як система поведінкових актів, яка пов'язана з особливостями психіки кожної окремої людини та проявляються в її характері, темпераменті, потребах і здібностях.

«Поведінка» – це системний процес, який відбувається в просторі, в часі і включає дії, які змінюють зовнішнє середовище. Це процес психологічних явищ (думки, уявлення, почуття), які визначають генезис того чи іншого вчинку. Людська поведінка суворо індивідуальна, але це не заважає знаходити спільні риси та закономірності цих процесів у різних людей з огляду на притаманність типових елементів механізму її розгортання у соціально значимій системі ґносеологічних та феноменологічних координат.

В кримінологічній науці поняття «індивідуальної злочинної поведінки» використовується для характеристики причин злочинного акту, але вчених-кримінологів цікавить не сам злочинний акт, а й об'єктивні та суб'єктивні обставини, які йому передують, його джерела (виникнення мотивів, постановка мети, ухвалення рішення тощо).

Механізм насильницьких злочинів, як і будь-якої поведінки в цілому, є відкритою системою. На розвиток взаємодії між елементами механізму, що призводить до злочинного результату, впливають незліченна кількість фак-

торів. Однак вплив цих факторів неоднаковий, що дозволяє виділити основні і другорядні фактори. З метою ефективного дослідження механізму насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ в кримінологічній науці розглядаються тільки основні, найближчі наслідку, фактори, що впливають на розгортання індивідуальної злочинної поведінки. У своїй системі ці фактори доповнюють модель взаємодії особи і зовнішнього середовища, яке на неї впливає, результатом чого і є вчинення злочину.

Варто зауважити, що, застосовуючи термін «механізм», зазвичай прагнуть підкреслити «складний і динамічний характер явища». Дійсно, навряд чи можна розкрити злочин, не встановивши послідовність дій його учасників, не дослідивши подій, які змінюють одна одну. Таким чином, категорія «механізм злочину» – це більше широке поняття, що включає сукупність процесів і явищ, пов'язаних з механізмом злочинної діяльності суб'єкта, що проявляються в механізмі розслідуваної події, яка характеризується процесом відображення інформації на різних носіях [53]. Глибше зрозуміти сутність механізму злочину та віднайти шляхи реалізації знань про нього на практичній площині дозволяє процедура структурування, завдяки якій ззовні монолітний процес злочинної активності набуває внутрішньо упорядкованих контурів, що надають умовне уявлення про об'єктивно-суб'єктивний генезис злочинного акту, про його насичення внутрішніми, психічними компонентами у взаємодії із зовнішніми, об'єктивними.

Як слушно з цього приводу зауважує В. В. Василевич, злочин, зазвичай, є наслідком тривало процесу формування особи, прийняття рішення, вибору засобів його реалізації. Йому передують низка етапів психологічної діяльності суб'єкта, які поступово формують антисоціальну спрямованість і сприяють фактичному вчиненню злочину. Поступово, «по частинам» формуються елементи майбутнього злочину, створюються основні його кримінологічні ознаки. Такий розвиток психічних процесів, що призводить у подальшому до безпосередніх злочинних дій, може супроводжуватися різними відхиленнями, коливаннями, поверненням до вихідної точки. А може й взагалі призупинитись

і знову повернутися в позитивну форму¹. Тож вкрай важливим видається вироблення обґрунтованих уявлень про механізм розгортання індивідуальної насильницької злочинної поведінки проти працівників ОВС з тим, щоб мати змогу на основі оперування науковою типовою моделлю одиничного злочинного акту, втрутитись у ланцюг поєднання криміногенних факторів в цілях ранньої, безпосередньої та посткримінальної профілактики, припинення злочину. Досягненню ж цієї мети об'єктивно має передувати досвід кримінологічного теоретизування на предмет елементів механізму насильницького злочину взагалі та проти працівника ОВС, зокрема.

Уявлення про структуру механізму насильницького злочину у вчених-кримінологів різняться за кількістю елементів, що виділяються ними. В окремих випадках зустрічаються мало придатні для задоволення запитів практичної кримінологічної діяльності пропозиції щодо диференціації складної динамічної, відкритої системи, якою є механізм злочину; структуризація останнього проводиться без урахування та прив'язки до завдань подальшого дослідження типових моделей вчинення злочину певного типу. Однак, деякі напрацювання виявляються достатньо цінними як з ґносеологічної, так і з праксеологічної точок зору.

Так, З. І. Кірсанов систематизуючи уявлення про механізм насильницького злочину, виділив наступні його елементи: особа (особи), яка реалізує злочинний задум цілеспрямованою поведінкою (діями); спосіб злочину (підготовка, вчинення і приховування); потерпілий, його поведінка, пов'язана зі злочинном; предмет злочинного посягання; знаряддя, засоби злочину та інші предмети, використані у злочинних цілях (наприклад, інструменти для виготовлення знарядь злочину); особи, які опосередковано впливають на розгортання злочину, наприклад, ті, які несвідомо надали допомогу в придбанні чи прихованні знарядь або засобів злочину; матеріальна обстановка (середовище), в якій го-

¹ Кримінологічний довідник : довідкове видання / за наук. ред. Бандурки О. М. ; за заг. ред. Джуґи О. М. та Литвинова О. М. – Х. : Діса Плюс, 2013. – С. 236.

тувався, вчинявся злочин або були вжиті заходи із його приховування: ділянки місцевості та приміщення (наприклад, місце облаштування схованки), предмети домашньої обстановки, залишені злочинцем або потерпілим на місці події предмети або речі, а також матеріальні процеси, що відбувалися під час злочину (наприклад, пожежа, аварія, виробничі процеси тощо)¹.

Виділення в якості окремих елементів знарядь, засобів злочину та інших предметів, які можуть бути використані у злочинних цілях, а також способу злочину, характеризує у принципово новому ракурсі ці елементи складної системи злочинної діяльності суб'єкта. На нашу думку, підготовка, вчинення і приховування злочину, повинні бути включені в рамки структури механізму насильницького злочину, а не розглядатись, наприклад, як фактори розвитку даної системи.

В цілому визнаючи запропонований З. І. Кірсановим підхід до структурування механізму індивідуальної злочинної поведінки, зауважимо, що він задовольняє запити радше криміналістичного, аніж кримінологічного дослідження, так як в ньому не знаходиться належного місця аналізу психологічної сторони злочинної активності, її синтетичного описання у поєднання із факторами зовнішнього середовища.

В певній мірі усуває викладене зауваження позиція В. С. Воронко, який зазначає, що до основних елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки необхідно відносити умови морального формування особи, мотивацію, конкретну життєву ситуацію, рішення про вчинення злочину і сам процес вчинення злочину (поведінковий акт)². Однак, даний підхід характеризується, на нашу думку, окремими вадами. Так, вельми розмитими виявляються межі механізму індивідуальної злочинної поведінки, якщо

¹ Кирсанов З. И. Криминалистические учения о механизме преступления и его отражении : лекция / З. И. Кирсанов . – М., 1994. – С. 4.

² Воронко В. С. Особливості індивідуальної злочинної поведінки осіб, які вчиняють насильницькі злочини під впливом наркотиків / В.С. Воронко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/period/article/9486/%C2>.

визнати його елементом «умови морального формування особи». Так зване «моральне формування особи», як і процес соціалізації особистості, є тривалим, якщо не сказати, що нескінченним, адже особистість, як відомо, є відкритою, динамічною системою соціально значущих ознак людини. Це означає, що особистість є постійним, діяльним соціальним актором, «приймачем» інформаційних потоків, під впливом яких змінюється її досвід, світосприйняття, ціннісні диспозиції. Якщо визнати умови морального формування особи як елемент механізму злочинної поведінки, то до останнього слід включити практично всю біографію особистості, зокрема ті факти з нею, які так чи інакше вплинули на формування етичного блоку нормативів, цінностей у підструктурі її спрямованості (диспозицій, установок). Як видається, це є невиправданим ані з суто теоретичної, ані з практичної точки зору.

Крім того, звертає на себе увагу й цілковите нівелювання фази посткримінальної поведінки, яка в низці випадків виявляється не менш значущою, аніж вплив криміногенної ситуації. Згадаймо лише синдром Раскольнікова та його душевні переживання після вчинення злочину, які зрештою призвели до психічного розладу. Криміногенна ж роль останніх в кримінології широко відома. З огляду на ці міркування, вважаємо запропонований В. С. Воронко підхід, який також фігурує й у працях А. П. Алексеевої¹, В. Д. Малкова² та деяких інших вчених, не повним.

Найбільш плідною, на нашу думку, для провадження кримінологічних досліджень на сьогодні залишається запропонована ще у 1968 році В. М. Кудрявцевим схема механізму індивідуальної злочинної поведінки. В останньому вчений виділив наступні елементи: 1) зовнішнє середовище; 2) особистість злочинця; 3) формування мотивації;

¹ Алексеева А. П. Механизм индивидуального преступного поведения профессионального спортсмена, связанного с его непосредственной спортивной деятельностью / А. П. Алексеева // Альманах современной науки и образования. – 2009. – № 1 (2). – Ч. 2. – С. 12.

² Криминология : учебник для вузов / под. ред. проф. В. Д. Малкова. – М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006. – С. 76.

4) прийняття рішення про вчинення злочину, його прогнозування та планування; 5) реалізації прийнятого рішення; 6) посткримінальна поведінка¹. Виваженість та повнота позиції В. М. Кудрявцева, з якою ми цілком погоджуємось, ґрунтовно доводиться у працях І. М. Даньшина², А. І. Долгової³, А. П. Закалюка⁴ та багатьох інших вчених. Наведена дослідницька схема є цілком застосованою для аналізу механізму насильницького злочину проти працівника ОВС з єдиним лише зауваженням щодо особливостей особи потерпілого (про неї у загальних рисах йшлося вище), його поведінки та мотиваційного компоненту. Саме на останньому наголошується й у більшості кримінологічних досліджень, в яких визнається, що головна роль в структурі механізму індивідуальної насильницької поведінки відводиться мотивації, яка розглядається як внутрішній стрижень генезису цієї поведінки, причому мотивація розглядається як процес і як сукупність мотивуючих факторів⁵. В структурі ж мотивації насильницького злочину неодмінно має бути присутня агресія, а злочинна поведінка в цілому набуває характер агресивної.

На цій підставі екстраполяція вказаних елементів механізму за допомогою методів моделювання на динамічну онтологічну основу кримінальної активності людини дозволяє зробити висновок, про те що механізм насильницьких злочинів суттєво відрізняється від інших видів зло-

¹ Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения) / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юридическая литература, 1968. – С. 16.

² Курс лекций по криминологии / под ред. проф. Даньшина И. Н. (Общая часть) и проф. Голины В. В. (Особенная часть). – Х. : Одиссей, 2007. – С. 46.

³ Криминология : учебник для вузов / под общ. ред. д.ю.н., проф. А. И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА), 2002. – С. 60-67.

⁴ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – С. 281-288.

⁵ Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения) / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юридическая литература, 1968. – С. 16-19.

чинної поведінки, зберігаючи при цьому типізовану архітектоніку. Обґрунтованість такого положення полягає у тому, що кожний конкретний злочин не тільки відрізняється один від одного за індивідуальними особливостями, але й мають загальні ознаки, що дозволяє поєднувати їх у відособлені групи, наділяти видовими ознаками, які відрізняють аналізовані злочини від ознак інших груп. За допомогою видових ознак можливо проводити відмінності між насильницькими та іншими злочинами, що допомагає при вивченні механізму виділити видові ознаки індивідуальної злочинної поведінки.

На думку В. В. Лунєєва, який відводить вирішальну роль у механізмі злочинної поведінки мотивації в широкому сенсі, її етапи, в динаміці, або елементи, в статичності, в процесі мотиваційного акта не змінюють один одного в якийсь раз і назавжди заданої послідовності. Швидше за все, вони «нашаровуються» один на одного, утворюючи з кожним новим елементом (етапом) все більш і більш складні з'єднання, які поряд зі своєю головною і основною функцією спонукання до дії, починає виконувати функцію фільтра при оцінці суб'єктом всього того, що сприяє або протистоїть задоволенню актуальної потреби; функцію пуску, контролю і корекції здійснюваних дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей. У силу цього мотивація є системоутворюючим фактором, якому належить провідна роль у детермінації злочинної поведінки, який організує всю систему психічних процесів і станів, що формуються і розгортаються в ході підготовки і здійснення злочинних дій. Мотивація злочинної поведінки є суб'єктивною інтегруючою формою відображення криміногенної реальності, яка здійснюється в рамках причинності. У мотивації безпосередньо й опосередковано відображаються негативні явища соціально-економічного, соціокультурного й соціально-психологічного характеру, а також несприятливі умови морального формування особи, криміногенні ситуації й інші обставини, що сприяють вчиненню злочинів¹.

¹ Лунєев В. В. Мотивация преступного поведения / В. В. Лунєев. – М. : Наука, 1991. – С. 29-30; 183-184.

Погоджуючись із В. В. Лунєєвим, А. І. Ложкін дійшов висновку, що насильницькі злочинці характеризуються спрощеною, згорнутою структурою мотиваційної регуляції життєдіяльності, звуженням змістовної перспективи. Змісти дій цих злочинців завжди замкнутий на собі, на задоволенні актуальних потреб, що тягне втрату полімотивованості вчинків. Рівень розвитку індивідуально-змістовної сфери є у них або езоповим, коли провідним моментом слугить особиста вигода, або групоцентричним, коли злочинець ототожнюється зі своєю групою¹. Підтримуючи в цілому викладені зазначеними вченими міркування, зауважимо, що з механістичної точки зору процес мотивації насильницького злочину дійсно має дещо редуковану форму. В той же час ще раз наголосимо, що її змістовним стрижнем залишається агресія – складний нейропсихологічний феномен, здатний слугувати як первинним джерелом, так і каталізатором, умовою насильницької поведінки.

Ведучи мову про агресію, не можемо оминати увагою й ту гостру дискусію, яка вже багато років триває на ниві наукових досліджень її природи, походження, функцій, різновидів. Агресію пояснюють і через призму таких категорій, як неусвідомлений елемент психіки, і як успадковане або набуте відхилення від норми, реакцію на фрустрацію або результат вікарного навчання тощо². Узагальнення широкого масиву теоретичних й емпіричних напрацювань дає підстави для виділення кількох великих груп концепцій

¹ Ложкин А. И. Психология личности агрессивного-насильственного преступника: мотивационно-смысловый аспект : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридическая психология» / А. И. Ложкин. – М., 2000. – С. 15-17.

² Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження / О. М. Литвак. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – С. 205; Зелінський А. Ф. Кримінальна психологія : науч.-практ. издание / А. Ф. Зелінський. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 174-176; Квинн В. Прикладная психология / В. Квинн. – СПб. : Питер, 2000. – С. 262-263; Зейгарник Б. В. Психология личности: норма и патология / Б. В. Зейгарник ; под ред. М. Р. Гинзбурга. – М. : Изд-во Моск. психолого-социального ин-та. – Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. – С. 264-334; Зимбардо Ф. Социальное влияние / Ф. Зимбардо, М. Ляйп-пе. – СПб. : Питер, 2000. – С. 66-67.

агресії, а саме: інстинктивізм, біхевіоризм, нейрофізіологічні, інтегративні концепції.

Значний вплив на розвиток інстинктивістської школи спричинили такі роботи як «Так зване зло» (К. Лоренц), «Адам прийшов із Африки» і «Адам та його території» (Р. Ардрі), «Гола мавпа» Десмонда Моріса та ряд інших. Однак, як зазначає Е. Фромм у своїй праці «Анатомія людської деструктивності»¹, всі ці твори містять, по суті справи, одне й те ж твердження: агресивне поведіння людей, що проявляється у війнах, злочинах та інших типах деструктивної і садистської поведінки, має філогенетичні коріння, воно запрограмоване в людині, пов'язане з вродженим інстинктом. Дана точка зору має і сучасних своїх прихильників. Так, Е. Ф. Побегайло стверджує, що потреба в насильстві є антропологічною константою; агресивність – одна з вроджених установок людської природи². В основі будь-якої агресивності завжди лежить той чи інший психологічний конфлікт (в подальших розділах питання конфліктів як детермінанти агресивності буде розглянуто більш детальніше) – усвідомлюваний чи неусвідомлюваний. Будь-яка агресія є нічим іншим, як проявом активного, дійового невдоволення людини умовами оточуючого життя, ближніми або ж самим собою³. Підтверджує цю тезу і відомий етолог Конрад Лоренц, який зауважує, що прагнення до агресії апріорно вбудовано в психіку людини⁴. «Людям необхідно зізнатися у тому – пише відомий швейцарський психоаналітик Адольф Гюггенбюль Крейг, – що людина за

¹ Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; авт. вступ. ст. П.С. Гуревич. – М. : Республика, 1994. – С.13.

² Побегайло Э. Ф. Психологические детерминанты криминальной агрессии / Э. Ф. Побегайло // Уголовное право. – 2002. – № 1. – С. 102.

³ Жуковська Ж. О. Профілактика та попередження злочинів серед неповнолітніх / Ж. О. Жуковська // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 1. – С. 60-62.

⁴ Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; авт. вступ. ст. П.С. Гуревич. – М. : Республика, 1994. – С. 18.

своєю природою жорстока, схильна до прояву фізичної сили і по іншому жити не може»¹.

Отже, з точки зору інстинктивістів, агресія не є реакцією на зовнішні подразники, а є власною внутрішньою напругою, яка потребує розрядки і знаходить свій вияв незалежно від того, чи є для цього зовнішній подразник чи ні. В науці подібна концепція, оформлена у завершене вчення К. Лоренцом, знайшла свою назву як гідравлічна модель агресії – за аналогією з тиском води, яка стиснута греблею в закритому водоймищі: чим більша кількість агресивної енергії в наявності у даний момент, тим меншої сили стимул, подразник потрібен для того, щоб агресія виплеснулася назовні.

Контраргументи щодо природи агресії, як суттєвої компоненти мотивації насильницької поведінки, сформовані в межах концепції біхевіоризму, яка спирається на принцип, згідно якого психологія не має права займатися почуттями або потягами чи будь-якими іншими суб'єктивними станами; відхиляється будь-яка спроба вести мову про «природу» людини, або конструювати модель особистості, або ж піддавати аналізу різноманітні пристрасті, що мотивують поведінку людини. Всякий аналіз поведінки з точки зору мотивів, цілей і задач біхевіористами відкидається як ненауковий². Об'єктом наукового дослідження являється дія, а не дійова людини, особистість. Отже, в центрі уваги опиняються ті прояви поведінки, які доступні візуальному спостереженню.

Однак очевидно, що неможливо адекватно описати поведінку у відриві від дійової особистості. Наприклад, людина заряджає мисливську рушницю, робить постріл і вбиває іншу людину: сама по собі дія – зарядження рушниці і постріл – з психологічної точки зору мало що значить, якщо її взяти у відриві від «агресора». Фактично, біхевіоризм констатує лише те, що відноситься до дії рушниці; по від-

¹ Гюггенбюль-Крейг А. Благо сатаны / А. Гюггенбюль-Крейг. – СПб. : Питер, 1997. – С. 76.

² Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; авт. вступ. ст. П.С. Гуревич. – М. : Республика, 1994. – С. 78.

ношенню до рушниці мотив того, хто натиснув на спусковий гачок не має ніякого значення. Хоча поведінка особистості буде доступна розумінню лише тоді, коли будуть відомі свідомі і несвідомі мотиви, які побудили його до дії, до пострілу. При цьому виявляється не одна-єдина причина її поведінки, а з'являється можливість компілювати внутрішню психічну структуру особистості і виявити численні фактори, які, об'єднавшись, і призвели до того моменту, коли відбувся постріл з рушниці. Що ж стосується пострілу самого по собі, то він стає можливим у конкретній життєвій ситуації, стає залежним від ситуації (наприклад, від того, що у даної особи у даний момент опинилась в руках саме рушниця, що під рукою були набої та ін.). Хоча як показали численні соціологічні та психологічні дослідження ряд соціальних ситуацій дійсно провокують агресію, проте жодна з таких ситуацій не є універсальною, що в принципі заперечує теорію деяких західних спеціалістів про існування феномену «влади ситуації» (power of situation)¹.

Відтак, і інстинктивізм і біхевіоризм (в тому числі й фрустраційна теорія як різновид біхевіористського підходу) в аналізі агресії виявляють ґносеологічну обмеженість, абсолютизуючи чи-то роль вродженого агресивного начала, мало придатного для дослідження у монолітно апіорному вигляді, чи-то роль безособистісного зовнішнього подразника.

До певної міри вносить раціональне розуміння у природу агресії нейрофізіологічна концепція. Зокрема, у працях Х. Дельгадо представлені емпірично обґрунтовані теоретичні викладки щодо наявності залежності агресивності людини від інтенсивності нейронних зв'язків між окремими ділянками гіпоталамусу². Втім, наукові напрацювання зазначеного вченого залишають відкритими питання про

¹ Дроздов А. Ю. Агрессивное поведение молодёжи в контексте социальной ситуации / А. Ю. Дроздов // Социологические исследования. – 2003. – № 4. – С. 96.

² Дельгадо Х. Мозг и сознание / Х. Дельгадо ; пер. с англ. Л. Я. Белопольского ; под ред. и с предисловием Г. Д. Смирнова. – М. : Мир, 1971. – С. 76-128.

причини підвищеної агресивності тих людей, які нейронна активність гіпоталамусу яких залишається в межах норми. Тому і дана концепція також не може претендувати на характер універсальної.

Не вдаючись до глибинного аналізу всіх можливих теоретичних конфігурацій на тему причин й сутності агресії, зауважимо, що найбільш плідною в методологічному значенні на сьогоднішній день виявляється інтегративна концепція, започаткована Е. Фроммом та розвинена, адаптована під кримінологічні потреби у працях М. В. Альфімової, Ю. М. Антоняна, В. Г. Беляєва, О. В. Григор'євої, А. Ф. Зелінського, О. М. Ігнатова, О. М. Храмцова та інших вчених. Суть даної концепції виражається у науковому синтезі конструктивних положень інстинктивізму, біхевіоризму та нейрофізіологічної теорії. При цьому однією з ключових тез є змістовна неоднорідність агресії як психоемоційної реакції на зовнішні подразники, джерела походження, ступінь інтенсивності й форми прояву якої залежать і від вроджених, природних (з огляду на особливості будови центральної нервової системи, психічної організації та мислиннєвої діяльності, патологій психічної діяльності), і від набутих, соціальних особистісних якостей. Зокрема, виділяються такі різновиди агресії, як інструментальна та деструктивна («злаякісна»). Хоча в окремих наукових джерелах зустрічається також вказівка і на так звану негативістську агресію (точніше негативістську мотивацію агресивної поведінки)¹, яка, втім, на наше переконання, відноситься радше до деструктивної агресії, аніж має самостійну гносеологічну природу.

Інструментальна агресія, як складна психоемоційна реакції нейрофізіологічної природи фундає можливість досягнення усвідомленої особою цілі. Агресія в цьому випадку є засобом її досягнення, відтворюючись як відповідь на зовнішній стимул. Останній може виникати ініціативно або ж штучно створюватись суб'єктом агресії. Натомість деструктивна («злаякісна») агресія не пов'язується із дося-

¹ Храмцов О. М. Кримінологія вербальної агресії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Храмцов Олександр Миколайович. – Х. : НУВС, 2003. – С. 111.

гненням усвідомленої раціональної віддаленої мети, а є самоціллю; суб'єкт агресії в прагне до заподіяння шкоди, яка і приносить йому емоційне задоволення. У зв'язку з цим поведінка особи, детермінована деструктивною агресією є, як правило, більш жорстокою, заподіювана шкода – більш тяжкою.

Грунтуючись на відмінностях у механізмі виникнення й розгортання мотивації з урахуванням різних видів агресії є підстави виділити й два типи механізму індивідуальної злочинної насильницької поведінки взагалі й щодо працівника ОВС, а саме: інструментальний й деструктивний. Для першого з них – характерним є застосування насильства як способу впливу на законну діяльність працівника ОВС. Враховуючи конструктивні особливості складів злочинів, передбачених ст. ст. 342, 345, 348 та 349 КК України, а також результати проведених нами аналізу та узагальнення матеріалів 750 кримінальних проваджень за вказаними злочинами, можливо зробити висновок, що інструментальний механізм їх вчинення зазвичай властивий для більшості випадків погроз або насильства щодо працівників ОВС (близько 92 % всіх злочинів, передбачених ст. 345 КК України), а також абсолютно всім випадкам вчинення опору працівникові ОВС* й захоплення його як заручника. Вчиняючи ці злочини, винні прагнуть перешкодити виконанню працівником ОВС своїх службових обов'язків. При цьому в основному (близько 82 % випадків) має місце саме вербальна агресія, що виражається у психічному насильстві – різного роду погрозах.

Деструктивний механізм притаманний в своїй більшості тим випадкам вчинення аналізованих злочинів, коли винний прагнув помститися працівникові ОВС за його колишню службову діяльність, у зв'язку з чим відчував до

* Цю обставину можна пояснити тим, що якщо мета насильства не буде пов'язана з активною протидією виконанню законних вимог працівника ОВС, ухиленню від затримання і т.п., то такі дії виходитимуть за межі складу злочину, передбаченого ст. 342 КК України та мають бути додатково (або виключно) кваліфіковані як відповідні злочини проти життя та здоров'я особи, волі, честі й гідності тощо.

нього сильні особисті неприязні відносини. Саме такий мотив має місце у 13 % всіх випадків вчинення злочину, передбаченого ст. 345 КК України, а також у 100 % посягання на життя працівника ОВС. При цьому маємо констатувати, що в стадія реалізації прийнятого рішення про вчинення злочину, як елемент його механізму, характеризується застосуванням саме фізичного насильства. Для більш глибокого розуміння мотиваційної основи останнього продуктивним, вважаємо буде звернення до ще однієї класифікації агресії. Так, в науці виділяють агресію реактивну та проактивну. Перша – має місце у випадку провокації з боку потерпілого, друга – ініціюється винним¹. У зв'язку з цим відмітимо, що згідно результатів проведеного нами опитування 247 осіб, засуджених за ч. 2 ст. 342 та ст. 345 КК України*, з числа тих, які прагнули помститися працівникові ОВС, вчиняючи злочин, абсолютна більшість відчували несправедливість у рішеннях й діях потерпілого, а близько третини опитаних вказали на предикатну неправомірну поведінку правоохоронця, що й спонукало до застосування насильства щодо нього. З наведеного випливає можливість здійснити типологію механізму індивідуальної злочинної насильницької поведінки щодо працівника ОВС за характером віктимної поведінки та виділити наступні типи: реактивний й проактивний.

Для реактивного механізму властивим є неправомірне поведінка потерпілого, результатом чого є прагнення з боку винного до помсти, суду Лінча. Проактивний же механізм зазвичай має місце тоді, коли потерпілий сумлінно виконує службові обов'язки, що і виступає соціальним подразником, який активізує інструментальної (а в певних випадках – і деструктивної) агресії.

¹ Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб. : Питер, 1999. – С. 62.

* Опитування проводилося на базі облікового контингенту кримінально-виконавчих інспекції Управлінь Державної пенітенціарної служби України у Дніпропетровській, Львівській, Миколаївській, Харківській та Херсонській областях у формі анкетування осіб, засуджених до позбавлення волі за вчинення злочинів вказаної категорії, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

Наведені типи механізмів індивідуальної насильницької поведінки проти працівників ОВС характеризуються, таким чином, специфічним змістом мотивації, в якій присутній той чи інших різновид агресії. Остання накладає відбиток й на змісті окремих елементів механізму при збереження загальної його схеми в цілому. Виняток, хіба що, становить так званий імпульсивний насильницький злочин, механізм якого представлений у дещо звуженому, згорнутому вигляді, при якому стадія прийняття рішення, його прогнозування та планування реалізації практично відсутня. Як зазначає з цього приводу А. В. Савченко, відзначальною рисою мотивації імпульсивних злочинців є її бездумність та яскраво виражений експресивний характер¹. Терміном «імпульсивність», на думку В. Д. Небиліцина, позначається швидкість, з якою емоція стає спонукальною силою вчинків і дій без їх попереднього обмірковування та свідомого рішення виконати їх². Таким чином, між мотивом і дією встановлюється прямий і найкоротший зв'язок. Імпульсивна дія – це дія-розрядка (дія-спалах), коли вихідна спонукка (роздратування, незадоволення тощо), що створена ситуацією, без виваження та належної оцінки її як мотиву, безпосередньо переходить у дію³. Активність у такому випадку виникає під безпосереднім впливом вихідної спонукки і ситуації, обминаючи свідомо-вольовий контроль. Внаслідок порушення ієрархії настанов, сформований мотив миттєво, без попереднього обмірковування соціального характеру діяння, переходить у дію.

Однак, не дивлячись на певну специфіку мотивації імпульсивних насильницьких злочинців проти працівників ОВС, зокрема, виділяти їх у відносно відокремлений предмет цього дослідження, вважаємо, немає достатніх гносеологічних та практичних підстав, адже їх кількість, по-

¹ Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія / А. В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – С. 60-61

² Небылицин В. Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий / В. Д. Небылицин. – М. : Наука, 1976. – С. 179.

³ Механизм преступного поведения / под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Наука, 1981. – С. 41-42.

перше, як засвідчив здійснений нами аналіз кримінальних проваджень, не перевищує 0,5% від всіх випадків застосування кримінального насильства по відношенню до вказаної категорії потерпілих у зв'язку з їх службовою діяльністю (всі виявлені випадки охоплювались ознаками складу злочину, передбаченого ст. 342 КК України) та, по-друге, через їх приналежність до злочинів з реактивним типом механізму вчинення, про загальні риси якого зазначалося вище.

Таким чином, роблячи проміжний висновок, зауважимо, що механізм насильницьких злочинів проти працівників ОВС поряд з наявністю всіх традиційних його елементів характеризується двома особливостями: 1) мотивацією, в структурі якої фіксується присутність агресії; 2) особи потерпілого і його відповідної поведінки, пов'язаної з виконанням своїх службових обов'язків, в тому числі й з порушенням встановлених чинним законодавством вимог (криміногенної ситуації).

Насильницький злочин проти працівників органів внутрішніх справ – один із видів злочинів, на механізм і генезис, якого істотно впливає динаміка взаємовідносин злочинця та його жертви. Жертвами ж злочинів, які ми розглядаємо є працівники ОВС, які, виконуючи свої службові обов'язків не лише перешкоджають вчиненню злочину, а й зумовлюють виникнення побічної мотивації кримінальної поведінки. Відтак, одну з найбільш суттєвих ролей у генезисі насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ відіграє поведінка потерпілого у конкретній життєвій ситуації. Нерідко саме дії жертви злочину – працівників органів внутрішніх справ – виступають як привід, що спонукає винного до вирішення конфлікту злочинним шляхом. Однак, при цьому невід'ємним елементом механізму вчинення цього злочину є ті складові особистості, ті дефекти, прогалини у системі її моральних диспозицій, установок, соціально значимому досвіді, які обумовлюють можливість прийняття нею рішення про нівелювання значення життя, здоров'я, недоторканості працівника ОВС й всієї правоохоронної системи в його особі задля досягнення власних індивідуалізованих цілей.

Умови морального формування осіб, які вчиняють насильницькі злочини проти особи, досить докладно вивчалися й продовжують досліджуватися в сучасній кримінологічній літературі. Соціальні якості такої особи формуються протягом тривалого часу в процесі взаємодії людини із зовнішнім середовищем. Моральне формування особи значною мірою є результатом впливу вихователів – родичів, друзів і знайомих¹. Як влучно зауважував з цього приводу І. І. Карпец, що іноді умови буття людини скоріше, ніж які-небудь загальні ідеї й погляди, формують людину як особистість².

В цьому контексті доцільно звернути увагу, що до соціальних умов, в яких формується особистість можна віднести навколишнє середовище, спосіб життя, що є визначальним чинником у набутті рис характеру, навичок та іншого досвіду, які визначають зміст структури особистості. Конкретною життєвою ситуацією можна назвати взаємодію властивостей особистості та соціального середовища, в якому особа перебуває, а також особливості суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності. Отже, конкретна життєва ситуація, поряд з особистісними рисами злочинця також є суттєвою детермінантою індивідуальної поведінки особи. Тому при розгляді механізму індивідуальної насильницької поведінки їй також варто приділити особливу увагу, зокрема, у підрозділі 2.2 цієї монографії.

Отже, вчинення насильницького злочину є результатом взаємодії негативних морально-психологічних властивостей особи, що утворюються під впливом несприятливих умов морального формування індивіда і зовнішніх об'єктивних обставин, що створюють ситуацію злочину (криміногенну ситуацію). На рівні несприятливих умов мо-

¹ Особливості механізму індивідуальної злочинної поведінки осіб, які вчиняють насильницькі злочини проти особи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nuoua.if.ua/publ-kac/naukov-stat/osoblivost-mehan-zmu-ndividualno-zlochino-poved-nki-os-b-jak-vchinjayut-nasilnick-zlochini-proti-osobi.html>.

² Карпец И. И. Проблема преступности / И. И. Карпец . – М. : Юрид лит, 1969. – С. 71.

рального формування особи утворюються психологічні передумови, можливості вчинення злочину конкретною особою. На рівні ж конкретної ситуації ця можливість реалізується в дійсність. При цьому в криміногенній ситуації знаходить свій репрезентативний зріз масив факторів злочинності більш високого рівня існування й відтворення. Причини й умови злочинності належать, що редукуються до індивідуальних умов морального формування особи, виявляються в їх змісті і водночас визначають конкретні ситуації, в яких опиняється й діє індивід. У свою чергу, причини окремих злочинів відображують на індивідуальному рівні причини злочинності й конкретні ситуації, що виникають¹. У зв'язку з цим для більш глибокого розуміння природи індивідуальної насильницької злочинної поведінки проти працівника ОВС доцільним також буде розглянути й особливості детермінації вказаного злочину на видовому, груповому рівнях. Висвітленню цих питань буде присвячений підрозділ 2.3 цієї монографії.

Таким чином, можна стверджувати, що індивідуальна насильницька поведінка осіб, які вчиняють насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ, відрізняються від інших типів злочинної поведінки не тільки за об'єктами злочинного посягання, але й за змістом окремих елементів механізму кримінальної активності.

Ще раз звернімо увагу на те, що у структурі механізму індивідуальної злочинної поведінки виділено наступні елементи: 1) зовнішнє середовище; 2) особистість злочинця; 3) формування мотивації; 4) прийняття рішення про вчинення злочину, його прогнозування та планування; 5) реалізації прийнятого рішення; 6) посткримінальна поведінка. При цьому ми переконані, що механізм індивідуальної насильницької поведінки проти працівників ОВС характеризуються специфічним змістом мотивації, в структурі якого обов'язково присутній той чи інших різновид агресії. Остання накладає відбиток й на змісті окремих

¹ Причини і умови конкретного злочину [Електронний ресурс] // Кримінологія : курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – Режим доступу <http://textbooks.net.ua/content/view/3624/11/>.

елементів механізму при збереження загальної його схеми в цілому.

З урахуванням існуючої в науці диференціації агресії за її спрямованістю нами виділено два типи механізму індивідуальної злочинної насильницької поведінки взагалі й щодо працівника ОВС, а саме: інструментальний й деструктивний. Для першого з них – характерним є застосування насильства як способу впливу на законну діяльність працівника ОВС. Обґрунтовується, що інструментальний механізм їх вчинення зазвичай властивий для більшості випадків погроз або насильства щодо працівників ОВС (близько 92 % всіх злочинів, передбачених ст. 345 КК України), а також абсолютно всім випадкам вчинення опору працівникові ОВС й захоплення його як заручника. Вчиняючи ці злочини, винні прагнуть перешкодити виконанню працівником ОВС своїх службових обов'язків.

Деструктивний механізм притаманний в своїй більшості тим випадкам вчинення аналізованих злочинів, коли винний прагнув помститися працівникові ОВС за його колишню службову діяльність, у зв'язку з чим відчував до нього сильні особисті неприязні відносини. Саме такий мотив має місце у 13 % всіх випадків вчинення злочину, передбаченого ст. 345 КК України, а також у 100 % посягання на життя працівника ОВС

За характером віктимної поведінки виділено такі типи механізму індивідуальної злочинної насильницької поведінки щодо працівника ОВС як реактивний й проактивний. Доводиться, що для реактивного механізму властивим є неправомірна поведінка потерпілого, результатом чого є прагнення з боку винного до помсти. Проактивний же механізм зазвичай має місце тоді, коли потерпілий сумлінно виконує службові обов'язки, що і виступає соціальним подразником, який активізує інструментальної (а в певних випадках – і деструктивної) агресії.

2.2 Характеристика окремих елементів механізму вчинення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України

Специфіка охорони соціальних цінностей і забезпечення безпеки на сучасному етапі розвитку держави і суспільства з очевидністю обумовлює необхідність дослідження механізму вчинення насильницьких злочинів як важливої передумови пізнання його сутнісних ознак і виявлення якісних характеристик, встановлення його місця як в системі понять і категорій кримінологічної теорії в цілому, так і в кримінологічному процесі, визначення перспективних напрямів запобігання та профілактики насильницької злочинності. Аналіз системоутворюючих елементів механізму вчинення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України дозволяє нам перейти до більш детального дослідження сутності і структури даного феномену.

Для правильного підходу до проблем дослідження механізму насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ необхідно насамперед підготувати понятійний апарат, який буде використовуватися для опису розглянутих явищ. Тема нашого дослідження припускає оперування поняттями, що прийшли в кримінологію, як і багато інших, із інших галузей знань: «злочин», «механізм», «механізм вчинення злочину», «індивідуальна злочинна поведінка», «насильницька злочинна поведінка», «особистість», «мотив», «мотивація», «потреба» і та інші, які мають важливе теоретичне значення.

Такі науковці, як А. І. Алексєєв, Ю. М. Антонян, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, В. О. Глушков, О. М. Джужа, А. І. Долгова, В. Д. Єрмаков, Г. Г. Зуйков, З. І. Кірсанов, М. Й. Коржанський, М. М. Корчинський, В. М. Кудрявцев, В. П. Лавров, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, А. І. Міллер, Г. М. Міньковський, В. О. Образцов, В. В. Скибицький, М. С. Тацій С. В. Трофімов, А. П. Тузов, І. К. Туркевич, В. І. Шакур, Д. А. Шестаков, М. П. Яблоков та інші вчені, вивчали переважно проблеми механізму злочинів, механі-

зму вчинення злочинів, механізму індивідуальної злочинної поведінки та зробили вагомий внесок у результати таких розробок. Механізм вчинення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України для вітчизняної кримінології – достатньо нова категорія, яка на сьогоднішній день серйозному науковому аналізу не піддавалася. Окремі спроби вивчення не носили концептуального характеру, були розрізненими і безсистемними.

Насильницькі злочини є найнебезпечнішими посяганнями проти особи, оскільки посягають на найважливіших людські цінності та її невід’ємні права, закріплені в Конституції України (ст. ст. 27 – 28), а саме на життя, здоров’я, недоторканість особи.

У міжнародних документах зазначається, що насильство, будучи злочинним діянням, являє собою процес, який проходить на індивідуальному рівні, на рівні суспільства і є вельми поширеним на світовій арені¹.

Насильство знаходить своє відображення у діях або поведінці особи, при яких інша особа ризикує зазнати фізичного або психологічного тиску або фізичної шкоди. Тобто «насильство» – це фізичні дії або психологічна загроза зі сторони злочинця проти потерпілого.

Практично в кожному насильстві присутнє психічне насильство, у тому числі і в фізичному – страх отримати ще більші ушкодження від уже одержаних. Фізичне насильство можна розглядати як продовження психічного².

Фізичне насильство завжди передбачає протиправну суспільно небезпечну дію на фізичну сферу потерпілого. Іншими словами, мова йде про порушення тілесної недоторканості особи. Що ж до психічного насильства, то, як вважають деякі вчені, саме це поняття є доктринальним. Правомірно говорити лише про загрозу насильства³.

¹ Настольная книга сотрудника безопасности. – М. : Гелиос, 1998. – С. 5.

² Шиканов В. И. Криминалистическая виктимология и практика расследования убийств : учеб. пособие. – Иркутск : Иркутск.гос.ун-т, 1979. – С. 45.

³ Петелин Б. Направленность личности и мотивы преступного поведения : учеб. пособие / Б. Петелин . – М. : Изд-во МГУ, 1973. – С. 11.

Механізм вчинення злочину – це єдиний процес взаємозв'язку та взаємодії суб'єкта злочинної діяльності, предмета посягання, засобів та знарядь вчинення злочину, а також елементи обстановки вчинення злочину. У цьому разі під взаємодією розуміється зміна об'єктів під впливом один одного, тобто при взаємозв'язку властивостей одного об'єкта визначаються властивості іншого. Наприклад, спосіб діяльності злочинця визначається низкою властивостей, притаманних суб'єкту злочину: рід, вік, фізичні дані, наявність спеціальних знань і навиків, у деяких випадках і службове становище, місце проживання та низка інших особливостей¹.

Аналізуючи механізм вчинення злочину слід звернути увагу на те, що механізм становить собою не лише сукупність процесів взаємозв'язку та взаємодії елементів злочину, а й обстановки його вчинення. При цьому механізмом насильницького злочину є хід, порядок послідовної зміни заподіюваних функціональних взаємозв'язків існуючих між компонентами злочину в процесі виникнення й розвитку їхньої взаємодії. Отже, механізмом насильницького злочину є складний, динамічний процес взаємодії елементів, а саме чинників об'єктивної дійсності та злочинної діяльності суб'єкта, спрямованої на вчинення злочинів.

Як об'єкт кримінологічного наукового та практичного пізнання механізм насильницького злочину вимагає насамперед аналізу функціонально складової на основі визначення послідовності дій учасників злочину та етапів події, які змінювали один одного, щоб прослідкувати процес розвитку злочину. Саме динамічність злочинної поведінки обумовлює той факт, що механізм насильницького злочину є процесом його розвитку, коли відбувається взаємодія, виражена через зв'язок злочинця й навколишнього середовища з предметом злочинного посягання; взаємозв'язок злочинця з потерпілим та навколишнім середовищем, а

¹ Сьоміна Н. А. Механізм вчинення злочину: поняття та елементи [Електронний ресурс] / Н. А. Сьоміна. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknvvs/2009_3/cemina.htm

також взаємозв'язок інших учасників злочинної події з потерпілим, злочинцем та навколишнім середовищем¹.

Ми дійшли висновку про те, що механізмом вчинення насильницького злочину є система взаємодій реальних об'єктів матеріального світу і саме тому він охоплює явища, події і факти реальної дійсності, моменти і відрізки часу, людей, ділянки місцевості та простору, предмети, речі, механізми, системи, тварин, об'єкти рослинного світу тощо.

Злочинна поведінка людини – це процес, що розгортається як у просторі, так і в часі, і включає не лише самі дії, що змінюють зовнішнє середовище, але й психологічні явища і процеси, що передують їм і визначають генезис протиправного вчинку². Сюди можна віднести і поведінку потенційного потерпілого, яка певною мірою може вплинути на подальшу поведінку злочинця.

Відтак, основними елементами механізму вчинення насильницьких злочинів проти працівників ОВС, які визначають його специфіку є: особа злочинця; особа потерпілого – працівник ОВС; криміногенна обстановка (час, місце, засоби вчинення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ, використання зброї, наявність провокуючих чинників з числа факторів зовнішнього середовища).

Успішне запобігання злочинам можливо лише в тому випадку, якщо значну увагу буде сконцентровано на особистості злочинця, оскільки саме його особистість є носієм причин вчинення злочину. Тому можна сказати, що ця особистість – основна і найважливіша ланка всього механізму насильницької поведінки. Ті її особливості, що породжують таку поведінку, повинні бути безпосереднім об'єктом попереджувального впливу. Тому проблема особистості злочинця є головною і водночас найбільше складною проблемою кримінології.

¹ Сьоміна Н. А. Механізм вчинення злочину: поняття та елементи [Електронний ресурс] / Н. А. Сьоміна. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknvvs/2009_3/cemina.htm.

² Международные акты о правах человека. – М. : Юрид. литература, 1998. – С. 31.

Проблема особи злочинця є однією з найскладніших в кримінологічній науці, саме тому у науковій та навчальній літературі представлено значну кількість наукових підходів до вивчення цієї проблеми. Деякі вчені визначають особистість злочинця як абстрактне явище, що не має аналога в реальній дійсності і наукове узагальнення, що представляє собою сукупність усіх негативних якостей, які можуть обумовити який-небудь злочин¹. Інші – пропонують вважати особу злочинця, як сукупність кримінологічно значимих властивостей людини, що обумовили вчинення нею злочину, тобто певних якостей особистості, що є передумовами до вчинення протиправних діянь².

Найбільш виваженими та прийнятними для нашого дослідження, з огляду на його предмет та задачу, є наступні:

- особистість злочинця – це сукупність інтегрованих у ній соціально значущих негативних властивостей, що утворилися в процесі різноманітних і систематичних взаємодій з іншими людьми³;

- особистість злочинця – це особистість людини, яка скоїла злочин унаслідок властивих їй психологічних особливостей, антигромадських поглядів, негативного ставлення до моральних цінностей і вибору суспільно-небезпечного способу для задоволення своїх потреб або не проявила необхідної активності в запобіганні негативному результату⁴.

Оперування наведеним комплексним розумінням поняття «особистість злочинця» дозволяє: виявляти певні групи особистісних якостей, які є складовими елементами механізму злочинної поведінки; виявляти негативні якості людини, що обумовлюють вчинення нею злочину, і на цій

¹ Антонян Ю. М. Изучение личности преступника / Ю. М. Антонян. – М. : Юрид. лит., 1982. – С. 53.

² Давыденко Л. М. Криминология : учеб. пособие / Л. М. Давыденко, Н. И. Мычко. – Донецк, 2005. – С. 80-81.

³ Антонян Ю. М. Психология преступления и наказания / Ю. М. Антонян, М. И. Еникеев, В. Е. Эминов. – М. : ПЕНАТЕС-ПЕНАТЫ, 2000. – С. 8.

⁴ Криминология. Учебно-методические материалы и альбом схем : учебное пособие / под редакцией С. Е. Вицина и В. А. Уткина. – М. : Центр юридической литературы «ЩИТ», 2001. – С. 169.

основі виявляти причини та умови формування негативних властивостей особистості та їхню стійкість; вивчаючи й аналізуючи дані якості особи, що обумовили злочин, прогнозувати ймовірність скоєння цією людиною злочинів у майбутньому; з урахуванням прогнозу, знаючи негативні якості індивідуума, організувати процес його виправлення, застосовуючи при цьому профілактичні заходи¹.

Кримінологічний аналіз особи злочинця ґрунтується на вивченні тих причин та умов криміногенних якостей особистості, які впливають на складники механізму насильницької поведінки. Злочин як специфічний різновид діяльності людини дає підстави для міркування, які саме особистісні якості людини виявляються в ньому. Цей процес дозволить повною мірою виявити криміногенні показники, що привели людину до злочину.

Особистість злочинця являє собою сукупність соціально значимих негативних властивостей, що утворилися в неї у процесі різноманітних і систематичних взаємодій з іншими людьми. З огляду на суб'єктивні ознаки, не можна уникати ознак об'єктивних, які впливають на антигромадську поведінку людини, багато чого залежить від соціального середовища, яке дає виховання і створює різні ситуації. Особа злочинця завжди вивчається в двох аспектах: як об'єкт соціальних зв'язків і впливів, і як індивідуум із психологією, що сформувалася, здатний до активної, цілеспрямованої діяльності.

У роботах таких авторів, як Ю. М. Антонян, С. В. Бородін, В. В. Голіна, П. С. Дагель, О. М. Джужа, В. П. Ємельянов, Н. С. Лейкіна, О.Б. Сахаров та інших виділяються наступні ознаки, що впливають на формування особи злочинця: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціальні ролі та статус; морально-психологічні характеристики. Ми можемо погодитися з думкою О. М. Джужи, котрий пише, що від біологічних властивостей людини теж залежить, що вона засвоїть від середовища, у якому перебуває і

¹ Антонян Ю. М. Личность преступника / Ю. М. Антонян, В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 20-21.

розвивається. Тому біологічне ніби виступає підґрунтям у формуванні особи та її взаємин у системі суспільних відносин¹. Дійсно, індивідуальний розвиток особистості, формування неповторного духовного світогляду відбувається у взаємодії генетичної і соціальної програм. Безперечно при кримінологічному дослідженні важливим є аналіз особи у взаємодії із соціальним середовищем, оскільки злочинну поведінку породжує не сама особа, а саме їх взаємодія. Отже, кримінологічне вивчення особи злочинця здійснюється головним чином для виявлення і оцінки властивостей та рис останньої, які породжують злочинну поведінку, з метою запобігання їй.

Традиційним для вітчизняної кримінологічної доктрини є диференціація соціально значущих ознак особи злочинця на три групи: 1) соціально-демографічні; 2) морально-психологічні; 3) кримінально-правові. Екстраполюючи загальну гносеологічну установку на предмет нашого дослідження, маємо змогу зробити наступні висновки на підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень, а також проведення психологічного тестування засуджених за вчинення насильницьких злочинів проти працівників ОВС.

I. Характеристика особи злочинця, який вчиняє опір працівникові ОВС (ст. 342 КК України):

1) Соціально-демографічні риси. Проведене нами дослідження показало, що злочини досліджуваної категорії вчиняються в основному особами чоловічої статі (чоловіки 93,94%, жінки 6,06%), що очевидно дисонує з аналогічними показниками структури загальної злочинності, де жіноча частка складає 16–17%. Це може пояснити, на нашу думку, суто гендерними особливостями, які виявляють у значно більших фізичних можливостях здійснювати активний супротив працівникові ОВС під час виконання ним своїх службових обов'язків (що впливає з об'єктивної сторони) саме з боку чоловіків.

¹ Курс кримінології : Загальна частина / Джужа О. М., Михайленко П. П. та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 100.

Віковий розподіл злочинців засвідчив переважання двох вікових груп: 18–24 років (22,7%) та 29–39 років (37,1%). Наступні вікові групи розподілилися за ранжиrom наступним чином: 40–49 років – 17,5%, 25–28 років – 14,2%, 50–59 років – 7,2%, 60 і старше – 0,8%, 16–17 років – 0,5%. Як можна бачити, розподіл є досить нерівномірним. Найвища кримінальна активність припадає на періоди соціального становлення (18–24 років) та стабілізації соціальних ролей (29–39 років). Загалом означені життєві періоди характеризуються до певної міри ризикованістю, пониженою стійкістю до стресогенних факторів соціального характеру, що й пояснює більшу схильність осіб вказаних вікових груп до девіантної поведінки.

Близько 74,5% всіх засуджених були неодруженими або розлученими, тобто не мали власної сім'ї. В цьому контексті наочно підтверджується відомий у кримінології постулат про кримінально-превентивну роль сімейного оточення.

Градація осіб, які вчинили злочин аналізованої категорії, за освітнім критерієм виявляє наступну особливість: 53,9% – особи, які мають повну або базову загальну середню освіту, 34,3% – професійно-технічну, 11,8% – повну або базову вищу освіту. На цих даних підтверджується відома залежність між рівнем освіти та кримінальною активністю. Хоча й тривожною видається ситуація вчинення кожного дев'ятого-десятого насильницького злочинів проти працівників ОВС особами з вищою освітою.

Доповнюють соціально-демографічну характеристику відомості про зайнятість злочинців. Так, близько 79,2% осіб, які вчиняють опір працівникам ОВС не працюють та не навчаються. 8,3% злочинців – працюють за наймом, 9% – робітники сільського господарства, 3,3% – власники або співвласники приватних підприємств, 0,2% – фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності. Отже, найвища кримінальна активність спостерігається, безумовно, серед незайнятих осіб, а також тих, робота яких не пов'язана з високим ступенем особистої відповідальності.

2) Морально-психологічні риси вивчалися нами за допомогою психологічного тестування 185 осіб з числа засу-

джених до позбавлення волі та звільнених від відбування покарання з випробуванням та які перебували на обліку у кримінально-виконавчих інспекціях Управлінь Державної пенітенціарної служби України у Дніпропетровській, Львівській, Миколаївській, Харківській та Херсонській областях, з використанням методик «Тривожність і депресивність» (Ю. Л. Ханін), «Рівня невротизації та психопатизації» (Є. Ф. Бажин, М. Б. Ласко), «Діагностики самооцінки психічних станів» (Г. Айзенк), тесту агресивності (опитувальник А. Басса – А. Даркі). За результатами проведеного тестування були виявлені наступні особистісні характеристики засуджених:

- підвищений рівень тривожності, для якого характерне постійне відчуття абстрактної (рідше – раціонально визначеної, пов'язаної з конкретним образом) загрози соціо-вітальним інтересам й намагання усунути джерела такої загрози, яка в більшості своїй є недійсною;

- патологічні показники рівня невротизації. В. Д. Менделевич визначає неврози як функціональні розлади психічної діяльності, що виникають як реакції на суттєві психотравмуючі події та зумовлені недоліками механізмів психічного захисту особистості та антиципаційною неспроможністю¹. При цьому фахівці у галузі психіатрії, психології сходяться в тому, що у виникненні невротизації суттєву роль відіграють біологічні фактори, такі як спадковість, соматичні захворювання, а також соціально-психологічні фактори, які, перш за все, стосуються несприятливих сімейних обставин, а також особливості особистості та емоційні переживання². В цьому контексті актуалізується вплив криміногенної ситуації у механізмі насильницького злочину проти працівника ОВС, в якому суттєву роль відіграє неправомірне поведінка самого потерпі-

¹ Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология / В. Д. Менделевич. – М. : МЕДпресс, 2001. – С. 134.

² Психология : методическое пособие / под ред. Г. Б. Скок, Л. В. Меньшикова, С. А. Гурьева. – Новосибирск : Новосибирский государственный технический университет, 2003. – С. 22.

лого, а також несприятливі життєві обставини, які склалися у винного безпосередньо перед вчиненням злочину.

– яскраво виражена агресивність була характерна для 25% засуджених. Приблизно у 50% показники агресивності були помірними, а у 25% – в межах норми. З урахуванням рівня агресивності можливо на нашу думку виділити три відповідні типи осіб злочинців: а) стійкий агресивний тип, якому притаманна стереотипічність агресивно-насильницької поведінки у ситуаціях контакту з працівниками правоохоронних органів; б) помірно агресивний (не стійкий) тип, представники якого віддають перевагу діалогу в конфліктній ситуації з працівником ОВС, однак у випадку неможливості вирішити ситуацію на свою користь, не вагаючись, застосовують насильство; в) ситуативний (випадковий) тип, для якого в цілому не характерна агресивна поведінка, але під впливом збігу тяжких життєвих обставин та/або стану алкогольного сп'яніння відбувся факт правопорушення з наступним опором працівникові ОВС. Принагідно зазначимо, що приблизно кожен другий засуджений вчиняв злочин у стані алкогольного сп'яніння;

– посилене відчуття образи, що виникає внаслідок станів фрустрації, державного осуду, вираженого в обвинувальному вирокі, а також через низку життєвих негараздів, про які у загальному вигляді йшлося вище;

– зневажливе ставлення до цінності особистої недоторканості, здоров'я людини, громадського порядку й правопорядку.

Крім того, здійснений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволяє стверджувати, що близько у 15% всіх випадків особи, які вчинили злочин, передбачений ст. 342 КК України своєї вини з тих чи інших причин не визнали, що може свідчити як про високий рівень правового нігілізму, так і про поширеність неправомірної поведінки з боку працівників ОВС.

3) Кримінально-правові ознаки осіб, які визнані винними у вчиненні опору працівникові правоохоронного органу, виявляються у тому, що: а) практично кожна четверта така особа вже притягалася до кримінальної відповідальності, а кожна сьома – мала не зняту або не погашену су-

димість; б) кожен шостий злочин, передбачений ст. 342 КК України вчинявся групою осіб; в) близько 50% всіх злочинів аналізованої категорії були вчинені у стані алкогольного сп'яніння.

II. Характеристика особи злочинця, який вчиняє погрозу або насильство щодо працівника ОВС (ст. 345 КК України):

1) Соціально-демографічні риси. Проведене нами дослідження показало, що злочини досліджуваної категорії, також як і попередньої вчиняються в основному особами чоловічої статі (чоловіки становлять 97,2%, жінки – 2,8%). На відміну від опору працівникові ОВС жіноча частка виявляється меншою, що можливо пояснити нижчою кримінальною активністю жінок в тих ситуаціях (обстановках), в яких характерне вчинення аналізованого злочину.

Віковий розподіл злочинців аналогічно з попередньою категорією також засвідчив переважання двох вікових груп: 18–24 років (30,4%) та 29–39 років (30,7%). Наступні вікові групи розподілилися за ранжиrom наступним чином: 25–28 років – 20%, 40–49 років – 13,7%, 50–59 років – 3,4%, 60 і старше – 0,8%, 16–17 років – 0,8%, 14–15 років – 0,5%. Як можна бачити, наведений розподіл багато в чому є ідентичним з відповідною структурою опору працівникам правоохоронних органів, що засвідчує наявність спільних особистісних рис злочинців, а також однорідність криміногенних факторів, що на них діють.

Близько 68% всіх засуджених були неодруженими або розлученими, тобто не мали власної сім'ї. Ця обставина також підтверджує криміногенну роль самотності й відсутності міцних сімейних зв'язків.

Градація осіб, які вчинили злочин аналізованої категорії, за освітнім критерієм знову ж таки виявляє схожу характеристику з невеликим переважанням тих, хто має середню освіту над особою з професійно-технічною, а саме: 57% – особи, які мають повну або базову загальну середню освіту, 31,1% – професійно-технічну, 11,9% – повну або базову вищу освіту.

Дещо вищою в порівнянні з особами, які вчиняють опір працівникам ОВС, виявляється частка незайнятих се-

ред тих, хто вчиняє погрозу або насильство щодо працівника ОВС. Таких виявилось близько 81,8% від загальної кількості виявлених. 7,1% злочинців – працюють за наймом, 7,6% – робітники сільського господарства, 3% – власники або співвласники приватних підприємств, 0,5% – фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності. Таким чином, найвища кримінальна активність знову ж таки спостерігається серед незайнятої категорії осіб.

2) Морально-психологічні риси вивчалися нами за допомогою психологічного тестування 117 осіб з числа засуджених за вчинення злочину, передбаченого ст. 345 КК України, до позбавлення волі та звільнених від відбування покарання з випробуванням та які перебували на обліку у кримінально-виконавчих інспекціях Управлінь Державної пенітенціарної служби України у Дніпропетровській, Львівській, Миколаївській, Харківській та Херсонській областях, з використанням зазначених вище методик. За результатами проведеного тестування були виявлені наступні особистісні характеристики засуджених:

- підвищений рівень тривожності, концептуальна характеристика якої наведена в попередній частині дослідження;

- підвищені показники агресивності були характерними для 37% засуджених. Приблизно у 43% показники агресивності були помірними в проміжних станах, а у 20% – в межах норми. У зв'язку з цим, вважаємо правомірним поширити викладену вище тричленну типологію злочинців і щодо аналізованої категорії осіб;

- яскраво виражене послаблення вольових якостей було зафіксовано у 43% протестованих, що свідчить про суттєву частку так званих екзогенних особистостей – залежних від впливу зовнішніх обставин, пристосуванців, конформістів. Вчинення злочину виявлялося радше відчуттям очікування від особи саме такої поведінки з боку інших – родичів, близьких, співучасників тощо. Характерним є також і те, що такі особи часто обмежувались проявами вербальної агресії (погрозами насильства), адресованої безпосередньо працівникові ОВС або ж його близьким родичам;

– правовий нігілізм, зверхнє ставлення до норм моралі, громадського порядку, суспільної значимості правоохоронної системи держави.

3) Кримінально-правові ознаки осіб, які визнані винними у вчиненні погрози або насильства щодо працівника ОВС, виявляються у тому, що: а) кожна п'ята така особа раніше притягалася до кримінальної відповідальності; б) кожен десятий злочин, передбачений ст. 345 КК України вчинявся групою осіб; в) близько 35% всіх злочинів аналізованої категорії були вчинені у стані алкогольного сп'яніння.

Певний інтерес також представляє співвідношення погроз та реальних фактів насильства над правоохоронцями у зв'язку з їх службовою діяльністю, яке складає приблизно 1 до 20 відповідно. Тобто погрози насильством мали місце у 4,8% досліджених нами фактів злочинної поведінки. Таке співвідношення засвідчує не стільки переважно фізично-насиленницький характер вчинюваних злочинів, передбачених ст. 345 КК України, скільки значний рівень їх латентності саме у формі погроз¹.

III. Характеристика особи злочинця, який вчиняє посягання на життя працівника ОВС (ст. 348 КК України):

Найвища кримінальна активність за вказаним різновидом злочину фіксується серед осіб чоловічої статі (99 %) вікової групи, а саме 40–49 років (38,4%). На другій позиції за питомою вагою у структурі вказаних злочинів перебувають особи віком 12–24 роки (30,8%), на третій – 25–28 та 29–39 років, які складають по 15,4% відповідно. Отже, як можна бачити, на відміну від двох попередніх типових соціально-демографічних характеристик осіб, які вчиняють насильницькі злочини проти працівників ОВС, в даному випадку йдеться про переважання старшої вікової категорії, що може свідчити, на нашу думку, про більшу глибину переживань конфліктних ситуації, викликаних контактами з працівниками ОВС, їх раціональне обдумування, ре-

¹ Удод А. М. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. М. Удод. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 40.

тельне планування, що в меншій мірі характерне для ситуацій вчинення опору або погроз чи насильства, не пов'язаного з посяганням на життя.

Близько 76% всіх засуджених за ст. 348 КК України були неодруженими або розлученими, що підтверджує гостроту проблеми соціальної дезорганізації та дезадаптації для таких осіб.

З числа злочинів аналізованого виду тих, хто має середню освіту – 53,8%, професійно-технічну – 23,1% і стільки ж тих, хто має лише початкову загальну або взагалі не має освіти. В цілому освітній розподіл злочинів відтворює аналогічну картину з попередніми категоріями осіб, проаналізованими вище. В той же час звертає на себе увагу присутність тих, у кого взагалі не має освіти, або її рівень вкрай низький. Зазвичай – це люди соціального дна, маргінальний контингент, бездомні особи. Відповідно, також вищою виявилася й частка незайнятих, які складають 88,9% від загальної кількості осіб, які вчинили злочини, передбачені ст. 348 КК України. 5,1% злочинців – працюють за наймом, 4,6% – робітники сільського господарства, 1,4% – власники або співвласники приватних підприємств.

2) Морально-психологічні риси осіб, які вчиняють умисні вбивства в кримінології досить добре вивчені.

Проведене нами опитування 65 слідчих прокуратури АРК, Дніпропетровської, Донецької, Харківської, Херсонської, Черкаської областей, які мали досвід розслідування злочинів, передбачених ст. 348 КК України, надав можливість вести мову про наступні риси, притаманні особам, які вчинили посягання на життя працівника ОВС:

– соціально-психологічна дезорганізація, дезадаптація як результат: а) розриву (значного послаблення) соціально корисних зв'язків, розвиненого стану фрустрації, що виник через предикатну злочинну діяльність, участь у кримінальному провадженні в якості підозрюваного, обвинуваченого та реальність загрози елімінації життєвих цілей або б) хронічного незадоволення потреби у самоактуалізації. Щодо останнього фактору психологічної дезадаптації Є. Р. Самовичев зазначав, що психологічна залежність убивць відрізняється від аналогічної особливості, властивій

більшості осіб тим, що вбивці за несприятливих обставин не здатні вийти з групи, з того контакту, який їх не задовольняє або навіть травмує, або змінити своє відношення (внутрішню позицію) щодо несприятливих умов¹. М. Ю. Валуйська з цього приводу зауважує, що виникнення дезадаптації (розладу адаптації), як феномен, пов'язане з серйозними психічними травмами. Це явище об'єктивно проявляється в порушенні механізму оптимізації взаємовідносин особи і групи (на різних соціальних рівнях), явному порушенні цінносних орієнтацій, котрі панують в даній соціальній групі, відсутністю бажання і (або) можливості засвоєння індивідом норм та традицій групи, й, нарешті, труднощі з входженням її в рольову структуру соціуму. Причинний спектр відхилень, що викликають дезадаптацію є достатньо широким – це відхилення, які мають соматичні, психологічні або психопатологічні прояви й знаходять свій об'єктивний відбиток на біопсихологічному структурному рівні особи. До властивостей, що послаблюють адаптивні можливості відносяться: несприятлива спадковість, негаразди в родині, захворювання й травми в минулому, яскраво окреслені особливості характеру, акцентуації (непатологічні варіанти норми, при наявності яких окремі риси характеру посилені, завдяки чому спостерігається виборча уразливість відносно низки психогенних впливів поряд із доброю і навіть підвищеною стійкістю до інших)²;

– морально-психологічне відчуження, що проявляється у відсутності соціального «центру тяжіння», особи чи групи осіб, які спроможні задавати сенсоутворюючі тенденції у життєдіяльності суб'єкту;

– емоційна нестійкість, що проявляється у значних перепадах настроїв, швидкоплинності визначеного на-

¹ Самовичев Е. Р. Убийство: психологические аспекты преступления и наказания / Е. Р. Самовичев. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1988. – С. 20-21.

² Валуйська М. Ю. Кримінологічна характеристика особистості злочинців, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Валуйська Марина Юріївна. – Х., 2002. – С. 57.

строю, різкими реакціями на незначні зовнішні подразники, легкість впадання в депресію;

– нонконформізм, що є наслідком психологічного відчуження та дезадаптації.

Окремо слід наголосити на наявності серед осіб аналізованої групи психічних аномалій різної природи. Так, за даними низки дослідників серед убивць, визнаних експертами осудними, тільки 28,7%, тобто, практично кожна третя особа не мала жодних розладів психіки, а у 71,4% було виявлено ті або інші психічні аномалії в рамках осудності. Виявлені психічні відхилення розподілилися серед осудних підекспертних наступним чином: психопатії – у 46,6-47%; шизофренія – у 16,7%; органічні захворювання центральної нервової системи або наслідки цих захворювань – у 15%; олігофренія в ступені дебільності – також у 15%; хронічний алкоголізм на різних стадіях розвитку в 6% і епілепсія – у 1,7%¹. Проведене нами опитування в цілому підтвердило наведені дані.

В цьому контексті варто також звернути увагу на дослідження М. Ю. Валуйської, як зазначає, що аналіз висновків психолого-психіатричних експертиз, у осіб, які вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах, дає підстави для висновку про наявність акцентуації наступних типів: експлозивний – 19,4%, істероїдний – 3,2%, істеро-епілептоїдний – 7,8%, шизоїдний – 2,3%, епілептоїдний – 3,2%, нестійкий – 0,9%, сензитивний – 0,2%. Таким чином, психопатії виявлено в 41,9% осіб, що вказує на дещо більший відсоток цих осіб у співставленні з рівнем, який було зафіксовано іншими дослідниками, і підтверджує тезу про збільшення серед злочинців кількості осіб з психічними аномаліями. Така тенденція цілком пояснюється аналогічною тенденцією в соціумі в масштабах нашої держави й інших країнах СНД, що, в свою чергу, пов'язано з підси-

¹ Антонян Ю. М. Преступная жестокость / Ю. М. Антонян. – М. : ВНИИ МВД России, 1994. – С. 167.

ленням соціальної напруженості на тлі кризи (економічної, соціальної, моральної тощо)¹.

Наведені відомості про морально-психологічні й психічні риси особистостей, які вчинили посягання на життя працівника правоохоронного органу, а також результати вивчених нами 76 матеріалів кримінальних проваджень (справ) за фактами вчинення злочинів, передбачених ст. 348 КК України, дають підстави для виділення наступних типів вбивць:

1. За джерелом й характером протікання конфліктної ситуації між злочинцем та працівником ОВС:

- демонстративний тип, для якого характерним є вчинення посягання на життя працівника ОВС з метою досягнення певного соціального резонансу з власною персоною в його центрі (таких – не більше 10%);

- застрягаючий тип, якому властиві сильні і тривалі переживання, в більшості своїй – через неправомірно або аморальну поведінку самої жертви – працівника ОВС (такі особи складають близько 75%);

- збудливий тип, який характеризується емоційністю, накопичувальною афективністю. Даний тип вбивць зазвичай має місце при спробі працівником ОВС здійснити фізичне затримання й доставлення особу, яка запідозрена у вчиненні правопорушення до територіального підрозділу ОВС (таких осіб – близько 15%);

2. За предметними особливостями мотивації посягання на життя працівника ОВС:

- «прості» виконавці – особи, які вчиняють посягання на життя працівника ОВС за власною ініціативою, яка ґрунтується на прагненні досягти певної особистісної вигоди – помсти, нейтралізації законних дій потерпілого (затримання, кримінального переслідування тощо). Таких осіб із загального масиву злочинців близько 95%;

- вбивці на замовлення («кілери») або корисливо-насильницький тип злочинця – особи, які умотивовані

¹ Валуйська М. Ю. Кримінологічна характеристика особистості злочинців, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Валуйська Марина Юріївна. – Х., 2002. – С. 63.

перш за все прагненням до отримання побічної майнової чи іншої особистої вигоди, прямо не пов'язаної зі службовою діяльністю потерпілого (матеріальна винагорода, моральні зобов'язання перед інтимним партнером тощо). Кількість злочинців даного типу коливається в межах 5%;

3. За відношенням до насильства:

- раціональні – їх вчинення має в своїй основі інструментальну агресію, посягання на життя працівника ОВС застосовується для досягнення логічно обґрунтованої мети, пов'язуваної зі службовою діяльністю потерпілого. Такі особи складають абсолютну більшість – близько 98 %;

- маніакальні, що поряд з досягненням віддаленої раціональної мети супроводжуються особливою жорстокістю при заподіянні смерті (близько 2 % всіх випадків).

3) Кримінально-правові ознаки осіб, які визнані винними у вчиненні посягання на життя працівника ОВС у загальному вигляді проявляються у наступному: а) кожна п'ята особа раніше притягалася до кримінальної відповідальності; б) у групі осіб за попередньою змовою вчинявся кожен двадцятий такий злочин; в) близько 25% всіх злочинів аналізованої категорії були вчинені у стані алкогольного сп'яніння.

Щодо характеристики особистості злочинця, який вчиняє захоплення працівника ОВС як заручника (ст. 349 КК України), то з огляду на вкрай низьку кількість цих злочинів, отримання репрезентативних результатів дослідження видається не можливим, через що ми свідомо упустимо цей його аспект.

Отже, результати проведеного нами аналізу особистості злочинця дає підстави для висновку про приналежність її до антисоціального типу, з яскраво вираженою в більшості випадків анархічною, егоїстичною, цинічною поведінкою та, часто, наявністю попереднього кримінального досвіду. Особисті установки й інтереси злочинців не збігаються з інтересами та цілями суспільства й переважної більшості його членів. Деяким притаманне психологічне відчуження, що проявляється у відсутності емоційних контактів з людьми та специфічному сприйнятті навколишнього світу як чужого й ворожого їм. Крім того, виявлена також

суттєва обтяженість криміногенної обстановки станом алкогольного сп'яніння.

Посягання на життя та здоров'я працівників органів внутрішніх справ являє собою свідому та вольову діяльність винного. Подібна поведінка, вторгнення в сферу охоронюваних кримінальним правом суспільних відносин призводить або може привести до порушення нормальної діяльності органів внутрішніх справ. До скоєння злочину такого виду злочинця спонукати стійкі індивідуалістичні навички та погляди, а саме зневага до суспільних інтересів, також це властивості особистості, ненависть, жорстокість, упертість, злоба і таке інше.

Працівники органів внутрішніх справ стають жертвами, бо є обтяжливими для злочинця або перешкоджають злочинцеві досягти своєї мети і в таких випадках вбивство є засобом ухилення від виконання обов'язків по відношенню до них.

Процес вчинення насильницького злочину проти працівників органів внутрішніх справ – це рухова (енергетична) та/або інформаційна активність особи злочинця, яка спрямована на заподіяння фізичної або психічної шкоди своїй жертві, відповідно до прийнятого нею рішення та умов ситуації, яка склалася.

У кримінологічному плані насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ утворюють специфічну групу агресивних насильницьких посягань, у зв'язку з тим, що вони: представляють собою тяжкі форми злочинної поведінки, є доволі розповсюдженими, викликають значний суспільний резонанс у разі вчинення; агресія є фактором поведінки, який проявляє себе на всіх етапах скоєння злочину; в механізмі злочинної діяльності цього виду агресія є не лише інструментом досягнення насильницької мети злочину, й компонентом мотивації; підвищена суспільна небезпечність злочинів проти працівників органів внутрішніх справ обумовлена якісними характеристиками, можливістю інтеграції в рамках системної злочинної діяльності, де вони часто поєднуються, утворюючи відповідний інтегрований кримінологічний блок діянь.

З метою об'єктивного та повного дослідження механізму конкретного злочину необхідно вивчати не тільки злочинця, а й жертву злочину. Це зумовлюється тим, що приводом до злочинного посягання і умовою, що полегшує його вчинення, може бути й поведінка потерпілого.

Стрижнем кримінологічного аналізу будь-яких видів злочинних посягань є відомості про потерпілих від злочинців. У правовій літературі відзначається значення відомостей про жертву злочину і викладаються методичні рекомендації з вивчення її рис та характеристик, а також організації та здійснення кримінологічного впливу. Можна стверджувати, що характеристика та аналіз механізму вчинення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ є неможливими без детальних відомостей про якісні та кількісні параметри віктимізації. Ці відомості можуть стосуватися як власних (внутрішніх) якостей потерпілих, так і їх оточення, зв'язків, відносин зі злочинцями, тощо. Даний висновок поширюється і на обрані нами в якості дослідницької сукупності насильницьких посягань, у характеристиці яких особа потерпілого відіграє одну з провідних ролей і займає в ній домінуюче положення. В аналогічній категорії злочинів жертва виступає в якості самостійного і специфічного об'єкта дослідження, оскільки саме її певні риси часто визначають мету і мотиви злочину, тактику його вивчення¹.

Справедливо зазначити, що жертва злочину є істотним елементом процесів виникнення злочину і контролю над злочинністю². Даний напрям в кримінології традиційно розглядається в рамках віктимологічної профілактики³, що є специфічною діяльністю соціальних інститутів, направленою на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів,

¹ Литвинов О. М. Віктимізація: фактори, аналіз, заходи протидії : навчальний посібник / О. М. Литвинов. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – С. 5.

² Шнайдер Г. Й. Криминология / Г. Й. Шнайдер ; пер. с нем. – М. : Прогресс – Универс, 1994. – С. 349-350.

³ Татауров А. А. – Проблемы первоначального этапа расследования насильственных преступлений в отношении сотрудников органов внутренних дел : монография / А. А. Татауров. – М. : Юрлитинформ, 2011. – С. 46; 56.

обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку і обумовлюють вчинення злочину відносно конкретної особи, виявлення груп ризику і конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності і вплив на них з метою відновлення або активізації їх захисних властивостей, а також розробку або вдосконалення вже наявних спеціальних засобів захисту громадян і конкретних осіб від злочинів і подальшої віктимізації¹.

Працівник органів внутрішніх справ – це спеціально підготовлена людина, яка має запас психологічних, юридичних, фізичних даних, морально підготовлена для дій в повсякденних стресових ситуаціях. Завдяки специфіці роботи вони мають справу з екстремальними та конфліктними ситуаціями. Повинні вміти оцінювати ситуацію та приймати рішення в найкоротший строк. Вивчення особистості кожного конкретного потерпілого, його реальних можливостей, фізичної підготовки, інтелекту допоможе надати необхідну кількість інформації для розслідування кримінальної справи.

Ступінь віктимності працівників органів внутрішніх справ залежить від статті, віку, освіти, посади, обсягу службових повноважень, сімейного, соціального і матеріального стану, способу життя, відносин та зв'язків з різними людьми, морально-психологічних особливостей характеру, також життєвої ситуації, що склалась та психологічного стану особи на певний проміжок часу, поведінки до, в період і після вчинення злочину. Підвищена віктимність працівників органів внутрішніх справ пояснюється: а) постійним ризиком, з яким стикаються правоохоронці під час виконання своїх службових обов'язків, які направлені на припинення та попередження правопорушень; б) правопорушеннями з їх боку.

Усереднені за трьома видами злочинів соціально-демографічні ознаки особи потерпілого від насильницьких злочинів є майже ідентичними з ознаками злочинця. Так,

¹ Криминология и организация предупреждения преступлений : учебное пособие для слушателей Академии МВД России / под ред. проф. Э. И. Петрова. – М. : Академия МВД России, 1995. – С. 227-228.

переважна більшість потерпілих з числа працівників органів внутрішніх справ є чоловіки. Потерпілі-жінки складають близько 6%. При цьому найчастіше зазнають шкоди від злочинних дій чоловіки - працівники органів внутрішніх справ у віці від 26 до 35 років – 87%.

Психологічні ознаки особи потерпілого від насильницьких злочинів є достатньо специфічними. Так, як засвідчило проведене нами дослідження, для більшості потерпілих характерним є агресивність, конфліктність, деспотизмом, підвищена образливість, емоційність, що підтвердило раніше висловлене нами припущення про суттєву роль у розгортанні криміногенної ситуації протиправної та/або аморальної поведінки з боку працівника ОВС. Зокрема встановлено, що у 38% випадків законні дії потерпілого в межах виконання покладених на нього службових обов'язків були некомпетентними, супроводжувалися емоційним реагуванням на образи, провокації з боку винних, а ще у 36 % випадків – явними неправомірними діями щодо безпідставної демонстрації вогнепальної зброї, використання спеціальних засобів, затримання, приводу тощо. Як слушно з цього приводу зазначається у науковій літературі, агресивність, властива потерпілим, може мати різний характер і виявлятися по відношенню до будь-якої людини з найближчого побутового оточення, а також до сторонніх людей. Навіть незначна за інтенсивністю дія як прояв акту агресії може слугувати приводом для розв'язування у відповідь процесу, що давно готується¹.

Виявлені обставини зі всією очевидністю порушують проблематику відповідності морально-психологічного портрету особистості працівників ОВС запитам суспільства й стресогенним викликам оперативно-службової діяльності. Поведінка державних службовців повинна відповідати очікуванню громадськості й забезпечувати довіру суспільства та громадян до державної служби, а також сприяти реалізації прав і свобод людини і громадянина, визначених

¹ Євдокимов В. Запобігання умисним вбивствам слідчим / В. Євдокимов // Право України. – 1996. – № 11. – С. 37-40.

Конституцією і законами України¹. Працівники органів внутрішніх справ повинні діяти чесно, неупереджено і з почуттям власної гідності². Діяльність працівника ОВС повинна мати законний характер, законними повинні бути не тільки цілі, які переслідує працівник органів внутрішніх справ, але і методи їх виконання.

Звертаючись до характеристики структури потерпілих за ознакою їх посадової (функціональної) приналежності, виявляємо наступну картину (див. табл. 1, 2, 3).

Таблиця 1

Структура опору працівникам ОВС за критерієм службового становища потерпілого

№	Назва правоохоронного органу, служби, підрозділу	частка потерпілих (%)
1.	Державна автомобільна інспекція МВС	32,1
2.	Служба дільничних інспекторів міліції МГБ МВС	24,2
3.	Патрульно-постова служба міліції МГБ МВС	19,1
4.	Підрозділи кримінальної міліції МВС	10,2
5.	Державна служба охорони МВС	8,6
6.	Підрозділ «Беркут» МГБ МВС	5,2
7.	Підрозділи досудового розслідування МВС	0,6

Таблиця 2

Структура погроз або насильства щодо працівників ОВС за критерієм службового становища потерпілого

№	Назва правоохоронного органу, служби, підрозділу	частка потерпілих (%)
1.	Державна автомобільна інспекція МВС	30,6
2.	Служба дільничних інспекторів міліції МГБ МВС	19,3
3.	Патрульно-постова служба міліції МГБ МВС	19

¹ Куличенко В. В. Професійна деформація співробітників кримінального розшуку: Суть і шляхи профілактики : лекція / В. В. Куличенко, В. П. Столбовой. – К., 1990. – С. 54.

² Козловская Е. А. Психолого-педагогические основы деятельности участкового инспектора милиции : учебное пособие / Е. А. Козловская ; МВД СССР ; Гл. упр. кадров и учеб. заведений. – М., 1990. – С. 79.

4.	Державна служба охорони МВС	13,1
5.	Підрозділи кримінальної міліції МВС	10,6
6.	Підрозділ «Беркут» МГБ МВС	4,6
7.	Підрозділи досудового розслідування МВС	2,6

Таблиця 3

**Структура опору працівникам ОВС за критерієм
службового становища потерпілого**

№	Назва правоохоронного органу, служби, підрозділу	частка потерпілих (%)
1.	Підрозділи кримінальної міліції МВС	36,8
2.	Служба дільничних інспекторів міліції МГБ МВС	21,2
3.	Патрульно-постова служба міліції МГБ МВС	17,8
4.	Підрозділи досудового розслідування МВС	11,4
5.	Державна автомобільна інспекція МВС	9,7
6.	Підрозділ «Беркут» МГБ МВС	3,1

Як можна пересвідчитись з наведених таблиць, на відміну від злочинів, передбачених ст. ст. 342 та 345 у структурі тих, ознаки яких закріплені у ст. 348 КК повністю відсутні працівники Державної служби охорони. Крім того, звертає на себе увагу переважання працівників підрозділів кримінальної міліції МВС, зокрема – карного розшуку. Це зумовлено специфікою криміногенної ситуації, що має місце безпосередньо до або під час вчинення злочину та пов'язана із затриманням злочинців за результатами попереднього проведення оперативно-розшукових заходів.

Працівник органів внутрішніх справ повинен не тільки професійно виконувати свої службові обов'язки, а також враховувати, індивідуальні особливості кожної людини, тому розуміння іншої людини (правопорушника, злочинця) це складний психологічний процес взаємодії двох сторін. Кримінологічна ситуація потребує постійного вивчення та подальшого розвитку системи наукових знань теоретичного та практичного характеру про кримінологічно-психологічний захист працівників органів внутрішніх справ при виконанні ними своїх службових обов'язків.

Аналіз насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ включає в себе вивчення таких кримінологічно значущих ознак як місце, час засоби вчинення злочинів, обстановку вчинення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ, ступінь озброєності злочинців, взаємини між учасниками кримінального конфлікту; розташування різних об'єктів у місцях вчинення злочинних дій тощо.

Більшість насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ вчинюються у вечірню й нічну пору доби – 68,6%.

Сезонна залежність насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ характеризується наступними даними: 45% злочинів вчиняється навесні, 20% – влітку, 10% – взимку і 25% – восени.

Переважна частина злочинів аналізованої категорії, за нашими даними, вчиняються на вулицях і в інших громадських місцях (73,4%), менше – за місцем проживання громадян – у квартирах чи інших приміщеннях, які належать особі злочинця, під час виконання працівником органів внутрішніх справ своїх службових обов'язків (26,6 %).

Як уже було вказано вище, однією з важливих кримінологічних ознак злочинів проти особи працівника органів внутрішніх справ є застосування насильства. Способи вчинення насильницького злочину проти працівників органів внутрішніх справ досить різноманітними – від використання вогнепальної зброї до примітивного побиття.

Розповсюдженим способом вчинення цього виду злочинів є побиття – заподіяння побоїв руками і ногами, а також заподіяння тілесних ушкоджень господарсько-побутовими предметами, що має місце у 85,8% випадків. Це свідчить про те, що більшості випадків ці злочини вчинюються ситуативно, а знаряддям вчинення стає перший придатний для цього предмет.

В ході нашого дослідження проаналізовано 250 висновків службових розслідувань МВС України за період 2007-2012рр. за фактами гибелі та поранення працівників органів внутрішніх справ під час виконання ними своїх службових обов'язків. Завдяки цьому ми з'ясувати, що в 33

екстремальних ситуаціях при застосовуванні фізичної сили працівником органів внутрішніх справ, не використовуючи в цей час ні зброї, ні спеціальних засобів, вони зазнали втрати: 3 працівника органів внутрішніх справ вбито, 35 поранено.

Можемо зробити висновок з анкет, які ми спеціально розробили для нашого дослідження, отримані данні свідчать про те, що працівники органів внутрішніх справ не використовують зброю, а у більшості з них відсутні навички володіння спеціальними прийомами оборони на належному рівні, а також про невміння діяти у раптово виниклих екстремальних ситуаціях.

Працівники органів внутрішніх справ виконуючи службові обов'язки, безпосередньо ризикують своїм здоров'ям та життям. Фактор ризику у професійній діяльності працівників органів внутрішніх справ зумовлюється не тільки постійною небезпекою при виконанні своїх службових обов'язків та негативними явищами різкої жорстокості суспільства. Вразливість для життя та здоров'я працівників органів внутрішніх справ поглиблюється певною відсутністю в їх діяльності професіоналізму належного рівня, в тому числі навичок і досвіду самозбереження.

Стереотип почуття поваги та страху перед працівниками органів внутрішніх справ з боку правопорушників та злочинців було розвіяне практиками та теоретиками досить давно, зростання агресивності злочинного світу сприяє загостренню боротьби зі злочинністю з боку працівників органів внутрішніх справ. Більш того, поступово зростала й агресивність працівників органів внутрішніх справ при затриманні злочинців, схильних до відчайдушного опору. Частішали й акти добре продуманої помсти злочинців щодо представників правоохоронних служб (і навпаки).

Значна увага повинна приділятися саме доборові висококваліфікованих практичних працівників органів внутрішніх справ, які охороняють громадський порядок, для того, щоб вони були орієнтовані на постійне підвищення свого теоретичного і практичного досвіду, на критичне осмислення помилок, на обмін позитивним досвідом. Для навчального процесу, перепідготовки кадрів і поглиблення

професіоналізму варто застосовувати досить широкий підхід, зокрема планувати залучення до викладання не тільки фахівців системи органів внутрішніх справ, але і практиків-економістів, податкових інспекторів, працівників банкової системи та інших¹.

Так 26.06.07 близько 19.00 години громадянин О.В.В. перебуваючи в алкогольному стані на вимогу дільничного інспектора міліції Фрунзенського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області припинити голосно лягтися нецензурною лексикою та припинити розпивати спиртні напої в громадському місці вчинив опір та завдав тяжкі тілесні ушкодження дільничному інспектору міліції Фрунзенського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області.

03.02.07 працівниками органів внутрішніх справ було припинено хуліганські дії громадянина Л.А.П., який намагався зникнути з місця події та завдав тілесні ушкодження оперуповноваженому працівнику Московського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області.

Громадянин М.С.В. та невстановлена особа, погрожуючи вбивством продавцеві кіоску, скоїли відкрите викрадення майна, громадянина М.С.В. було затримано працівниками органів внутрішніх справ, одному з них затриманий навмисно наніс тілесні ушкодження, працівника органів внутрішніх справ було доставлено в лікарню, затриманого доставлено до чергової частини районного відділу міліції.

03.03.11 біля торгового кіоску по вул. Плиточній громадянин Н.Л.П. вистрілив з вогнепальної зброї у бік працівника органів внутрішніх справ, який був доставлений в лікарню.

Ми зіткнулися з типовими криміногенними ситуаціями вивчаючи кримінальні провадження, а саме:

1) сумлінно принципове виконання працівниками органів внутрішніх справ своїх службових обов'язків. Ця ситуація є переважаючою для всіх видів аналізованих наси-

¹ Козаченко І. П. Участь працівників практичних підрозділів у навчальному процесі / І. П. Козаченко // Проблеми підвищення рівня підготовки кадрів для органів внутрішніх справ : матеріали наук.-практ. конференції (м. Київ, 10–11 грудня 1992 р.). – К., 1993. – С. 263-266.

льніцьких злочинів, проте в більшій мірі (досягає практично 100 % – для випадків вчинення опору працівнику ОВС). В цих умовах, конфлікт, який виникає між працівником ОВС та злочинцем має не персоніфікований характер, а внутрішньо-особистісний щодо злочинця, який вступає у «протиборство» з вимогами законності в особі працівника правоохоронного органу, до певної міри протиставляє себе та існуючий правопорядок. Спостерігається зіткнення інтересів, особистих позицій особи злочинця та працівника органів внутрішніх справ, який виконує свої прямі службові обов'язки: охорона громадського порядку, забезпечення безпеки громадян, профілактики та протидії злочинним посяганням, тощо. Наслідком є виникнення серйозних суперечностей між обома сторонами, що спричиняють складні форми боротьби для досягнення бажаного для кожного учасника конфлікту. Наявність таких криміногенних ситуацій фіксувалося у 87 % вивчених нами кримінальних проваджень;

2) провокативна правомірна поведінка потерпілого, що виражається: а) у нехтування заходами особистої безпеки, а саме: не застосування спеціальних засобів у передбачених законом випадках, не проведення особистого обшуку перед доставленням особи до територіального підрозділу ОВС, відсутність засобів індивідуального захисту, не використання рекомендацій спеціальної тактики тощо; б) зухвала, нарочита поведінка, демонстрація явного переважання за силами й засобами, прояв неповаги до особи. Виникнення криміногенна ситуації, основою якої є особисте негативне ставлення особи злочинця до працівника органів внутрішніх справ, можна охарактеризувати індивідуальними особливостями, набутим досвідом, звичками особи злочинця, треба враховувати наявність у деяких індивідів дефекту сприйняття зовнішнього середовища. Такі ситуації мали місце у 8 % вивчених нами кримінальних проваджень;

3) провокативна протиправна поведінка потерпілого, що проявляється у попередньому вчинення злочину чи іншого правопорушення працівником ОВС: в переважній більшості випадків – вимагання неправомірної вигоди (4 %

вивчених матеріалів кримінальних проваджень) або тяжка образа з боку потерпілого (1 % відповідно).

Крім того, криміногенні ситуації в залежності від співпадіння часу й місця вчинення злочину з виконанням працівником ОВС своїх службових обов'язків на два типи: а) ситуація, пов'язана з безпосереднім виконанням потерпілим своїх службових обов'язків (52 % випадків); б) ситуація, не пов'язана з безпосереднім виконанням потерпілим своїх службових обов'язків, однак у зв'язку з ними (48 % випадків). Останнє свідчить про більш тривалу стадію планування рішення про вчинення злочину, підшукування співучасників, змова на його вчинення, підшукування або пристосування знарядь й засобів тощо.

Проведене нами опитування працівників органів внутрішніх справ 95% вважають, що головною проблемою злочинних посягань є підрваний авторитет органів внутрішніх справ України серед всіх верств населення держави. Першоосновою попередження насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ є формування, розвиток і закріплення позитивного загального і спеціального авторитету працівників органів внутрішніх справ.

Проблема запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ відноситься до категорії актуальних, а її вирішення потребує відповідної уваги з боку системи органів внутрішніх справ, а також держави в цілому.

Емпіричний матеріал, отриманий внаслідок дослідження 750 архівних кримінальних проваджень по Харківській, Донецькій і Луганській областях, а також статистичні данні цих областей дозволяє зробити висновок про те, що значна кількість насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ вчинюється на ґрунті неприязних стосунків між винним і потерпілим, виконання своїх службових обов'язків з боку останніх, що перешкоджало виконати задумане противоправне діяння, а також помста, хуліганські мотиви.

Необхідне комплексне кримінологічне вивчення насильницьких злочинів, що вчинюються проти працівників органів внутрішніх справ, основних детермінант, розроб-

лення державою сучасної моделі рекомендацій щодо попередження та запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ, забезпечення особистої безпеки працівників під час несення служби та виконання службових обов'язків повинно мати пріоритетний характер. Під попередженням та запобіганням насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ розуміють певний комплекс заходів, спрямованих на удосконалювання суспільних відносин, з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують або сприяють росту злочинності, недопущення вчинення злочинів на різних стадіях, а також розвитку злочинної поведінки особи.

Підсумовуючи викладене в цій частині роботи, варто зазначити про таке. Дослідження окремих елементів механізму насильницької злочинної поведінки проти працівника ОВС виявило ідентичні соціально-демографічні риси особистостей злочинців, які вчиняють опір працівникові ОВС або погрозу чи насильство щодо нього: особи чоловічої статі середньої вікової групи 18–39 років. В той же час, посягання на життя працівника ОВС притаманне для поведінки більш старшої вікової групи – 40–49 років. Більшість з них на момент вчинення злочину були незайнятими (не працювали та не навчалися), неодруженими або розлученими, тобто не мали власної сім'ї, мали загальну середню або професійно-технічну освіту.

Серед узагальнених морально-психологічних рис злочинців для більшості з них встановлена соціальна дезорганізація, підвищений рівень тривожності й невротизації, відчуття образи, правовий нігілізм, підвищена агресивність. З огляду на параметри інтенсивності останньої, виділено три типи злочинів: стійкий агресивний, помірно агресивний та ситуативний (випадковий). Окремо здійснена типології осіб, які вчиняють посягання на працівника ОВС за такими критеріями, як джерело й характер протікання конфліктної ситуації між злочинцем та працівником ОВС, предметними особливостями мотивації посягання на життя, відношенням до насильства з боку злочинця.

Приблизно кожен шостий злочинець раніше притягався до кримінальної відповідальності, що свідчить про

досить високий рівень кримінологічного рецидиву. Крім того, встановлена алкогольна обтяженість життєдіяльності вказаних осіб: близько 40 % всіх злочинів аналізованої категорії були вчинені у стані алкогольного сп'яніння.

Для потерпілого (жертви злочину) характерними виявились такі риси, як агресивність, конфліктність, деспотизмом, підвищена образливість, емоційність, що підтвердило раніше висловлене нами припущення про суттєву роль у розгортанні криміногенної ситуації протиправної та/або аморальної поведінки з боку працівника ОВС.

У структурі потерпілих від насильницьких злочинів працівників ОВС переважають ті, хто на момент вчинення кримінального насильства працювали у підрозділах ДАІ, ППСМ, ДІМ, ДСО, кримінальної міліції.

Встановлено, що більшість насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ вчинюються у вечірню й нічну пору доби – 68,6%. Переважна їх частина злочинів – на вулицях і в інших громадських місцях (73,4%), менше – за місцем проживання громадян – у квартирах чи інших приміщеннях, які належать особі злочинця, під час виконання працівником органів внутрішніх справ своїх службових обов'язків (26,6%).

Ситуація вчинення насильницького злочину проти працівників органів внутрішніх справ відрізняється від інших гострою конфліктністю. Особливу роль серед елементів ситуації вчинення насильницького злочину відіграє жертва, яка, одночасно будучи і об'єктом, і суб'єктом діяльності, яка істотно впливає на розвиток конкретної життєвої ситуації.

Аналіз особливостей виникнення й протікання криміногенних ситуацій надав можливість запропонувати такі основні їх види: а) сумлінно принципове виконання працівниками органів внутрішніх справ своїх службових обов'язків; б) провокативна правомірна поведінка потерпілого; в) провокативна протиправна поведінка потерпілого. Надана їх характеристика.

2.3 Детермінація насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ

Соціально-політична ситуація в Україні характеризується постійним зростанням рівня криміналізації суспільства. Працівники органів внутрішніх справ виконанням своїх службових обов'язків забезпечують ефективне функціонування механізму захисту особи, її життя, честі, гідності, законних прав та інтересів усіх суб'єктів правовідносин незалежно від їхнього статусу. Зростання злочинності в країні активно впливає на небезпеку для життя та здоров'я працівників органів внутрішніх справ, постає питання про забезпечення безпеки працівників правоохоронних органів, наділення їх правовим та суспільно-соціальним захистом.

Сьогодні є актуальним та практично значимим з'ясування детермінант та факторів насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ. Принагідно зазначимо, що зазначена проблематика хоча і вивчалася такими авторами як О. М. Бандурка, О. М. Литвинов, Б. С. Волков, Н. Ф. Кузнецова, проте не знайшла у їх роботах остаточного вирішення, що свідчить про доволі високий рівень наукової новизни для нашого дослідження.

Метою є комплексний аналіз детермінант та факторів насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ, що передбачає вирішення низки взаємопов'язаних завдань, зокрема: з'ясування змісту поглядів вчених-кримінологів на причини та умови злочинності; виявлення криміногенних явищ і процесів, які детермінують насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх; вивчення суб'єктивних факторів криміногенної детермінації; виділення окремих груп факторів, які детермінують насильницькі злочини проти працівників міліції.

Організувати ефективну систему протидії злочинності неможливо без з'ясування того, які фактори і як саме впливають на виникнення та зміни рівня злочинності. Злочинність є проявом гострих протиріч у механізмі суспільного життя. Для з'ясування походження злочинності виникає необхідність дослідження всієї різноманітності явищ і

станів, які роблять можливим виникнення, існування і загострення зазначених протиріч¹.

Детермінація (від лат. *Determinatio* - породження, припущення) - найбільш загальна категорія, яка характеризує походження досліджуваних явищ в природі та суспільстві. Злочинність, як система антисуспільних людських вчинків детермінуються багатьма факторами. Теоретично важко визначити сферу людського життя, де криміногенність факторів найбільш стійка і цьому може вважатися спеціальною причиною злочинності².

Злочинність будучи породженням і атрибутом людського суспільства, зазнає впливу різних соціальних виявів і процесів, які певним чином підтримують або, навпаки, придушують злочинність, зумовлюючи її стан в конкретному суспільстві й історичному періоді. Цілком очевидно, що для кримінологічної науки досить повне пізнання соціальних явищ і процесів, які впливають на злочинність, є першочерговою метою³. Робимо висновок, що детермінацією є збірне поняття причин та умов або так званих детермінант, їх характеру, існування та змін у часі.

Детермінантами злочинності (від лат. *Determinare* - визначати) є комплекси соціальних явищ, синтез яких породжує злочинність. Вивчення сукупності детермінант, які впливають на здійснення злочинів є однією зі складових предмета кримінології. Деякі автори вважають, що при розгляді злочинності та її причин невірно вивчати факти індивідуальної поведінки, необхідно досліджувати соціальні умови життєдіяльності людей та впливаючи з цих умов розбіжностей громадських та індивідуальних інтересів. Н. Ф. Кузнецова висловила думку, що конкретні детермінанти злочину виступають відносно неподільним елемен-

¹ Кримінологія: (Загальна частина) : навчальний посібник / кол. авторів Блага А. Б., Богатирьов І. Г., Давиденко Л. М. та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2010. – С. 60.

² Зелинский А. Ф. Криминология : курс лекций / А. Ф.Зелинский. – Х. : Прапор, 1996. – С. 42-43.

³ Пивоваров В. В. Питання детермінації та відтворення злочинності / В. В. Пивоваров // Проблеми злочинності : республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Х., 2000. – Вип. 43. – 151-152.

том системи причин та умов злочинності, а конкретні злочини є елементами злочинності. Саме тому в теорії та на практиці статистично узагальнені данні о детермінантах конкретних злочинів використовуються для характеристики причин та умов злочинності в цілому¹.

Детермінанти злочинності слід розглядати з точки зору функціонально-динамічного зв'язку та взаємодій, не тільки як якісно-стабільні та цілісні системи. Причини та умови злочинності діють спільно: причина породжує наслідок при наявності певних умов. Причина у кримінологічній детермінації проявляється, як активне явище, процес. Умова в свою чергу, навпаки, як більш пасивний фактор сприяючий скоєнню того чи іншого злочину і тільки сукупність причин та умов призводить до наслідку.

Причини та умови злочинності є системою кримінологічних детермінант злочинності. До причин злочинності відносяться соціально-психологічні детермінанти, також елементи економічної, політичної, правової, побутової психології на різних рівнях суспільної свідомості.

Під підсистемою умов розуміють явища, які сприяють криміногенному формуванню особистості, тобто негативний вплив родини, близького оточення, недоліки шкільного, виробничого, побутового виховання, недоліки психологічного впливу засобів масової інформації. Умови, які сприяють скоєнню злочинів, включають різного роду організаційно-управлінські упущення та прорахунки, які в свою чергу сприяють особам з сформованою антисоціальною мотивацією «технічно» здійснювати злочинні замисли (погана охорона матеріальні цінності). До цього також можна віднести віктимну поведінку потерпілих осіб. Причини та умови злочинності, негативні явища та процеси, які завжди суперечать властивим у суспільстві соціально-

¹ Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова ; под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Изд-во Московского университета, 1984. – С. 45.

економічним, ідеологічним та правовим відносинам¹. Але деякі кримінологи вважають, що у процесі детермінації можуть брати участь як взаємодія негативних так і позитивних явищ навколишнього середовища.

Причини та умови конкретних злочинів створюють криміногенну ситуацію. А вона є таким динамічним системним утворенням, що складається з економічних та соціально-психологічних явищ. Одні з них залежать від волі людей, що живуть зараз і мають об'єктивний характер, другі усвідомлено, чи неусвідомлено створюємо ми самі, суб'єктивні фактори².

Причини та умови як окремих злочинів так і злочинності взагалі згадуються в усіх трудах та підручниках присвячених злочинності сучасності, радянського та більш раніших періодів. Але підходу до розуміння та пояснення єдиного й досі не має, це обумовлюється як складністю проблеми так й недостатністю зусиль по її дослідженню.

Традиційно вчені-кримінологи розглядають причини та умови злочинності, як основні детермінанти злочинів та злочинності взагалі. На сьогодні цей погляд є застарілим. Сучасні вчені, юристи-кримінологи розглядають весь спектр соціальних явищ із позиції факторного аналізу та вчені вважають доцільним вживати категорії «детермінанти» або «фактори» злочинності як такі, що об'єднують всі види детермінаційних зв'язків. Під терміном «фактор» розуміють рушійну силу якого-небудь явища, тобто всі соціальні явища й процеси, з якими злочинність пов'язана і взаємодіє, які мають будь-яке детермінуюче та причинно-слідче значення, для пояснення того, що її породжує, визначає, зумовлює. Отже, криміногенними факторами є родові поняття, яке включає в себе всі види криміногенної детермінації.

¹ Пивоваров В. В. Питання детермінації та відтворення злочинності / В. В. Пивоваров // Проблеми злочинності : республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Х., 2000. – Вип. 43. – С. 151-152.

² Литвак О. М. Про причини зростання злочинності та умови, що цьому сприяють / О. М. Литвак // Віче. – 1997. – № 11. – С. 65.

Злочинність розглядається як відносно самостійна, динамічна, соціальна система, елементами якої є конкретні злочини (індивідуальні злочинні акти), а також окремі їх види, об'єднані в групи. Конкретний злочинний акт, окремий вид (група) злочинів і злочинність взагалі - поняття хоч якісно й однопорядкові, але не тотожні. Вони знаходяться в діалектичному зв'язку між собою як окреме, особливе і загальне (всеохоплююче). Тому стосовно системи злочинності на рівні загального й особливого (окремі групи злочинів) необхідно вирізняти криміногенні фактори та їх групи. На рівні конкретного злочину, можна й необхідно встановлювати причинно-наслідкові (причини, умови, конкретні життєві ситуації та інші впливи на особистість з боку зовнішнього оточення) зв'язки. Така точка зору знайшла відбиття і в чинному законодавстві¹.

В кримінології факторний підхід зародився ще в ХІХ ст. і розглядали його в численних концепціях. Факторний аналіз має значну наукову цінність, якщо розглядати його не ізольовано, а як початковий етап вивчення причинності, який обов'язково супроводжує якісний аналіз. Для дослідження повноти середовища реалізації зовнішніх функцій останніх, необхідно встановити якомога більше обставин, причинно-наслідкових зв'язків, встановити співвідношення тих або інших факторів і умов, що впливають на основний об'єкт впливу системи, власне визначаючих конфігурацію механізму здійснення базової діяльності. Причини злочинності завжди пов'язані з умовами. Співвідношення причин і умов має відносний характер, тобто в різних випадках одне і теж явище може виступати або причиною, або наслідком. Іншими словами, загальним знаменником виступає фактор, як одна або група ознак, що мають єдину або близьку природу походження і характер впливу².

¹ Зелинский А. Ф. Криминология : курс лекций / А. Ф.Зелинский. – Х. : Прапор, 1996. – С. 155.

² Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов ; МВС України, Харків. Ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2011. – С. 253-254.

Криміногенні фактори об'єднані в певні групи, класифікації яких представлені різними дослідниками. Певна річ групи факторів різняться за детермінуючим значенням. Так економічні, соціальні й суспільно-психологічні, мають причинно-наслідковий зв'язок зі злочинністю. Кримінально-політичні, організаційно-управлінські, правові, медичні, технічні фактори також можуть впливати на злочинність, але не породжують її. Вони впливають на збереження, існування й відтворення злочинності в суспільстві, тому їх відносять до умов злочинності.

Криміногенні явища і процеси, які детермінують насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ, мають широкий діапазон: низький економічний рівень країни, зниження інтелектуального рівня населення, безробіття, підвищення агресивної поведінки населення та інші. Кожний злочин характеризується індивідуальним набором детермінуючих та криміногенних явищ та індивідуальними особливостями учасників конфлікту.

Важливою умовою злочинного посягання відносно працівника органів внутрішніх справ є виконання його службових обов'язків, які направлені на припинення та попередження правопорушень. Посягання на життя носить насильницький характер і може бути скоєно як до виконання потерпілим обов'язків по охороні громадського порядку та забезпеченню громадської безпеки, так і під час або після їх виконання¹.

Причинами та умовами насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ є конфліктні ситуації, які складаються на основі виконання службових обов'язків, які мають законний характер та криміногенна поведінка особи, яка скоює злочинне діяння. Конфліктні ситуації можна поділити на: природні, коли йде пошук шляхів удосконалення професійної діяльності; штучні, коли конфліктні ситуації, які провокують злочинці; змішані, коли певна вина за конфлікт належить обом проти-

¹ Татауров А. А. Проблемы первоначального этапа расследования насильственных преступлений в отношении сотрудников органов внутренних дел : монография / А. А. Татауров. – М. : Юрлитинформ, 2011. – С. 16-17.

лежним сторонам конфлікту. Розглядаючи умови та причини, які сприяють скоєнню злочинів, а саме насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України необхідно розглянути об'єктивні та суб'єктивні криміногенні детермінанти.

Об'єктивними умовами є ті умови, які не залежать від особи та її поведінки, ними можна вважати економічні, політичні, соціальні проблеми у країні, урбанізація, безробіття, культурна відсталість.

До суб'єктивних факторів криміногенної детермінації відносяться суспільні явища, які створюють та можуть подолати люди, тобто, це і корупція, алкоголізм, наркоманія, насильство та його пропаганда, бездуховність та аморальність поведінки всіх верст населення, їх байдужість, всюдозволеність та безкарність.

Залежно від набору криміногенних явищ, а також структури і процесів, що лежать в основі криміногенних конфліктів, характерною особливістю причинно-наслідкового комплексу природних злочинів є виконання службових обов'язків, охорона громадського порядку, забезпечення громадської безпеки працівниками органів внутрішніх справ, діяльність, яких повинна мати законний характер, законними повинні бути не тільки цілі, які переслідують працівники органів внутрішніх справ, але і методи їх виконання.

Соціально-економічна, політична та криміногенна ситуація, що склалася у суспільстві, значно ускладнила умови професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ, підвищила ступінь професійного ризику. Що ще більш загостило проблему життєдіяльності працівників органів внутрішніх справ. Враховуючи важливість цієї проблеми, у директивних вказівках та вимогах колегії МВС України, керівництва міністерства неодноразово підкреслювалось безумовність пріоритету життя та здоров'я особового складу над будь-якими інтересами чи завданнями оперативно-службової діяльності.

Підвищені ризик та небезпека – невід'ємні складові професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ. Це знайшло підтвердження і в Концепції національ-

ної безпеки України (Постанова Верховної Ради України № 3/97 від 16 червня 1997 р. «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України»), де вказується, що органи МВС протидіють внутрішнім загрозам воєнного характеру, борються зі злочинністю та забезпечують захист населення у разі катастроф та інших надзвичайних подій. Особливістю діяльності працівників органів внутрішніх справ є те, що вони, виконуючи свої професійні обов'язки, самі можуть бути об'єктом посягання і водночас зобов'язані припинити всяке посягання на інші об'єкти, що охороняються, тобто свідомо ризикувати своїм здоров'ям або навіть життям. Жодна з інших посад чи професій не вимагає цього від своїх працівників¹.

Кожний день працівників органів внутрішніх справ спіткають екстремальні ситуації, які, так би мовити, екзаменують їх, а також інших учасників подій. Працівники органів внутрішніх справ повинні бути орієнтовані на поєднання рішуче виконаних службових обов'язків щодо припинення правопорушень та надання допомоги населенню. Працівники органів внутрішніх справ завжди повинні виявляти правдивість і принциповість, уникати знервованості, зайвих силових дій, зберігаючи готовність залагоджувати самотійно конфліктні ситуації, зобов'язані застосовувати як правові, так і моральні сторони реагування при виконанні своїх службових обов'язків.

Конфліктні ситуації, які провокують злочинці характеризуються різноманітними криміногенними факторами, особливістю, яких є поява наміру, а не ситуативність вчинення злочину, також психологічний стан особи, яка скоює злочин.

Сутички між обома сторонами конфліктів, можуть бути спровоковані неналежним виконанням службових обов'язків зі сторони працівника органів внутрішніх справ та аморальною поведінкою з іншого боку.

¹ Кисіль З. Р. Професійний ризик у діяльності працівників ОВС України / З. Р. Кисіль // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – Вип. 1. – С. 195-196.

Специфіка діяльності працівників органів внутрішніх справ зумовлює наявність багатоваріантних конфліктних ситуацій. Владні повноваження, якими наділені працівники органів внутрішніх справ, необхідність застосування заходів примусу з метою ефективної боротьби з кримінальною злочинністю, умови постійної двосторонньої боротьби, інші антагоністичні умови діяльності органів внутрішніх справ є основним джерелом будь-яких конфліктних ситуацій, що мають місце в діяльності більшості працівників органів внутрішніх справ¹.

Розглянемо причини та умови насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ на реальних прикладах.

Так, прокуратурою Лохвицького району Полтавської області завершено досудове слідство по кримінальній справі №1XXXXX2 за обвинуваченням Т.О.В. за ч. 2 ст. 342, ч. 2 ст. 345 КК України.

В ході досудового слідства встановлено, що Т.О.В., 06.09.92 року народження, матеріалами досудового слідства достатньо і викривається в тому, що вчинив умисний злочин - опір працівникам органів внутрішніх справ, а саме слідчому СВ Лохвицького РВ УМВС України в Полтавській області П.Є.М. та старшому оперуповноваженому СДСБЕЗ Лохвицького РВ УМВС України в Полтавській області Ш.В.М., які перебували у складі слідчо-оперативної групи, (відповідно до графіку чергувань добових нарядів Лохвицького РВ УМВС України в Полтавській області на березень 2011 року) під час виконання ними службових обов'язків, при таких обставинах:

Так, 10.03.11 близько 23 години 45 хвилин Т.О.В., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння (відповідно до висновку №33 щодо результатів медичного огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції), знаходився біля входу до будинку по пер. Тесленка, 2 в с. Харків-

¹ Бандурка А. М. Конфликтология : учебное пособие для вузов / А. М. Бандурка, В. А. Друзь . – Х. : РИП «Оригинал», 1997. – С. 236.

ці, Лохвицького району, Полтавської області, діючи умисно, шляхом активних фізичних дій, що полягали у спробах вирватися при затриманні, застосовуючи фізичну силу розмахував руками (тримаючи у правій руці ніж) та ногами. Вказаними діями Т.О.В. протидівав здійсненню працівникам правоохоронного органу Ш.В.М. та П.Є.М., виконанню своїх службових обов'язків.

При цьому, Т.О.В. 10.03.11 близько 23 години 45 хвилин перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, (відповідно до висновку № 33 щодо результатів медичного огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції) знаходячись біля входу до будинку по пер. Тесленка, 2 в с. Харківці, Лохвицького району, Полтавської області, діючи з прямим умислом направленим на заподіяння тілесних ушкоджень працівнику правоохоронного органу при виконанні службових обов'язків, тобто усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи настання суспільно небезпечних наслідків і бажаючи їх настання, застосовуючи фізичну силу та рухаючи кистю правої руки у якій був ніж, наніс ним слідчому СВ Лохвицького РВ УМВС України в Полтавській області П.Є.М. тілесні ушкодження у вигляді різаних ран.

В результаті злочинних дій Т.О.В., П.Є.М. спричинені тілесні ушкодження у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, які відповідно до висновку судово – медичної експертизи № 41 від 19.03.07 кваліфікуються як легкі тілесні ушкодження.

Розглянемо ще один приклад та зробимо висновки, що стає причиною конфліктних ситуацій, де жертвами стають саме працівники органів внутрішніх справ.

Щоб зрозуміти, що сприяло нападу на представника органів внутрішніх справ, ми вирішили поспілкуватися, зі старшим інспектором служби дільничних інспекторів міліції Ленінського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області підполковником міліції К.В.С., особисто. Він розповів, що 05.01.2012, проводячи прийом громадян, до пункту дільничного інспектора міліції Ленінського РВ ХМУ

ГУМВС України в Харківській області, який знаходиться у приміщенні «Центрального палацу культури залізничників», увірвався громадянин Російської Федерації Д.І.Г. з кухонним ножом у руці, який він взяв із собою з метою нанесення тілесних ушкоджень працівнику міліції, у зв'язку з неприязними відносинами до працівників органів внутрішніх справ.

Підполковник міліції К.В.С. спробував заспокоїти Д.І.Г., але останній почав розмахувати ножом, чим міг заподіяти тілесні ушкодження працівникам «Центрального палацу культури залізничників» та громадянам, які прийшли на прийом. Працівник органів внутрішніх справ швидко відреагувавши та дезорганізувавши зловмисника, обеззброїв його та замкнув в приймальні депутата, яка також знаходиться у «Центральному палаці культури залізничників» до приїзду керівництва та наряду Ленінського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області. К.В.С. під час виконання своїх службових обов'язків зазнав тілесні ушкодження ножом в область лівого стегна від громадянина Російської Федерації Д.І.Г.

Нами було з'ясовано, що Д.І.Г. раніше був знайомий з працівником органів внутрішніх справ К.В.С., постійно приходячи до якого на прийом вимагав визнати його громадянином України. Дільничний інспектор був схвильований обуреністю та агресивною поведінкою Д.І.Г., тому він виписав направлення до медичної установи для проходження обслідування, що останній проігнорував та сприйняв, як особисту образу.

З постанови прокуратури Ленінського району міста Харкова: 05.01.2012 року, близько 18 годин 20 хвилин, знаходячись у пункті прийому громадян дільничного інспектора міліції Ленінського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області, громадянин Д.І.Г., 02.01.1980 року народження, спричинив удар ножом в область лівого стегна, заздалегідь підготовленим їм кухонним ножом, який взяв у себе вдома, у зв'язку з неприязними відносинами до працівників органів внутрішніх справ, вдягнутому у формений одяг працівнику органів внутрішніх справ, ДІМ Ленін-

ського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області підполковнику міліції К.В.С.

По вищезазначеному факту було порушено кримінальну справу у відношенні Д.І.Г., 02.01.1980 року народження, передбаченого ч. 2 ст. 345 УК України – умисне заподіяння працівнику органів внутрішніх справ тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків.

Що ж саме спровокувало цей конфлікт, відмова, а точніше відсутність компетенції органів внутрішніх справ у вирішенні питання стосовно можливості отримання громадянства України Д.І.Г. чи особиста образа з боку дільничного інспектора. Зазначимо, що злочинець не перебував у стані алкогольного чи будь-якого іншого сп'яніння, про що зазначає висновок результатів медичного огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Головними детермінантами вищезазначених злочинів є особа, яка є захисником правопорядку, а саме працівник органів внутрішніх справ, виконання ним своїх службових обов'язків, які є причиною криміногенного конфлікту, умовою є попадання особи та її противоправної поведінки в поле зору працівника органів внутрішніх справ. Виконання службових обов'язків працівників органів внутрішніх справ є перешкодою для реалізації противоправних цілей з боку правопорушника або злочинця.

Сторонами конфлікту виступають з одного боку працівник органів внутрішніх справ та виконання ним своїх службових обов'язків, з іншого особа, яка своїми антигромадськими, антизаконними діями намагається задовольнити свої потреби. Задоволення власних потреб є умовою, незаконними діями є причиною застосування передбачених в законному порядку службових обов'язків, відносно певної особи працівником органів внутрішніх справ, де виникає конфлікт.

На думку В. М. Кудрявцева, юридичним конфліктом варто визнати будь-який конфлікт, у якому суперечка так чи інакше пов'язана із правовими відносинами сторін, от-

же, суб'єкти конфлікту, їхня мотивація, об'єкт мають правові ознаки, а сам конфлікт тягне юридичні наслідки¹.

Структурними елементами будь-якого конфлікту можуть бути різні особисті та індивідуальні особливості учасників конфлікту. Розглядаючи наведені приклади злочинів проти працівників органів внутрішніх справ основними детермінантами можна виділити: приналежність особи – потерпілого до системи органів внутрішніх справ України, виконання своїх службових обов'язків працівниками органів внутрішніх справ, низький рівень профілактичної роботи серед населення працівниками органів внутрішніх справ та недостатнє приділення уваги цьому питанню, а також неналежна взаємодія під час виконання службових обов'язків між працівниками органів внутрішніх справ.

Для повноти дослідження детермінації злочинності необхідно застосування системного підходу дослідження всієї сукупності факторів, що детермінують злочинність як соціальне явище. При цьому, як цілком слушно зазначає Ю. М. Антонян, що «Кримінологія не повинна з постійністю папути повторювати одне й теж: злочинність соціальна, вона породжується суспільством, вона являє собою різновид соціальних відхилень і т.д., неприпустимо обмежувати цим свій науковий пошук. Однак саме цим зайнято безліч дослідників, які йдуть шляхом, протоптаним багатьма роками тому, і не бажають проводити емпіричні дослідження. Хіба можна, використовуючи лише соціологічні результати вивчення злочинності та її причин, пояснити, наприклад, серійні вбивства, в тому числі сексуальні, терористичні акти, розпусні дії щодо неповнолітніх, тривале ведення бродячого способу життя і ряд інших? Тим часом соціологічні пояснення в кримінології продовжують домінувати навіть тоді, коли це суперечить елементарному здоровому глузду»².

¹ Основы конфликтологии : учебное пособие / под ред. В. Н. Кудрявцева. – М., 1997. – С. 55.

² Антонян Ю. М. Понятие преступности, ее вечность / Ю. М. Антонян // Преступность и общество : сб. науч. трудов. – М. : ВНИИ МВД России, 2005. – С. 3-16.

Пропоную розглянути весь «набір» криміногенних факторів притаманних категорії насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ:

Соціальні та біологічні. Соціальними та біологічними факторами є емоційний стан особи та її індивідуальна поведінка, тобто властивості, які характеризують людину, як особистість.

Особистість – це конкретний людський індивід з індивідуально виявленими своєрідними розумовими, емоційними, вольовими та фізичними властивостями¹. Або особистість – це система психічних процесів, станів і властивостей, які виникають, з одного боку, внаслідок соціалізації під впливом виховання і середовища, а з іншого боку – у результаті перетворень уроджених внутрішніх умов організму, що управляють діяльністю людини, впливаючи на вибір нею різних способів поведінки².

Особистістю є конкретна людина, яка має соціально-психологічні та біологічні особливості, які виступають у єдності та обумовлюють її поведінку.

Внутрішнє відображення зовнішнього миру і відповідна реакція кожної особистості специфічна, як і увесь внутрішній світ людини, хоча він і соціально детермінований. Деякі сторони внутрішнього миру людини, її психологічного складу у більшій мірі обумовлені біологічною природою³.

Біологічним фактором є генетична програма, яка передається при народженні людини, за допомогою якої відбувається не тільки побудова тіла, але і біологічно обумовлені особливості психіки: темперамент, задатки, інтелект, тип нервової системи, а також спадкоємні хвороби, у тому числі і психічні.

¹ Правовий, соціальний та фізичний захист працівників органів державної податкової служби України : навч. посібник / В. Т. Білоус, Ю. В. Корнєєв, Л. А. Саприкіна та ін. – Ірпінь : Академія ДПС України 2001. – С. 22

² Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл, 2005. – С. 350.

³ Ігнатов О. М. Біологічні фактори детермінації злочинної поведінки: постановка проблеми [Електронний ресурс] / О. М. Ігнатов. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/>

Особистість формується під впливом єдиного потоку біологічної і соціальної інформації, і в більшості випадків неможливо визначити головний провідний фактор, оскільки все взаємозалежно¹.

Соціальний фактор характеризується засвоєнням індивідом створених попередніми поколіннями культурних, моральних і правових цінностей, традицій, звичаїв, а також інших правил поведінки.

Питання співвідношення біологічного і соціального в особистості злочинця є принципово важливим при вивченні особистості злочинця і детермінації злочинної поведінки. З точки зору детермінації злочинної поведінки наука повинна відповісти на запитання: як взаємодіють біологічні і соціальні фактори в процесі детермінації поведінки людини і які негативні відхилення у цьому процесі можуть привести до вчинення злочину. Таким чином, основна проблема взаємодії біологічних і соціальних факторів у детермінації злочинної поведінки пов'язана з питанням, як і які біологічні фактори утрудняють процес їх «нормальної» взаємодії із соціальними. Тобто, необхідно з'ясувати, які біологічні особливості людини можуть негативно впливати на розвиток її як особистості і процес її соціалізації в цілому. Як зазначив І. М. Сеченов, на 999/1000 частин характер психіки (психічного змісту) людини залежить від виховання (у широкому сенсі слова) у більшості, але не у всіх випадках, та якщо людина народилася розумово неповноцінною, то це вже назавжди – розумною її виховати неможливо, оскільки властивість мозку від виховання не залежить².

Сутність людської поведінки, її спрямованість та зміст мають, в першу чергу, соціальне походження і значення. В той же час динамічна сторона будь-якої поведінки, в тому числі злочинної, у широкому змісті слова, визначаються біологічними властивостями особи. Справа в

¹ Зелінський А.Ф. Детермінація злочину : навч. посіб. / А. Ф. Зелінський, Л. П. Оніка. – Х. : УкрЮА, 1994. – С. 25.

² Ігнатов О. М. Біологічні фактори детермінації злочинної поведінки: постановка проблеми [Електронний ресурс] / О. М. Ігнатов. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/>

тому, що властивості нервової системи, які безпосередньо не впливають ані на зміст психіки людини, ані на результативну сторону її діяльності, виявляються, насамперед, в особливостях темпераменту, що додає своєрідного оформлення актам поведінки, і в певних умовах вони можуть мати вплив і на зміст певної діяльності.

Біологічні фактори детермінації злочинної поведінки це генетично спадкові конституціональні властивості людини (індивідуальні особливості та властивості, закріплені у генотипі особистості, що визначають особливості реакцій організму на вплив середовища), які спроможні заважати нормальному формуванню особистості індивіда та його соціалізації.

До соціальних факторів необхідно віднести суспільство та соціальне середовище, в якому перебуває особа та яке може спровокувати її до скоєння протиправної поведінки.

Соціально-психологічні. У результаті розшарування суспільства система внутрішніх справ постійно втрачає свій вплив та авторитет серед суспільства, навіть працівники органів внутрішніх справ не вірять в себе. Необхідні загально-соціальні програми патріотичного виховання підростаючого покоління, неповнолітніх і молоді, їхнього навчання, зайнятості, оздоровлення. Тільки такими заходами, можна, поліпшити кадровий склад правоохоронних органів держави та підвищити авторитет системи органів внутрішніх справ та віру серед громадян держави.

Природне середовище. Також слід враховувати вплив геліогеофізичних факторів. Необхідно зазначити, що сонячні і геофізичні варіації не змушують і не перешкоджають чинити протиправні діяння. Природні явища можуть тільки мобілізувати, чи навпаки, залежно від рівня і динаміки, примушувати до зниження активності все, що пов'язане із психомоторною діяльністю людини. Іншими словами, геліогеофізична активність «не змушує робити щось конкретне»¹.

¹ Ігнатов О. М. Біологічні фактори детермінації злочинної поведінки: постановка проблеми [Електронний ресурс] / О. М. Ігнатов. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/>

Роль факторів природного середовища полягає, насамперед, у тому, що вони (насамперед, геліогеофізичні збурювання) впливають на здоров'я (у широкому розумінні) людини, у тому числі і психічний стан, який у свою чергу є основою однієї із суб'єктивних складових умов конкретного злочину.

Економічні. Міністерство внутрішніх справ є бюджетною установою, яка повинна опікуватись своїми кадрами, захистити працівників системи як матеріально так й стимулювати до якісного виконання своїх службових обов'язків. Недостатність грошового забезпечення, ненадійне технічне обладнання на робочому місці, тяжкі умови праці, незахищеність своєї особи та членів сім'ї з боку держави призводять до неналежного виконання працівниками органів внутрішніх справ своїх службових обов'язків, чим підривають авторитет правоохоронних органів та кожного окремого працівника органів внутрішніх справ, знижується рівень ефективності несення служби, що внаслідок може призвести до злочинів даної категорії.

На теперішній час економічний рівень країни є низьким, що пригнічує населення та спонукає на скоєння ризикованих вчинків, правопорушень, злочинів. Економічна нестабільність країни, а значить й кожного окремого громадянина є причиною для постійних міркувань щодо повсякденного стабільного життя, можливості прогнати себе та членів сім'ї, як оплатити рахунки й таке інше. Звісно емоційна напруга може викликати неадекватні вчинки з боку психологічно нестабільної людини та навіть цілком здорової особи.

Політичні. В умовах боротьби між політичними партіями та рухами за контролем розвитку демократичної держави, усі системи, органи та громадяни держави стають її заручниками, що призводить до дезорганізації та дезорієнтації правоохоронних органів, негативного клімату як в середині системи правоохоронних органів так й серед населення, зростають конфлікти.

Ідеологічні. Економічна нестабільність, політична незрозумілість, агресивне суспільство, відсутність ідеологічних орієнтирів, низький культурний рівень сучасного укра-

їнського суспільства, привело до деідеологізації системи внутрішніх справ та до її працівників. Також підривають авторитет працівників органів внутрішніх справ засоби масової інформації, які постійно транслюють насильство, а найголовніше акцентують увагу над випадками скоєння злочинів самими працівниками органів внутрішніх справ, що все ж таки є виключенням ніж правилом. Низький рівень авторитету та довіри до державних служб у населення призводить до скоєння насильства над людьми в формі, саме цьому міліція та система органів внутрішніх справ в цілому, потребує заходів побудови позитивного іміджу, довіри та ідеологізації з боку населення.

Культурні. Культурна та духовна порожнеча молоді та зрілого покоління населення України, жорстокість, насилля, агресивність, низький рівень освіти, відсутність можливості та наміру культурного збагачення, на жаль, можуть спровокувати особу до скоєння правопорушень та злочинів.

Правові. Працівники органів внутрішніх справ є представниками влади, виконання ними своїх службових обов'язків, повинні чітко відповідати законам та нормативним актам держави. Законні дії представників влади, правової свідомості населення є запорукою успішного розвитку держави та зменшення рівня злочинності.

Необхідне комплексне кримінологічне вивчення насильницьких злочинів, що вчинюються проти працівників органів внутрішніх справ, їх основних детермінант та розробка рекомендацій щодо вдосконалення системи запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ України, особистої безпеки працівників під час несення служби та виконання службових обов'язків.

Проблема вчинення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ відноситься до категорії актуальних, вивчення умов, причин та факторів, які сприяють вчиненню подібних злочинів є важливою умовою профілактики, попередження та зупинення розпочатих насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ.

Для того щоб боротьба із злочинністю, мала позитивні результати, необхідно не тільки знати причини її появи, а також мотиви злочинної поведінки.

Підбиваючи підсумок проведеного нами дослідження, варто зробити наступні висновки:

1) детермінантами насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ є об'єктивні й суб'єктивні фактори економічного, політичного, ідеологічного, культурного, морально-психологічного, соціального, соціально-біологічного, правового характеру;

2) значна роль у вчиненні правопорушень та насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ належить міжособистісним відносинам, які відбуваються на конфліктній основі.

3) низький рівень впливу та авторитету працівників органів внутрішніх справ серед населення.

Посягання та замах на особистість працівників органів внутрішніх справ – це не тільки посягання на їх основні права, як і права будь-якої людини; одночасно це і посягання на безпеку всього суспільства¹.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу теоретичних концепцій, які пояснюють процеси детермінації насильницької злочинності, зроблено висновок, що на сьогоднішній день соціальне середовище, котре визначає людську поведінку, формує її інтереси та погляди, не завжди належить головна роль у процесі детермінації. В основі причинного комплексу конкретного злочину, а саме насильницького злочину проти особи, знаходяться і криміногенна ситуація, і негативні психологічні деформації, що прийняли форму суспільно небезпечної установки особистості.

¹ Дмитренко Ю. П. Проблеми соціального захисту працівників правоохоронних органів / Ю. П. Дмитренко // Наукові розробки Академії – вдосконалення практичної діяльності та підготовки кадрів органів внутрішніх справ (за результатами науково-дослідних робіт у 1993 році) : матеріали науково-практичної конференції (Київ, 1–2 лютого 1994 р.) / МВС України ; УАВС ; відп. ред. А. П. Закалюк. – Київ, 1994. – С.28-37.

Доведено, що основними детермінантами насильницьких злочинів проти працівників ОВС є низка соціально-економічних, політичних, правових, соціально-культурних факторів. Окремо наголошується на істотній ролі віктимного фактору, який виражається у поведінці потерпілого, зумовленій структурно-функціональною його приналежністю до системи ОВС, виконання ним своїх службових обов'язків. Акцентується увага на низькому рівні профілактичної роботи серед населення працівниками органів внутрішніх справ та недостатність уваги цьому питанню, а також неналежна взаємодія під час виконання службових обов'язків між працівниками органів внутрішніх справ.

Розділ 3

Запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ України

3.1 Загальносоціальне та спеціально-кримінологічне запобігання насильницьким злочинам проти працівників ОВС

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Питання забезпечення захисту прав людини і громадянина є пріоритетним в правовій державі. Як бачимо, основним базовим правом людей є право саме на безпеку. Ця конституційна концепція є вихідна, загальна, а тому в повній мірі стосується й працівників органів внутрішніх справ України, особливо з урахуванням того, що основним службовим обов'язком є вони боротьба з негативними проявами у суспільстві. Але стосовно працівників органів внутрішніх справ України правовий стандарт охорони життя, здоров'я і гідності потребує додаткових гарантій, бо їх професійна діяльність пов'язана з постійно функціонуючим ризиком виникнення безпосередніх чи потенційних небезпек для їх життя та здоров'я.

У цьому відношенні, система внутрішніх справ України - це організація спеціального призначення. Першочергове завдання працівників органів внутрішніх справ полягає в розкритті вчинених злочинів, натомість, їх профілактика на різних рівнях дала б змогу значно полегшити роботу працівників органів внутрішніх справ та знизити рівень злочинності, в безпосередньому контролі за дотриманням громадського порядку, а також в налагодженні суспільної безпеки. Працівники органів внутрішніх справ, в кінцево-

му результаті, покликані щодня реально забезпечувати діяльність членів суспільства у діючому правовому полі. На цьому фоні значно ускладнюється протидія, запобігання та профілактика багатьох криміногенних факторів, пов'язаних з посиленням опору працівникам органів внутрішніх справ.

Настала гостра необхідність вжиття дієвих заходів боротьби та запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ. Певні кроки щодо запобігання, які робляться з метою законодавчого регулювання проблем боротьби із злочинністю, потребують належного наукового узагальнення й аналізу. Підкреслимо, що стан дослідження проблеми ще не відповідає вимогам сучасності. Передусім відчувається гостра необхідність розробки нових, ефективних підходів до здійснення запобігання злочинам, завдяки чому можна досягти відчутних позитивних зрушень у подоланні тенденції зростання їх кількості. Враховуючи це, ми ставимо мету - довести, що одним з основних напрямків діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ повинно стати попередження, запобігання та профілактика злочинів¹.

Загалом цій проблемі присвячено чимало праць з кримінології у роботах Г. А. Аванесова, О. В. Бокова, С. Є. Віцина, В. В. Голіни, Л. М. Давиденка, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, А. Е. Жалинського, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Ф. А. Лопушанського, В. В. Лунєва, О. Б. Сахарова, В. М. Соміна та деяких інших вчених, адже для науковців реалії життя дають досить багато фактів для аналізу й осмислення. Втім питання запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ так і залишилось поза увагою дослідників, але від забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ під час виконання службових обов'язків залежить і безпека всього населення нашої держави.

¹ Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/558-kriminolog/15105-2011-01-21-07-20-09.html>.

Як засвідчило проведене нами дослідження, переважна кількість практичних працівників органів внутрішніх справ, здійснюючи розкриття і розслідування злочинів, недостатньо уваги приділяють виконанню заходів із забезпечення власної безпеки, інакше кажучи заходи щодо запобігання насильницьким злочинам проти них не проводяться. У значній мірі обумовлене це тим, що в даний час яких-небудь вагомих науково обґрунтованих і практично спрямованих методичних розробок з організації і тактики запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ практично немає. Беручи до уваги їх специфічність, складність виявлення, розкриття і розслідування, вважаємо за необхідне докладно зупинитися на дослідженні питань, що стосуються окремих аспектів їх запобігання.

Підхід до насильницької злочинності проти працівників органів внутрішніх справ як до соціально-негативного явища передбачає відповідну стратегію дій щодо запобігання злочинної поведінки і вдосконалення системи покарання за протиправну поведінку осіб. Система запобігання включає в себе діяльність спеціалістів з різних галузей знань: психології, педагогіки, право, спрямованих на запобігання можливих психологічних, соціокультурних та поведінкових відхилень осіб, які належать до «груп ризику», збереження, підтримку і захист, нормального рівня життя та сприяння їм у досягненні поставлених цілей.

Отже, запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ - це комплексна діяльність спеціалістів, яка має на меті усунення ймовірності вчинення злочину, виступає в декількох взаємозалежних аспектах:

- як засіб соціального регулювання найбільш значимих суспільних відносин;
- комплекс заходів правового, виховного, спеціально-кримінологічного характеру;
- система різних рівнів запобігання і превенції злочинності, що лежить в основі діяльності різних суб'єктів.

Враховуючи на сьогоднішній день надзвичайно гостру проблему оновлення, удосконалення, змін, розширення

законодавчої бази запобігання злочинам взагалі і запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ зокрема, а також нейтралізації причин та умов скоєння злочинів, мінімізації негативних тенденцій зростання злочинності, важливим напрямком діяльності з удосконалення функціонування системи є теоретична розробка комплексу загальносоціальних та спеціальних заходів, а також стратегії і тактики їх реалізації.

До системи заходів і засобів запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ можна віднести:

- інформування населення через засоби масової інформації про юридичну відповідальність за здійснення злочинних дій проти працівників органів внутрішніх справ;
- здійснення правового виховання населення;
- проведення віктимологічної профілактики серед працівників органів внутрішніх справ;;
- надання консультативної допомоги працівникам органів внутрішніх справ відносно їхніх дій під час нападу та після нього.

Залежно від ієрархії причин та умов злочинності виділяють три основних рівні її запобігання: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний¹.

Загальносоціальне запобігання злочинності пов'язане з найбільш значущими видами соціальної діяльності, масштабними заходами щодо розвитку економіки, соціальної інфраструктури, управлінської сфери, підтримання культури й моральності, зміцнення конституційних засад законності стосовно забезпечення прав, свобод, законних інтересів громадян та їх соціального захисту. Такі заходи, як правило, розглядають як основу спеціальної профілактики, оскільки вони спрямовані на обмеження підґрунтя злочинності та протидію криміногенним факторам у суспільстві².

¹ Криминология / под ред. В. Н. Бурлаков, Н. М. Кропачева. – СПб. : Питер, 2002. – С. 179.

² Загальносоціальне і спеціальне попередження злочинів. Напрямки, рівні, програми. Метод моделювання злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraine-diplom.com/60/16162-zagalno-socialne-i-specialne>

Основними напрямками загальносоціального запобігання злочинам будуть виступати три області: соціально-економічна, політико-правова і духовно-моральна¹.

Насамперед, запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ – це комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення відносин між працівниками органів внутрішніх справ та громадянами і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов непорозуміння між ними та злочинності в цілому. Тому вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя громадян належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державними органами та громадськими організаціями. Запобіжний потенціал цієї діяльності полягає в тому, що вона протидіє негативним явищам і процесам, які сприяють відтворенню або збільшенню рівня злочинів, стимулює законослухняну поведінку людини. Вони не мають спеціальної мети боротьби зі злочинними проявами, але проведення їх у житті створює необхідні умови для попередження кримінально караних діянь².

Комплекс заходів із запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ повинен бути спрямований на вирішення наступних завдань:

- визначення індивідуальних факторів ризику і вжиття заходів, що змінюють злочинну поведінку особи під час виконання працівником органів внутрішніх справ своїх службових обов'язків;

- налагодження відносин працівників органів внутрішніх справ з громадськістю та проведення профілактичних бесід серед осіб з девіантною поведінкою;

poperedzhennya-zlochiniv-napryamki-rivni-programi-metod-modelyuvannya-zlochinnosti.html.

¹ Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд. испр. и доп. – М. : Наука, 2005. – С. 294

² Теоретические основы предупреждения преступности / отв. ред. Антонян Ю. М., Жалинский А. Э., Звирбуль В. К. та др. – М. : Юрид. лит., 1977. – С. 31-32.

- систематичний аналіз оперативної обстановки в межах певних адміністративно-територіальних одиниць, проведення систематичних комплексних відпрацювань найбільш криміногенних ділянок місцевості, районів тощо із залученням різних сил та засобів правоохоронної діяльності;

- спостереження за особами схильними до злочинної поведінки з метою вчасного втручання та формування моральних стандартів поведінки, пропаганда здорового способу життя, розвиток системи цінностей, спрямованих на нейтралізацію різних девіантних форм поведінки особи;

- створення цивілізованої, соціально орієнтованої моделі контролю над супутніми (фоновими) явищами, що супроводжують насильницьку злочинність проти працівників органів внутрішніх справ;

- розробка міжвідомчих програм або скоординованих планів погоджених дій різних суб'єктів щодо усунення причин на умов вчинення злочинів певної категорії.

З метою запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ можуть здійснюватись заходи по створенню обстановки, яка виключала б можливість вчинення таких злочинів. До числа таких заходів належать:

- посилення охорони громадського порядку в межах певних адміністративно-територіальних одиниць або на певних об'єктах;

- виставлення додаткових (спеціальних) постів міліції або представників громадських формувань в місцях ймовірного вчинення злочинів;

- обладнання об'єктів засобами технічного контролю та спостереження, сигналізації тощо.

Соціальним адресатом загальносоціального запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ може бути як усе населення нашої держави, так і окремих регіонів чи місцевостей. Загальносоціальне запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ спрямоване на мобілізацію усіх членів суспільства для боротьби із такими явищами об'єктивної дійсності, які за певних умов створюють мож-

ливість переходу окремих осіб від загальноприйнятої до антигромадські позиції та поведінки. Загальносоціальне запобігання покликане забезпечити нормальну, тобто правомірну поведінку всіх членів суспільства, інакше кажучи це стримувальний від правопорушень вплив на всіх осіб, який має своїм джерелом соціальні, в тому числі правові норми, відповідну поведінку державних органів, громадських організацій та окремих осіб. Метою загальносоціального запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ є доведення до всіх членів суспільства правил та норм поведінки, роз'яснення, тлумачення наслідків вчинених правопорушень.

Запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ здійснюється різними засобами: правовими і неправовими, процесуальними, організаційно-управлінськими тощо. За ознакою характеру застосовуваних засобів розрізняють кримінально-правове запобігання (впливом кримінального закону, покарання у вигляді виконання ним загальної та спеціальної превенції). Йдеться також про кримінально-виправне (пенітенціарне) запобігання, що здійснюється стосовно засудженого спеціально-запобіжними виправно-трудовими засобами. Запобіганню злочинів сприяють багато кримінально-процесуальних засобів та процедур, які зупиняють вчинення злочинів через їх розкриття або чинять виховний вплив на підслідних, обвинувачених, підсудних у процесі досудового слідства і судового розгляду провадження. Ці засоби запобігання об'єднує те, що вони застосовуються та чинять вплив:

- 1) лише після вчинення злочину для запобігання рецидиву;
- 2) засобами, що мають інше спеціальне призначення і лише «попутно» відіграють запобіжну роль;
- 3) у сфері, що регулюється нормами права;
- 4) у межах, які визначаються нормами права¹.

¹ Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/558-kruminolog/15105-2011-01-21-07-20-09.html>.

На відміну від цих різновидів, багато заходів запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ чинять вплив: не тільки після вчинення злочину, а й частіше до нього; у сфері, яка лише частково регулюється правом; засобами, що мають винятково цільове запобіжне призначення; інколи паралельно із засобами згаданих вище різновидів, але частіше після них. Такі заходи становлять окремий вид діяльності із запобігання злочинності - суто кримінологічний, їх так і називають – спеціально-кримінологічні¹.

Із загальносоціальним запобіганням насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ тісно взаємопов'язана спеціальне запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ, під яким слід розуміти соціальний процес, основою якого є використання спеціальних методів і прийомів, знань та навичок регулювання соціальних відносин винятково з метою ліквідації тих їх негативних моментів, які можуть провокувати вчинення злочинів, тобто з метою забезпечення кримінально-правових вимог².

Що ж стосується спеціального запобігання злочинам, то воно спрямоване на виявлення і усунення або послаблення дії факторів, що детермінують злочинність у цілому, окремі види і групи злочинів, причини та умови конкретних злочинів³.

Враховуючи стресові ситуації, з якими кожний день стикається кожна людина, збільшення психічних відхилень, загальної девальвації моральних цінностей, наркотична та алкогольна епідемія, яка захопила населення, працівники органів внутрішніх справ зобов'язані бути максимально витриманими, рішучими, їх діяльність повинна бу-

¹ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – С. 121.

² Жалинский А. Э. Условия профилактики преступлений / А. Э. Жалинский. – М., 1978. – С.10.

³ Алексеев А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы : монография / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухарев. – М. : Издательство НОРМА, 2001. – С. 25-26.

ти гуманною як за формою, так і за суттю. Працівники органів внутрішніх справ повинні поєднувати професійні знання, навички та загальнокультурний потенціал.

Найважливішими заходами спеціально-кримінологічного запобігання є: втручання у кризові ситуації; зменшення практичних можливостей вчинення насильницьких злочинів; виховна та інформаційна робота серед населення; залучення громадськості до запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ; надання допомоги жертвам цих злочинів.

Переважає більшість працівників органів внутрішніх справ, безпосередньо виконуючи свої службові обов'язки, недостатньо уваги приділяють забезпеченню власної безпеки.

Особи, які вчинюють злочини проти працівників органів внутрішніх справ не лише агресивні у зв'язку із застосовуванням силових засобів припинення їхньої суспільно небезпечної поведінки, але часто розраховують надалі і на помсту, також планують можливі форми опору при ситуативних спробах їх затримання. Посягаючи на життя та здоров'я працівників органів внутрішніх справ злочинець намагається перешкодити здійснювати охорону громадського порядку або помститися за таку діяльність.

Загалом, якщо попереджувальна сила кримінального закону перш за все в його моральному і соціальному змісті, то цей морально-правовий та попереджувальний статус закону автоматично ще більше підвищується, коли йдеться про боротьбу зі злочинними посяганнями на життя та здоров'я працівників органів внутрішніх справ. Підвищена суспільна небезпека розглядуваних злочинів зумовлена не лише загальним рівнем небезпеки, але й емоційно загостреним станом суспільної думки щодо відвертого виклику злочинних структур суспільству, державі. Звідси випливає дуже важливе завдання законодавця: забезпечити відповідність кримінально правових норм нормам моралі, моральним основам життя сучасного суспільства. Без такого

співвідношення немає сенсу й думати про ефективність кримінально-правових норм¹.

Забезпечення безпеки життя та здоров'я працівників органів внутрішніх справ України – багатоаспектна проблема, яка розпочинається з самозахисту та державного захисту, тобто професіонально-фізичної підготовки.

Для надійного захисту життя і здоров'я працівників органів внутрішніх справ недостатньо підключена громадськість, а це не дає можливості на надійному рівні вирішувати численні проблемні питання соціального захисту працівників органів внутрішніх справ, в тому числі й з питань безпечних умов їх праці. Доцільним буде:

- оновити методичні рекомендації щодо навичок працівників органів внутрішніх справ України до самооборони в екстремальних умовах виконання службових обов'язків;

- узагальнити теоретичні ідеї щодо підвищення кримінально правових гарантій охорони життя, здоров'я і гідності працівників органів внутрішніх справ України;

- вважати базисною умовою захисту основних прав працівників органів внутрішніх справ України при виконанні службових обов'язків – всіляке підвищення авторитету серед населення.

Для забезпечення кримінальної безпеки органів внутрішніх справ необхідно вирішити наступні завдання:

- виявлення намірів криміналітету протидіяти оперативно-службовим та службово-бойовим заходам органів внутрішніх справ, здійснювати посягання на співробітників, їх близьких та інших осіб, які сприяють цим заходам;

- реалізація заходів з діючого фізичного та правового захисту працівників, спецапарату, учасників кримінального судочинства, інших осіб, що сприяють здійсненню правоохоронної діяльності, і їх близьких від злочинних посягань;

¹ Механизм преступного поведения / Антонян Ю.М., Барановский Н.А., Дагель П.С. и др. ; отв. ред. : Кудрявцев В. Н. – М. : Наука, 1981. – С.22; Криминология : учебник для юрид. вузов / С. Б. Алимов, Ю. М. Антонян, С. П. Бузынова и др. ; под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. : Юрист, 1995. – С. 281.

– розкриття, розслідування злочинів, вчинених проти працівників органів внутрішніх справ, та осіб, що сприяють їм у виконанні оперативно-службових і службово-бойових завдань, їх близьких, справедливе покарання винних;

– попередження і припинення проникнення представників організованих злочинних груп, інших правопорушників та осіб, які мають орієнтації, що суперечать інтересам правоохоронної державної служби, в кадри, спецапарат ОВС та громадські помічники;

– недопущення прийому на службу осіб, які за своїми діловими морально-вольовими характеристиками не відповідають вимогам здійснення правоохоронної діяльності;

– функціонування системи безперервної якісної професійної підготовки;

– виявлення, попередження, припинення і покарання протиправної діяльності окремих що займають штатні посади, позаштатних і негласних співробітників, а також громадських помічників, ангажованих криміналітетом або ініціативно здійснюючих службову та цивільну зраду, які отримують хабарі і іншим чином зловживають посадовим положенням;

– забезпечення збереження, припинення несанкціонованого доступу до секретної та іншої службової інформації, що характеризує діяльність органів внутрішніх справ;

– забезпечення конспірації в оперативно-розшуковій діяльності, службової таємниці в адміністративно-юрисдикційній та профілактичній, таємниці слідства та дізнання - в процесуальній діяльності;

– забезпечення фізичної та технічної охорони приміщень, будівель, зброї, бойової, спеціальної та організаційної техніки, транспортних засобів, територій, що використовуються ОВС¹.

Загальносоціальне та спеціально-кримінологічне запобігання насильницьким злочинам проти працівників ор-

¹ Сафонов А. Д. Преступность в России и криминальная безопасность органов внутренних дел : монография / А. Д. Сафонов . – М. : ЮНИТИ-ДАНА. Закон и право, 2003. – С. 34-35.

ганів внутрішніх справ взаємопов'язані і взаємодоповнюють одне одного.

Отже, загальносоціальне запобігання – це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього попередження злочинності проти працівників органів внутрішніх справ, воно спрямоване перш за все на вирішення загально-економічних та соціальних завдань держави. Метою загальносоціального запобігання злочинності є здійснення зменшення соціальних суперечностей, криміногенного протистояння різних верств населення, сприяє побудові міцного фундаменту щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, правового виховання дітей та молоді, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей у ньому, додержання демократичних засад та інше. Прогресивні соціальні програми спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни, на вирішення проблем поєднання громадських, виробничих, сімейно-побутових інтересів сім'ї, соціальної адаптації маргінальних верств населення тощо.

Спеціально-кримінологічна профілактика органічно доповнює та конкретизує загальносоціальну, але заходи спеціально-кримінологічної профілактики ухвалюються у розрізі окремих його складових і мають часові рубежі. Вони цілеспрямовані, спеціалізовані і так чи інакше локалізовані у часі та просторі щодо певних строків проведення, різних галузей народного господарства тощо.

Отже, зовнішні і внутрішні причини та умови конкретних видів злочинів є однією зі складових частин загальної моделі об'єкта запобіжного впливу та індивідуального кримінологічного прогнозу поведінки особи. Збір інформації з урахуванням усіх соціально-економічних та кримінологічних показників, що характеризують суспільство, вивчення криміногенних властивостей особистості дозволяють з великою вірогідністю оцінювати можливі протиправні вчинки конкретного індивіда.

Що стосується загальносоціального запобігання злочинам, то це насамперед комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності.

Основними напрямками загальносоціального запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ України виступають три області: соціально-економічна, політико-правова і духовно-моральна.

Натомість, спеціально-кримінологічне запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ України повинно, в першу чергу, будуватися на наукових дослідженнях факторів ризику. Одним з таких факторів, як відомо, виступає агресивна поведінка у різних її формах та проявах. Відповідно першочерговим завданням запобігання на даному рівні стають проблеми виховання, перевиховання, формування особистості, забезпечення психологічної підтримки та допомоги у кризових ситуаціях.

Зроблено акцент на необхідності забезпечення комплексного запобіжного впливу на весь причинний комплекс злочинів, а також усю сукупність супутніх умов. Здійснений аналіз спеціально-кримінологічних та загальних запобіжних заходів стосовно насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України довів, що у своєму змісті вони не позбавлені певних спільних рис, обумовлених єдністю спрямування. Теж саме стосується і організаційних, і технічних, і ресурсних заходів.

3.2 Індивідуальна профілактика насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України

Злочином є суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину¹, інакше кажучи кримінально каране діяння є актом людської волі. А тому

¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

одним із головних аспектів профілактики злочинів є попередження певних форм людської поведінки, тобто з урахуванням активної ролі особистості злочинця в генезисі злочинної поведінки, попереджувальний вплив постійно повинен здійснюватися не тільки на зовнішні фактори, а й на саму особистість.

Запобігання злочинності на сьогоднішній день з урахуванням особистісних характеристик особи злочинця є найбільш реальним внеском у загальне попередження цього складного феномена. Необхідність індивідуальної профілактики злочинів виникає у тих випадках, коли соціалізація певної особи відбувалася незадовільно¹. Спрямовуючи індивідуальну профілактику на особу, необхідно враховувати умови, обставини, ситуації, що сприяють чи полегшують скоєння кримінально караних діянь. Індивідуальна профілактика відіграє роль соціального інструмента, метою якого є нейтралізація або усунення негативних внутрішніх рис, корегування поведінки особи злочинця.

На сьогоднішній день у кримінологічній науці проблема індивідуальної профілактики піддавалась глибокій системній розробці. Проте, у спеціальних дослідженнях Г. А. Аванесова, Ю. М. Антоняка, Ю. Д. Блувштейна, С. І. Герасимова, О. М. Гуміна, О. М. Джужи, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, К. Є. Ігошева, Н. С. Лейкіної, О. М. Литвинова, Г. М. Міньковського, Г. С. Сарсікова проблеми здійснення впливу та реалізації заходів індивідуальної профілактики насильницьких злочинів щодо працівників ОВС майже не порушувались. Тому є актуальною проблема окреслення основних засад реалізації індивідуальної профілактики.

На думку Ю. Д. Блувштейна, «індивідуальна профілактика - це сукупність взаємопов'язаних виховних та інших заходів впливу, що застосовуються до особи з метою

¹ Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/558-kriminolog/15105-2011-01-21-07-20-09.html>.

попередження вчинення нею злочинів»¹. К. Є. Игошев вважає: «індивідуальна профілактика - це діяльність, що проявляється у виявленні осіб, схильних до злочинів, у їх вивченні, у впливі на них, що забезпечує усунення неприйнятних нашому суспільству особистісних рис та ліквідацію негативного впливу несприятливих для формування особистості умов»². А. П. Закалюк переконаний: «індивідуальна профілактика – це діяльність державних органів і громадськості у виявленні осіб, що своєю поведінкою засвідчили схильність до злочинів, і спрямування на них попереджувального впливу засобами виховання, допомоги, контролю, який здійснюється з метою усунення чи нейтралізації конкретних причин і умов, що сприяють злочинам за допомогою заходів, що не мають характеру покарання»³.

Спільною рисою цих визначень є те, що індивідуальна профілактика – це насамперед цілеспрямована діяльність уповноважених органів на тих осіб, та їх соціальне оточення, поведінка та спосіб життя яких свідчать про реальну можливість вчинення ними злочинів.

Зауважимо, що відсутнє законодавче визначення поняття «індивідуальна профілактика». Проект Закону України «Про профілактику злочинів» від 12 травня 1998 р. лише в загальному виді дає визначення індивідуальної профілактики, що зводиться до того, що: індивідуальна профілактика - це здійснення системи заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів стосовно конкретної особи⁴. У Законі України «Про міліцію» лише вказано, що працівники органів

¹ Блувштейн Ю. Д. Профилактика преступлений / Ю. Д. Блувштейн, М. И. Зырин, В. В. Романов. – Минск : Университетское, 1986. – С. 121.

² Игошев К. Е. Введение в курс профилактики правонарушений / К. Е. Игошев, В. С. Устинов. – Горький, 1977. – С. 43.

³ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – С. 63-64.

⁴ Проект Закону України «Про профілактику злочинів» від 12 травня 1998 р. // Курс кримінології: Особлива частина : підручник : у 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2001.

внутрішніх справ проводять «індивідуальну профілактику» із засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі¹, однак зміст такої роботи не розкривається.

З урахуванням викладеного, пропонуємо таке визначення індивідуальної профілактики насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ - це насамперед комплекс заходів індивідуального впливу уповноважених органів на свідомість і поведінку тих осіб, та їх соціальне оточення, поведінка та спосіб життя яких свідчать про реальну можливість вчинення ними злочинів, з метою попередження виникнення у них злочинного умислу та його практичної реалізації.

Об'єктами такої профілактики є особи, поведінка та спосіб життя яких свідчать про реальну можливість учинення ними злочинів. Погляди, мотиви, система ціннісних орієнтацій особи можуть стати основою для профілактичного впливу лише тоді, коли ці погляди, мотиви, орієнтації виразилися в антигромадській поведінці. Виходячи з механізму злочинної поведінки, індивідуальна профілактика повинна бути спрямованою на особу та її негативні риси, на середовище, що формує цю особу, а також на умови, обставини, ситуації, що сприяють або полегшують вчинення злочинів².

Сигналом для початку індивідуальної профілактики може бути антигромадська поведінка особи, порушення правил добросусідства та співжиття, а також негативний, антигромадський та злочинний вплив на особу з боку іншої людини чи групи осіб, найближчого її оточення, яке спотворює ціннісно-нормативну орієнтацію особи.

Метою індивідуальної профілактики насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ є виправлення допущених у особистості дефектів соціалізації та виправлення її поведінки з антигромадської до лояльної,

¹ Про міліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 20.12.1990 № 565-XII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

² Джужа О. М. Індивідуальна профілактика злочинів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1728092449619/pravo/individualna_profilaktika_zlochiniv.

яку схвалює суспільство. Для досягнення зазначеної мети, необхідно посилити контроль за поведінкою певної особи до рівня, який забезпечуватиме дотримання вимог кримінального закону.

Досягнення цієї мети потребує вирішення конкретних завдань:

1) виявлення осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість вчинення злочинів проти працівників органів внутрішніх справ;

2) вивчення соціально-психологічних особливостей цих осіб, а також зовнішніх джерел негативного впливу;

3) прогнозування імовірності скоєння особами антигромадських і протиправних дій різної ваги й актуальності;

4) планування з урахуванням суспільної небезпеки особистості заходів індивідуальної профілактики;

5) застосування позитивних заходів впливу та корекції¹.

Для вирішення перерахованих вище завдань необхідно обмежити коло осіб, яких необхідно поставити на облік, збором інформації, а головне, приймати правове рішення про застосування відносно них заходів індивідуальної профілактики.

При вивченні особи злочинця як об'єкта впливу індивідуальної профілактики насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ необхідно збирати наступні дані:

– про злочинну або іншу протиправну поведінку: коли, де, що скоїв, яким способом, мотивація, ціль, які використовував знаряддя, наявність співучасників, а також співучасників, що уникли відповідальності, відомості про потерпілих, які обставини полегшили вчинення злочину, тощо;

– про фактори, які детермінують злочинне або інше протиправне діяння, виявлені причини кожного вчинку: чи був він пов'язаний з уживанням наркотиків, алкоголю, з

¹ Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов ; МВС України, Харків. Ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2011. – С. 249-250.

конфліктами в соціально-побутовій сфері, як відноситься особи до вчиненого тощо;

- про соціально-демографічні особливості - дані про освіту, вік, сімейний стан і склад родини, рівень доходів, місці проживання, культурний рівень, соціальний стан, спеціальність, посадове положення, відношення до праці, власності, загальногромадянським обов'язкам, шлюбу, дітям;

- про індивідуально-психологічні особливості, для з'ясування яких необхідне тестування: рівень інтелекту, запас знань, широта і рівень поглядів, риси характеру, психотип, вольові якості, інші інтереси тощо;

- про схильності антигромадського характеру, у тому числі: садизм, споживання наркотиків або спиртних напоїв, агресивно-конфліктну поведінку тощо;

- про ознаки злочинного досвіду - особливі навички підготовки, злочинну спеціалізацію, поінформованість про методи оперативної роботи, участь у злочинних угрупованнях, відношення до професійної злочинності;

- про фізіологічні особливості та захворювання;

- про найближче оточення, зв'язки: рід занять, характеристики членів родини, сімейно-побутові відносини, взаємини з оточуючими людьми тощо¹.

При зборі даної інформації необхідно уникати суб'єктивних думок, необхідно враховувати, що злочинець, як правило, намагається приховати справжні відомості про себе та про своє особисте життя. Тому одержувані дані повинні постійно оновлюватися та доповнюватися з різних джерел.

Відносно даних осіб можуть застосовуватися певні обмеження:

- знаходитись за місцем проживання у визначений час;

- періодично з'являтися для оцінки в органи внутрішніх справ,

- заборона з'являтися у певних місцях, самовільно змінювати місце проживання;

¹ Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов ; МВС України, Харків. Ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2011. – С. 251-252.

– обов’язкове лікування від алкоголізму і наркоманії, проходження лікування в психотерапевта, а також інші форми контролю за поведінкою.

Таким чином, процес взаємодії прогнозування індивідуальної злочинної поведінки та організації індивідуальної профілактики на прикладі особи злочинця, що вчинює насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ може бути представлено у наступному виді:

– по-перше, у виявленні під час аналізу та узагальнення особистісні властивості, якості, фактори покладаються в основу створення психограми відповідного злочинця, що вчинює насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ - вихідної моделі набору негативних, нейтральних або соціально значимих якостей, необхідних для ймовірного вчинення певного злочину за певних умов;

– по-друге, повинні бути визначені комплексні критерії відповідності особистісних якостей конкретних осіб ознакам криміногенної ситуації певного типу.

Порівняння в ході такого дослідження індивідуальних характеристик з еталонними дозволить висловити обґрунтований прогноз щодо «соціальної надійності» особи, яка вивчається. Це надасть можливість до певної міри знизити гостроту проблеми індивідуальної профілактики злочинної поведінки завдяки розробці науково-обґрунтованих комплексів рекомендацій щодо здійснення корекції або впливу, наприклад, у місцях відбуття кримінального покарання¹.

На наш погляд, ці рекомендації повинні містити:

1) теоретичне обґрунтування можливості корекції або усунення соціально-психологічних причин вчинення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ та підвищення рівня оперативної надійності певної категорії осіб;

2) пропозиції щодо формулювання рішення про організацію такого впливу з урахуванням соціально-психологічних якостей контингенту;

¹ Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов ; МВС України, Харків. Ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2011. – С. 251-252.

3) характерні риси та особливості здійснення окремих запобіжних заходів: оптимальні умови реалізації, часові межі та прийоми корекції, заходи стимулювання самовиховання, орієнтири для контролю та оцінки змін.

Індивідуальна профілактика насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ здійснюється шляхом спонукання осіб до добровільної відмови від розпочатої ними антигромадської та протиправної діяльності або припинення цих дій. Для цього необхідно застосування комплексу заходів, які за характером, суб'єктом, наслідками або іншими ознаками, здатні взаємно замінити один одного при створенні комплексу контрольно-попереджувальних заходів:

- по-перше, це дозволить значно обмежити витрати часу на корекцію протиправної поведінки особи;

- по-друге, припинення звичайне пов'язано із притягненням до кримінальної відповідальності, а профілактика злочинних діянь - є більш гуманним заходом, адже не породжує кримінально-правових наслідків.

Індивідуальний рівень профілактики насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ дозволяє не лише визначити ступінь криміногенної зараженості злочинців, але й виробити, диференційовані заходи щодо їх нейтралізації, залежно від виду індивідуальної профілактики.

Враховуючи викладене, можна виділити чотири форми, в яких здійснюється індивідуальна профілактика:

- рання профілактика стосується об'єктів, які перебувають на початковому етапі криміналізації особи, метою є виявлення джерел антигромадських, кримінальних та інших впливів на особу (група осіб). У цей період особа (група осіб) вчиняють різні правопорушення незлочинного характеру, що утворюють певний вид антигромадської діяльності. Завдання ранньої профілактики є протидія джерелам негативного впливу і роз'ясненні особі (групі осіб), що профілактуються, небезпечності таких контактів;

- безпосередня профілактика стосується осіб, поведінка яких свідчить про розвиток у них антигромадських, кримінальних інтересів, звичок, стереотипів (сумнівні знайомства, контакти з кримінальним середовищем і особами,

що надмірно вживають алкоголь, наркотичні засоби тощо). Завданням безпосередньої профілактики є схилити особу до відмови від вчинення злочину, припинити його на стадії підготовки, а в разі вчинення злочину – сприяти формуванню в особи почуття каяття, бажання сприяти розкриттю злочину, а також сприяти оновленню її мікросередовища, в якому вона спілкується, з негативного на позитивне;

- профілактика на етапі злочинної поведінки (пенітенціарний вид) охоплює осіб, що вчинили злочини і стосовно них суд прийняв рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу. Цей вид профілактики, поперше, реалізується в діяльності установ виконання покарань, завдання яких полягає у виправленні та ресоціалізації засудженого; по-друге, здійснюється відповідними державними та громадськими організаціями при звільненні особи від реального виконання кримінального покарання (умовне засудження, відстрочка виконання вироку, примусові заходи виховного характеру). Завдання цього виду профілактики – стримування від повторного вчинення злочинів, вжиття заходів контролю і жорстке роз'яснення правових наслідків злочинів;

- профілактика рецидиву (постпенітенціарний вид) стосується осіб, які відбули кримінальне покарання у виді позбавлення волі та підлягають нагляду з метою запобігання рецидиву. Завданням цього виду профілактики є повернення особи, яка відбула покарання у виді позбавлення волі до загальноприйнятого суспільного життя, (надання допомоги у працевлаштуванні, проживанні тощо).

Визначені форми профілактичної діяльності взаємозв'язані та доповнюють одна одну на практиці. Безумовно, що для кожної форми профілактики характерні свої власні, притаманні лише їй об'єкти. Необхідно розрізняти об'єкти вказаних напрямів з метою повного та законного застосування щодо них відповідного профілактично-виховного впливу.

Заходи індивідуальної профілактики насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ є:

- профілактична бесіда – застосовується за наявності інформації про те, що особа вчинила протиправні дії, у то-

му числі відносно працівників органів внутрішніх справ, які можуть призвести у подальшому до вчинення злочину, з метою роз'яснення суспільної небезпечності та усного попередження про неприпустимість протиправних і антигромадських дій, що посягають на життя та здоров'я працівників органів внутрішніх справ. Така особа викликається за місцем проживання або роботи (служби) до відповідного органу внутрішніх справ або служби безпеки;

- офіційне застереження – застосовується до особи, яка двічі протягом року притягувалась до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. Особі оголошується начальником територіального органу внутрішніх справ (заступником або начальником підрозділу) офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки, заходи профілактичного впливу та оформлюється протокол, що його підписують правопорушник і службова особа;

- профілактичний облік – застосовується для систематичного і цілеспрямованого здійснення заходів індивідуальної профілактики щодо особи, поведінка якої свідчить про реальну можливість вчинення нею насильницького злочину проти працівників органів внутрішніх справ, тому така особа підлягає взяттю на профілактичний облік в органі внутрішніх справ або службі безпеки;

- адміністративний нагляд органів внутрішніх справ – застосовується до особи, щодо якої встановлюється, здійснюється та припиняється адміністративний нагляд згідно із Законом України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»;

- соціальний патронаж – це комплекс заходів державної підтримки та допомоги щодо особи, яка потребує їх.

Варто зазначити, що забезпечення ефективності індивідуальної профілактики насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ неможливо без дотримання основних вимог:

- своєчасність (несвоєчасне виявлення та вжиття заходів впливу індивідуальної профілактики до особи та їх оточення призводить до формування антигромадської по-

ведінки, а також значно підвищує ймовірність вчинення особою злочину);

- послідовність (план індивідуальної профілактики має бути спланований таким чином, щоб його інтенсивність послідовно збільшувалась або зменшувалась залежно від результатів);

- реальність (заходи впливу індивідуальної профілактики повинні відповідати можливостям їх реалізації);

- законність (індивідуальна профілактика будується на основі чіткого дотримання законодавства, прав, свобод та законних інтересів громадян).

Отже, індивідуальна профілактика починається з виявлення осіб, поведінка яких свідчить про реальну небезпеку вчинення ними насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ. Повнота виявлення таких осіб можлива за допомогою систематичного і своєчасного надходження і вивчення інформації з усіх можливих джерел (оперативно-профілактичні обліки, кримінальні справи, матеріали про відмову в порушенні кримінальних справ, матеріали про адміністративні та інші правопорушення, вирoki судів, матеріали виправних установ, заяви і листи громадян, повідомлення державних, недержавних органів і організацій, матеріали періодичної преси, радіо, телебачення).

Ефективність індивідуальної профілактики насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ досягається завдяки застосуванню не одного окремо взятого заходу, а цілого їх комплексу; по-друге, результат індивідуальної профілактичної роботи, за тих самих форм і методів, суттєво змінюється залежно від ступеня криміногенності поведінки особи, мікросередовища та конкретної ситуації; по-третє, інтенсивність індивідуальних профілактичних заходів перебуває у прямій залежності від ступеня вияву названих криміногенних факторів.

Отже, індивідуальна профілактика являє собою цілеспрямовану роботу з конкретною людиною, схильною до протиправної поведінки, та її найближчим оточенням. Індивідуальна профілактика насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ здійснюється шля-

хом спонукання осіб до добровільної відмови від розпочатої ними антигромадської та протиправної діяльності або припинення цих дій. Для цього необхідно застосування комплексу заходів, які за характером, суб'єктом, наслідками або іншими ознаками, здатні взаємно замінити один одного при створенні комплексу контрольно-попереджувальних заходів. По-перше, це дозволить значно обмежити витрати часу на корекцію протиправної поведінки особи. По-друге, припинення звичайне пов'язано із притягненням до кримінальної відповідальності, а профілактика злочинних діянь – є більш гуманним заходом, адже не породжує кримінально-правових наслідків.

3.3 Віктимологічна профілактика насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України

Розгляд заходів запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ був би неповним без розгляду питань нейтралізації (мінімізації) віктимізації. У літературі в даному зв'язку справедливо підкреслюється, що жертва злочину є істотним елементом процесів виникнення злочину і контролю над злочинністю¹.

Вітчизняні кримінологи зробили вагомий внесок у результати таких розробок. Але поки що їхні зусилля спрямовані переважно на опрацювання заходів впливу на злочини та осіб, які їх вчиняють. Жертва ж злочину, як правило, залишається поза увагою. Як наслідок, до цього часу немає повного обліку потерпілих, а тому не вивчаються їх соціально-демографічні, соціально-рольові, морально-психологічні, психологічні та правові характеристики, роль у генезисі злочинної поведінки, розмір заподіяних їм збитків². Слід зазначити, що даний напрям в кримінології тра-

¹ Шнайдер Г. Й. Кримінологія / Г. Й. Шнайдер ; пер. с нем. – М. : Прогресс – Универс, 1994. – С. 349-350.

² Кримінологічна віктимологія : навчальний посібник / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2006. – С. 105.

диційно розглядається в рамках віктимологічної профілактики¹, що є специфічною діяльністю соціальних інститутів, направленою на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку і обумовлюють вчинення злочину відносно конкретної особи, виявлення груп ризику і конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності і вплив на них з метою відновлення або активізації їх захисних властивостей, а також розробку або вдосконалення вже наявних спеціальних засобів захисту громадян і конкретних осіб від злочинів і подальшої віктимізації².

В системі діяльності з нейтралізації віктимізації можуть бути виділені її об'єкти, суб'єкти, види, рівні і комплекси заходів різного характеру.

До об'єктів впливу відносяться окремі особи, групи людей, їх соціальне оточення (в тому числі мікросередовище), також різні «речі», під якими розуміються фактори, причини і умови, обставини і т.д.³.

Суб'єктами виступають ті ж державні органи, громадські організації, суб'єкти господарювання, посадовці і громадяни, які здійснюють традиційну профілактику з тією лише різницею, що можуть створюватися, організовуватися, виділятися суто спеціалізовані органи, підрозділи, групи, громадські і приватні організації, які на професійній основі забезпечують роботу з жертвами злочинів в плані їх захисту від злочинних посягань⁴.

¹ Литвинов О. М. Віктимізація: фактори, аналіз, заходи протидії : навчальний посібник / О. М. Литвинов. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – С. 46.

² Криминология и организация предупреждения преступлений : учебное пособие для слушателей Академии МВД России / под ред. проф. Э. И. Петрова. – М. : Академия МВД России, 1995. – С. 227-228.

³ Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика / Г. А. Аванесов. – М. : Академия МВД СССР, 1980. – С. 444.

⁴ Глухова А. А. Виктимологическая профилактика как перспективное направление предупреждения преступности и конкретного преступления / В. В. Голіна // Профилактическая деятельность государства как одно из основных средств сдерживания преступности в Российской Федерации : материалы

За рівнем профілактичної діяльності виділяються також три групи заходів – загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального характеру¹.

Говорячи про віктимологічну профілактику насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ на загальносоціальному рівні, слід розуміти, що це діяльність широкого кола суб'єктів з реалізації комплексу заходів соціально-економічного, правового, організаційного та іншого характеру (соціально-психологічного, медичного, інформаційного, технічного), направлених на недопущення віктимізації працівників органів внутрішніх справ та зниження рівня віктимності їх поведінки.

Таблиця 4

Стан віктимізації працівників органів внутрішніх справ під час виконання службових обов'язків (за офіційними даними Міністерства органів внутрішніх справ України)

	2009	2010	2011	2012 (за 9 місяців)	2013
Загальна кількість потерпілих під час виконання службових обов'язків	1242	1334	1240	692	
З них загинуло під час виконання службових обов'язків	19	43	85	62	

Загалом, спостерігається зменшення зростання злочинності проти працівників органів внутрішніх справ, але показник загибелі працівників органів внутрішніх справ зростає.

Международной научно-практической конференции. – М. : ВНИИ МВД России, 2006. – С. 101-102.

¹ Криминология / под ред. В. Н. Бурлаков, Н. М. Кропачева. – СПб. : Питер, 2002. –С. 179.

Отже, нашим завданням є з'ясування віктимологічних факторів, які виступають, на думку практичних працівників органів внутрішніх справ, в якості причинних детермінант скоєних злочинів у відношенні до них.

Нами було проведено анкетування серед 120 працівників патрульно-постової служби МВС, 110 дільничних інспекторів міліції, 90 слідчих та 75 працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України. За даними анкетування, свою роботу працівники органів внутрішніх справ вважають, як складну, але необхідну 63,3%, такою що вимагає високих професійних якостей 52%7, небезпечною 24,9%, жорсткою та негуманною та аморальною 7,4%, престижною 5%.

Загальносоціальна профілактика віктимності працівників органів внутрішніх справ вбирає в себе два аспекти:

- вивчення причин віктимізації, скоєння аморальних вчинків, правопорушень і умов, що їм сприяють. Професія працівників органів внутрішніх справ внаслідок своєї специфіки завжди належить до групи ризику, тобто вже завдяки виконанню працівниками органів внутрішніх справ своїх професійних обов'язків щодо охорони правопорядку;

- розробку на цій основі необхідних методів, засобів та тактичних заходів, які забезпечують нейтралізацію і усунення чинників віктимної поведінки працівників органів внутрішніх справ.

Заходи з поліпшення соціальних, економічних та інших умов існування працівників органів внутрішніх справ, включення їх в трудове і суспільно-політичне життя, фінансового, правового і організаційного забезпечення державної політики, також складають загальносоціальну базу віктимологічної профілактики насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ.

Професійна та психологічно-педагогічна спрямованість діяльності працівників органів внутрішніх справ повинна забезпечуватися за допомогою навчальної підготовки, перепідготовки та обміном практичним досвідом. Пропонуємо для керівників системи органів внутрішніх справ реалізацію системи ранньої профілактики професійних деформацій у таких напрямках:

а) генералізація ідей процесу підвищення, що триває постійно, рівня службової готовності на правовій і глибоко моральній основі;

б) концентрація зусиль суб'єктів системи виховної і соціально-психологічної роботи на формування у працівників органів внутрішніх справ професійно-значимих особистих якостей;

в) використання можливостей випереджаючого професіоналізму, кращі його зразки для підвищення якісного рівня службових навичок у повсякденній роботі з реалізації працівниками органів внутрішніх справ своїх прав і обов'язків¹.

Як конкретні кроки, направлені на удосконалення діяльності щодо нейтралізації (мінімізації) віктимності працівників органів внутрішніх справ на загальносоціальному рівні, ми пропонуємо:

- створення системи ефективного соціального захисту працівників органів внутрішніх справ від можливої віктимізації на основі подальшого реформування всіх сторін життєдіяльності системи внутрішніх справ України;

- зміну соціальної практики поводження з особами, що скоїли насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ, що склалася, і перехід на якісно новий рівень розгляду відповідної проблеми за рахунок врахування її психологічної складової;

- зміну законодавчих актів, ухвалення нових, регламентуючих принципові питання положення, статусу жертв злочинів, а також організації і здійснення віктимологічної профілактики (і такі пропозиції вже існують²);

- стимулювання з боку держави створення соціальних служб, недержавних структур, фондів допомоги, реабіліта-

¹ Яковлев А. М. Преступность и социальная психология (Социально-психол. закономерности противоправного поведения) / А. М. Яковлев ; предисл. проф., д-ра экон. наук В.Н. Кудрявцева. – М. : Юрид. лит., 1971. – С. 67.

² Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. О. Туляков. – Одеса, 2001. – С. 23.

ційних центрів та інших установ захисту жертв злочинів, у тому числі серед працівників органів внутрішніх справ;

– навчання офіцерських кадрів для роботи з потерпілими від насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ, повсюдне впровадження і переорієнтація діяльності служб з виховної роботи на уважне, зацікавлене відношення до всіх працівників органів внутрішніх справ, що потерпіли від насильницьких злочинів.

Віктимологічна профілактика насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ на спеціально-кримінологічному рівні на відміну від загальносоціального, своїм об'єктом має окремі групи працівників органів внутрішніх справ (групи ризику) з підвищеною (по відношенню до номінальної) віктимністю. Вона має на меті попередження злочинів шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей і якостей особи¹.

Досягнення цієї мети забезпечується зусиллями, здійснюваними, щонайменше, в рамках наступних трьох напрямів:

1) виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ, якщо вони пов'язані з особою і поведінкою потерпілих, і усунення цих причин і умов або їх нейтралізація;

2) виявлення осіб, працівників органів внутрішніх справ, які, судячи з їх поведінки або сукупності особистісних характеристик, можуть з найбільшою вірогідністю стати жертвами насильницьких злочинів, і вплив на них з метою активізації їх захисних реакцій, а також забезпечення їх особистої, майнової та іншої безпеки;

3) запобігання і припинення конкретних злочинів з використанням захисних можливостей потенційної жертви, а також з використанням певної тактики при організації профілактичної роботи від потерпілого.

Виявлення осіб з підвищеною віктимністю, тобто тих, хто потребує профілактичного впливу, є, по суті, і прогно-

¹ Исаев Н. А. Сексуальные преступления как объект криминологии / Н. А. Исаев. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2007. – С. 403-404.

зуванням їхньої віктимної поведінки. Таке прогнозування дуже складне. Обсяг і якість інформації мають забезпечуватися вивчення не лише соціально-демографічних і правових ознак конкретної особи, а й аналізом даних, що характеризують особливості її поведінки¹.

Виділяють наступні рівні віктимної поведінки працівників органів внутрішніх справ:

- *конфліктна*, коли потерпілий працівник органів внутрішніх справ створює конфліктну ситуацію або бере активну участь у конфлікті, що виник (є ініціатором бійки або вступає в бійку). Особливими різновидами такої поведінки є необхідна оборона, затримання злочинця, правозахисна активність;

- *провокуюча* (демонстрування свого суспільного статусу, багатства тощо);

- *легковажна* (довірливість або наївність)².

У межах криміногенної ситуації віктимна поведінка працівників органів внутрішніх справ може бути оцінена як:

- *негативна*, тобто така, що провокує злочин або створює для нього об'єктивно сприятливу ситуацію (форми провокації різні: від фізичного чи психічного насилля стосовно злочинця);

- *позитивна*, що проявляється у протидії злочинцеві, у виконанні громадського обов'язку та своїх службових обов'язків тощо.

Посадове становище і професійна діяльність працівників органів внутрішніх справ зумовлюють підвищену віктимність. Важливе значення має класифікація потерпілих осіб за ознаками їх ставлення до особи злочинця, що завдає шкоду, і насамперед за морально-психологічними особливостями. У механізмі злочину «працюють» жадібність і деспотизм; агресивність і жорстокість; брутальність

¹ Кримінологічна віктимологія : навчальний посібник / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2006. – С. 113.

² Віктимна поведінка і її види. Класифікація потерпілих від злочинів [Електронний ресурс] // Кримінологія : курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/3631/11>.

і боягузливість; сміливість і доброта; фізична сила і слабкість, схильність до вживання алкоголю тощо. Усі перелічені якості виявляються в поведінці потерпілого і за певних обставин можуть сприяти або перешкоджати вчиненню злочинів. Класифікація жертв за морально-психологічними ознаками необхідна насамперед для характеристики категорій злочинів, в яких зазначені риси особи потерпілого є основою способу й форми вчинення злочину.

Кримінологічні дослідження показують, що 7 з 10 злочинам можна запобігти з використанням механізмів спеціально-кримінологічної профілактики¹.

Індивідуальна віктимологічна профілактика серед працівників органів внутрішніх справ полягає у виявленні серед них осіб із підвищеною віктимною поведінкою та проведенні з ними профілактично-виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочинних посягань.

Прийоми і методи індивідуальної віктимологічної профілактики досить відомі. Проте вони, як правило, зводяться лише до захисно-виховної роботи з громадянами, які стали потерпілими. Робота з виявлення осіб із підвищеною віктимністю практично не ведеться. Така однобічність у віктимологічній профілактиці зумовлена, головним чином, відсутністю спеціальних методик виявлення осіб із підвищеною віктимністю і суб'єктів, які здійснюють цей вид профілактики.

Для вдосконалення індивідуальної віктимологічної профілактики насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ ми пропонуємо:

- проведення бесід, зборів, нарад, тренінгів і занять з особами, що характеризуються підвищеним ступенем віктимності, а також контроль їх поведінки;
- проведення виховної роботи з працівниками органів внутрішніх справ, стаж роботи, яких перевищує п'ять ро-

¹ Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова ; под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Изд-во Московского университета, 1984. – С. 145.

ків, у зв'язку з професійною деформацією, яка є однією з причин скоєння злочинних посягань на життя та здоров'я працівників органів внутрішніх справ;

- виготовлення і розповсюдження спеціальних пам'яток, як вберегтися від злочинних посягань відносно власного життя та здоров'я;

- надання практичної допомоги особам, які стали жертвами злочинних посягань у захисті їх прав, а також орієнтування їх на підтримку постійного зв'язку з органами, які проводять психологічну роботу;

- проведення спільних нарад і методичних семінарів серед керівного складу, присвячених проблемам злочинності проти працівників органів внутрішніх справ.

Для вдосконалення віктимологічної профілактики насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ на даному рівні ми пропонуємо взяти до уваги досвід зарубіжних країн протидії поліцейських і злочинців у гострих ситуаціях. Необхідно враховується ряд психологічних факторів:

- збройна конфронтація поліцейських із злочинцями триває приблизно від 3 до 5 секунд на відстані від 0,9 до 1,5 метра, а під час перестрілки в середньому відбувається від трьох до п'яти пострілів. Поліцейські заздалегідь повинні бути підготовлені до того, що перестрілка зі злочинцем проходить динамічно. У ті декілька секунд, що відведені поліцейському для реакції на збройний напад злочинця, йому добре допоможуть попередньо закріплені навички. Насамперед, поліцейський повинен вчасно побачити загрозу. Потім він повинен оцінити ситуацію, у якій є реальна небезпека для життя. План боротьби зі злочинцем повинен бути миттєво сформульований і здійснений. На здійснення плану боротьби залишається кілька часток секунди¹;

- важливе значення має професійне вміння позбутися почуття безтурботності, розслабленості. Фактор, що за-

¹ Психология и педагогика управления в органах внутренних дел : учебно-методические материалы по дисциплине «Психология и педагогика управления в органах внутренних дел» (для слушателей факультета № 2. Ч. 1.– Москва, 1989. – С. 17.

важає поліцейському миттєво сформулювати свою відповідь, - це оманний стереотип злочинця. Іноді злочинець, нападник на поліцейського, відповідає стереотипу, а іноді не відповідає. Можна створювати образ потенційного супротивника у вигляді власника мисливської рушниці, кокаїну, людини, що втікає з пограбованого магазину. Проте реальний злочинець може виникнути перед поліцією в різних видах. Ним може виявитися молода жінка, що спрямовує на поліцейського пістолет, літня людина, неповнолітній, які можуть бути для поліцейського носіями смертельної небезпеки. Деяка недооцінка небезпеки відбувається через статуру або стать злочинця. Більшість поліцейських стали жертвами неповнолітніх, жінок і службовців «з білим комірцем», бо вчасно не оцінили небезпеки з їхнього боку¹;

– особливе значення в поліцейській діяльності при конфронтації з потенційними або фактичними агресивними злочинцями набуває концепція руху. Занадто часто, побачивши пістолет злочинця, поліцейський інстинктивно намагається відразу витягти свій пістолет і першим вистрілити з нього, але це важко зробити. У момент, коли загроза стала явною, злочинець уже почав здійснювати свої дії. У цьому випадку поліцейський знаходиться у невідгідному становищі внаслідок втрати часу. Його найкраща можливість вижити в даній ситуації полягає в тому, щоб рухатися, дістаючи свій пістолет. Рухом поліцейський створює запас часу і простору і вводить в оману злочинця. Ці фактори дають суттєвий шанс поліцейському вийти переможцем у конфронтації з противником;

– етична суть протиборства охоронців правопорядку і злочинців пронизана універсальним гуманістичним принципом «не нашкодити»².

¹ Психология и педагогика управления в органах внутренних дел : учебно-методические материалы по дисциплине «Психология и педагогика управления в органах внутренних дел» (для слушателей факультета № 2. Ч. 1.– Москва, 1989. – С. 16; 20-21.

² Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг ; пер. с англ. Н. Мальгина. – 7 изд. междунар. – СПб., 2000. – С. 54.

Віктимологічна профілактика насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України – це складне питання, складність, якого полягає у:

- методиці виявлення осіб з підвищеною віктимністю;
- механізмі проведення профілактичних заходів, а також у підборі спеціалістів у цьому питанні, які б запропонували абсолютно нову методику профілактики, а саме віктимологічну профілактику серед працівників органів внутрішніх справ України.

Вивчаючи та аналізуючи насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ України, ми вважаємо доцільним включити до віктимологічної профілактики серед працівників органів внутрішніх наступні заходи:

Посилити вимоги до підбору кандидатів на службу в органах внутрішніх справ України, а також удосконалити процедури проведення та визначення загальних критеріїв оцінки професійної придатності та успішності діяльності працівників органів внутрішніх справ України.

Проведення атестацій та переатестацій серед працівників органів внутрішніх справ, метою, яких є виявлення професійно значущих якостей конкретного працівника органів внутрішніх справ і в кінцевому результаті визначення його відповідності саме тій посаді на якій він перебуває, та на основі цього здійснення планування його подальшої службової кар'єри.

Спектр якостей і властивостей, якими повинен володіти працівник органів внутрішніх справ, є досить широким, вимоги до працівників органів внутрішніх справ мають розглядатись у функціональному аспекті, тобто через перелік його професійних функцій або посадових обов'язків, необхідним також є визначення стану здоров'я, рівня фізичної підготовки, витривалості щодо стресових ситуацій тощо. Ця сукупність якостей і властивостей включає соціальні якості, якими повинен володіти будь-який фахівець органів внутрішніх справ, що має вищу освіту, а також і характерну групу якостей, що визнача-

ються специфікою професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ¹.

Удосконалити систему виховної та соціально-психологічної роботи щодо формування у працівників органів внутрішніх справ професійно-значимих особистих якостей, рівень службової готовності на правовій і глибоко моральній основі; рівень службових навичок у повсякденній роботі працівників органів внутрішніх справ²;

Налагодити роботу практичних психологів по виявленню осіб, які можуть стати потенційними жертвами злочинів та проведення з ними комплексу заходів віктимологічної профілактики, також стимулювання з боку держави створення соціальних служб, недержавних структур, фондів допомоги, реабілітаційних центрів та інших установ захисту як потенційних жертв так і осіб, які стали жертвами злочинів;

Створити систему ефективного соціального захисту працівників органів внутрішніх справ від можливої віктимізації на основі подальшого реформування всіх сторін життєдіяльності системи внутрішніх справ України;

Удосконалити законодавчі акти, посилити заходи відповідальності за насильницькі злочини проти працівників органів внутрішніх справ, ухвалити нові, регламентуючі принципові питання положення, статусу жертв від насильницьких злочинів;

Розроблення нової системи ефективних спеціальних прийомів для виконання службових обов'язків, а також використання раніше накопиченого досвіду та популяризування науково-практичних знань від покоління до покоління стражів громадського порядку.

Мається на увазі розроблення нових рекомендацій та інструкцій науково-прикладного характеру з засвоєння

¹ Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов; МВС України, Харків. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2011. – С. 209-212.

² Яковлев А. М. Преступность и социальная психология (Социально-психол. закономерности противоправного поведения) / А. М. Яковлев ; предисл. проф., д-ра экон. наук В.Н. Кудрявцева. – М. : Юрид. лит., 1971. – С. 67.

працівниками органів внутрішніх справ України основ самооборони та використання спеціальних прийомів по виконанню службових обов'язків, використання накопиченого досвіду, а також враховувати раніше діючі настанови та нові інструкції, при розробці профілактичних засобів протидії злочинцям в екстремальних умовах.

Започаткувати обов'язкові заняття для кожного працівника органів внутрішніх справ не залежно від того, яку посаду обіймає та вікової категорії зі спеціально-фізичної підготовки та вогневої підготовки, а також вирішення формалізму при складанні іспитів з вище зазначених дисциплін.

Заняття повинні носити характер вивчення та закріплення нових навичок та вдосконалення раніше набутих: відпрацювання прийомів самозахисту до автоматичного рівня; розвиток сили, спритності та витримки фізичними навантаженнями.

Питання збільшення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ набуває резонансного характеру, необхідно висвітлення цієї проблеми та вирішення його на державному рівні.

За допомогою спеціальних заходів нейтралізації віктимізації у суспільства є можливість активно впливати на насильницьку злочинність проти працівників органів внутрішніх справ України, проводячи розумну кримінальну політику, засновану на законності, рівності громадян перед законом, гуманізмі, справедливості, необхідній достатності правозастосовчої діяльності і здоровому глузді.

Проте всі перераховані вище заходи впливу, взяті навіть разом, в сукупності, самі по собі не можуть забезпечити ефективність без головної умови - своєчасної розробки і повної реалізації комплексу адекватних заходів впливу. Наведені комплекси служать ніби базою для розробки і реалізації вказаних заходів, без яких весь кримінологічний процес не досягне завдань, що стоять перед ним.

Отже, як і віктимологічна профілактика має складну структуру, здійснюється різними суб'єктами, на різних рівнях, в різних видах і формах, відносно різних об'єктів, на ранній і безпосередній стадіях прояву віктимної поведінки і властивостей особи працівника органів внутрішніх справ,

що з очевидністю свідчить про однорідність вихідних сукупностей, а також можливу їх інтеграцію разом із заходами загальносоціального та спеціального запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ.

Вказане обумовлюється також тенденцією до взаємного проникнення заходів нейтралізації на різні рівні діяльності із запобігання, що пов'язане, в першу чергу, з необхідністю забезпечення комплексності впливу на відповідні фактори, що детермінують насильницькі злочинам проти працівників органів внутрішніх справ. В результаті цього практиці у кожному конкретному випадку може бути рекомендований конкретний набір форм і прийомів організації віктимологічної профілактики, прямо пов'язаний зі специфікою органів внутрішніх справ.

На підставі викладеного резюмуємо: важливим напрямком запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ України є віктимологічна профілактика. В її системі також виділені заходи загальносоціального, спеціального та індивідуального характеру.

Віктимологічні заходи, як ніякі інші, сприяють активному привнесенню нових підходів до організації і здійснення запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ України, забезпечення реального випереджувального характеру кримінологічного впливу, що досягається тільки на основі широкого комбінування заходів, їх творчого застосування, забезпечення погодженої дії в рамках системи в цілому та механізму її функціонування, зокрема.

Такий стан справ свідчить про активне проникнення, інтеграцію різних за характером і змістом запобіжних методів і засобів у рамках загальної методики запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ України.

ВИСНОВКИ

На основі критичного осмислення стану і проблем насильницької злочинності проти працівників органів внутрішніх справ в Україні та, керуючись основними положеннями системно-структурного підходу до вивчення соціальних систем, у представленій монографії наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі, що виявляється в аналізі проблем запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ, та сформульовано авторське бачення шляхів підвищення її ефективності.

Для сучасної кримінології дослідження проблеми запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ є актуальним та значущим. Узагальнюючи проміжні висновки і рекомендації до кожного розділу цього дослідження щодо проблеми забезпечення кримінологічної безпеки працівників органів внутрішніх справ у зв'язку із виконанням ними професійних обов'язків, логічно сформулювати наступні висновки дослідження, що відповідають ознакам наукової новизни:

Соціально-політична ситуація в Україні характеризується постійним зростанням рівня криміналізації суспільства. Працівники органів внутрішніх справ виконанням своїх службових обов'язків забезпечують ефективне функціонування механізму захисту особи, її життя, честі, гідності, законних прав та інтересів усіх суб'єктів правовідносин незалежно від їхнього статусу. Зростання злочинності в країні підвищує стан небезпеки для життя та здоров'я працівників органів внутрішніх справ, отже постає питання про забезпечення безпеки працівників ОВС, наділення їх реальним правовим та суспільно-соціальним захистом.

Проблема забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ має міждисциплінарний характер. Під безпекою працівників органів внутрішніх справ запропо-

новано розуміти стан відсутності загроз кримінального, економічного, соціального, психологічного та іншого характеру щодо працівників органів внутрішніх справ від загроз, які виникають під час та/або у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, а також пов'язаної з ним можливості відновлення порушених прав, стану здоров'я тощо.

Процес інституціоналізації органів внутрішніх справ, як стрижню правоохоронної системи, постійно супроводжувався насильницькою протидією з боку кримінально активної частини суспільства. Характер й тяжкість насильницької злочинності проти працівників ОВС змінювався разом зі змінами історичних, економічних, політико-правових, культурних умов соціального поступу. Сьогодні суспільна небезпечність насильницьких злочинних посягань на життя та здоров'я працівників органів внутрішніх справ обумовлює необхідність теоретичного та практичного осмислення цієї проблематики за різними напрямками і в різних аспектах.

Насильницька злочинність проти працівників органів внутрішніх справ – це об'єктивне, соціальне, історично мінливе, негативне явище у вигляді сукупності злочинів, вчинених проти працівників органів внутрішніх справ, за певний період часу і в певному просторі.

Насильницька злочинність проти працівників органів внутрішніх справ України є найнебезпечнішим дестабілізуючим фактором, що негативно впливає не тільки на систему органів внутрішніх справ України, але й на національну безпеку держави - чим вище її рівень, тим менше можливостей використання системи органів внутрішніх справ та її працівників як ефективного інструмента вирішення внутрішніх проблем. Суспільна небезпечність насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ об'єктивно пов'язана не тільки з порушенням громадського порядку, але й з ослабленням системи органів внутрішніх справ як найважливішої складової держави з захисту громадян та боротьби із злочинністю.

Насильницький злочин проти працівника органів внутрішніх справ України – це умисне кримінально каране діяння, що проявляється у протиправному енергетичному

чи інформаційному впливі на органи, тканини (чи їх фізіологічні функції), психіку працівника ОВС, шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища, інформації, вчиняється всупереч або поза його волею та здатне заподіяти смерть, фізичну або психічну травму (шкоду), обмежити свободу волевиявлення або дій працівника ОВС.

Маючи складну, в певній мірі унікальну за змістом й негативним відтінком етичну, соціально-філософську природу, насильницькі злочини проти працівників ОВС характеризуються: а) специфічними кримінологічно значущими рисами жертви злочину; б) типовими ознаками, в яких відбиваються атрибути кримінального насильства: вони пов'язані з фізичним та психічним насильством або погрозою його застосування.

Основною ознакою насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ є особа потерпілого, тобто працівник органів внутрішніх справ, який наділений специфічними, функціональними правами та обов'язками, що дозволяє виділити закономірності розвитку такого виду злочинів, виявити причини та умови вчинення злочинів, а також розробити заходи запобігання та протидії.

Насильницький злочин проти працівників органів внутрішніх справ України, як форма кримінального конфлікту, з погляду системних параметрів, представляє собою динамічну систему, елементами якої є об'єктний і суб'єктний склади, а також взаємозв'язки, що поєднують учасників конфліктного відношення. Також він є елементом більш складної соціальної системи, що поєднує передумови і умови виникнення конфлікту, його прямі та опосередковані результати, механізми запобігання і припинення тощо.

Запропоновано наступну класифікацію насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України за комплексним критерієм: 1) насильницькі злочини проти працівників ОВС, які вчиняються у зв'язку з їх службовою діяльністю: а) опір працівникові правоохоронного органу (ст. 342 КК України); б) погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК Укра-

їни); в) посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК України); г) захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу (ст. 349 КК України); 2) насильницькі злочини проти працівників ОВС, які вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин (вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень та інші кримінальні прояви насильства в сім'ї); 3) насильницькі злочини проти працівників ОВС, які не пов'язані з їх службовою діяльністю та вчиняються поза сферою сімейно-побутових відносин (вбивство, тілесні ушкодження, хуліганство, тощо).

Детермінантами насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ України є об'єктивні й суб'єктивні фактори економічного, політичного, ідеологічного, культурного, національного, морально-психологічного, соціального, соціально-біологічного, організаційно-управлінського і правового характеру. Проведений аналіз вказаних детермінантів призвів до формулювання висновку, що в причинному комплексі насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ вони взаємодіють між собою не на паритетних засадах; у кожному конкретному випадку окремі їх складники зазнають більшого впливу з боку певних компонентів механізму вчинення злочину, в результаті чого видозмінюється процес детермінації.

Надано загальну характеристику механізму вчинення насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ. Доведено, що при збереженні загальної типізованої схеми, особливість механізму індивідуальної насильницької поведінки щодо працівника ОВС полягає у специфіці жертви злочину, криміногенній ситуації та наявності агресії у мотиваційному комплексі.

В основі механізму насильницького злочину проти працівника органів внутрішніх справ в причинній площині лежить як ситуація, так і негативні психологічні деформації, що прийняли форму суспільно небезпечної установки особистості правопорушника. Ретельне кримінологічне дослідження особи, що вчиняє насильницький злочин проти працівника органів внутрішніх справ, дає підстави виділити цих осіб в особливий вид, якісно відмінний від інших

громадян, що доводить доцільність окремого кримінологічного дослідження взаємовідносин працівників органів внутрішніх справ та правопорушників.

Для структури мотивації насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ характерно: 1) порушення рівноваги, коли домінуюче положення здобувають особисті інтереси і потреби; 2) діапазон спонукань насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ значно вужче, ніж діапазон людської поведінки взагалі; 3) мотивація більшості цих злочинів носить ситуативний і при цьому особистісний і примітивний характер.

Досліджено особливості криміногенної ситуації при вчиненні злочинів проти працівників органів внутрішніх справ, в результаті чого виділено та проаналізовано такі її типи, як: а) сумлінно принципове виконання працівниками ОВС своїх службових обов'язків; б) провокативна правомірна поведінка потерпілого; в) провокативна протиправна поведінка потерпілого.

Запобігання насильницькій злочинності проти працівників органів внутрішніх справ як комплексна системна реакція суспільства на злочинні явища даного виду виступає в декількох взаємозалежних аспектах: як засіб соціального регулювання найбільш значимих суспільних відносин у правоохоронній сфері; комплекс заходів правового, виховного, спеціально-кримінологічного характеру впливу; система різних рівнів запобігання і припинення насильницької злочинності проти працівників органів внутрішніх справ, що лежить в основі діяльності різних суб'єктів. Залежно від ієрархії причин та умов насильницької злочинності проти працівників органів внутрішніх справ виділено та розглянуто три основних рівні її запобігання: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний.

Загальносоціальні заходи запобігання злочинам – це сукупність економічних, політичних, ідеологічних, організаційних та інших заходів. Системність і специфіка запобіжних заходів на загальносоціальному рівні відносно насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ пов'язана з комплексними дослідженням таких груп проблем як удосконалення ідеологічної та виховної

роботи серед населення, зменшення соціальних суперечностей, мінімізація криміногенного протистояння різних верств населення, підвищення соціальних стандартів життя, що сприяє побудові міцного фундаменту для нормального функціонування всіх соціальних сфер, виховання та контролю над дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей у ньому тощо.

Спеціально-кримінологічне запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ спрямоване на виявлення і усунення або послаблення дії факторів, що детермінують злочинність у цілому, окремі види і групи злочинів, причини та умови конкретних злочинів. Запропоновано комплекс заходів впливу на найбільш злободенні і винятково небезпечні для життя і здоров'я працівників органів внутрішніх справ України проблеми, а саме: втручання у кризові ситуації; зменшення практичних можливостей вчинення насильницьких злочинів; виховна та інформаційна робота серед населення; залучення громадськості до запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ; надання допомоги жертвам цих злочинів тощо.

Важливим аспектом спеціального запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ виступають розробка і впровадження наукових програм з організації і тактики запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ.

Індивідуальна профілактика насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ здійснюється шляхом спонукання осіб до добровільної відмови від розпочатої ними антигромадської та протиправної діяльності або припинення цих дій. Для цього необхідним є застосування комплексу заходів, які за характером, суб'єктами, наслідками або іншими ознаками, здатні взаємно замінити один одного при створенні комплексу превентивних заходів. По-перше, це дозволить значно обмежити витрати часу на корекцію протиправної поведінки особи. По-друге, припинення звичайне пов'язано із притягненням до кримінальної

відповідальності, а запобіжна діяльність є більш гуманним заходом, адже не породжує кримінально-правових наслідків.

Важливим напрямком запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ є віктимологічна профілактика, в системі якої також виділені заходи загальносоціального, спеціального та індивідуального характеру. Охарактеризовано пріоритетні заходи такої профілактики, серед яких: організація системи моніторингу причин і умов, які сприяють вчиненню насильницьких злочинів проти працівників ОВС; виявлення працівників ОВС, які демонструють підвищену віктимність; реформування системи соціально-правового, економічного, спеціально-технічного, тактико-спеціального та іншого захисту працівників ОВС тощо.

Список використаних джерел

1. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика / Г. А. Аванесов. – М. : Академия МВД СССР, 1980.
2. Алексеев А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы : монография / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухарев. – М. : Издательство НОРМА, 2001.
3. Алексеева А. П. Механизм индивидуального преступного поведения профессионального спортсмена, связанного с его непосредственной спортивной деятельностью / А. П. Алексеева // Альманах современной науки и образования. – 2009. – № 1 (2). – Ч. 2.
4. Алексеева М. А. Личность осуждённого за насильственные преступления и предупреждение специального рецидива : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / М. А. Алексеева. – М., 1986.
5. Антонян Ю. М. Изучение личности преступника / Ю. М. Антонян. – М. : Юрид. лит., 1982.
6. Антонян Ю. М. Личность преступника / Ю. М. Антонян, В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004.
7. Антонян Ю. М. Понятие преступности, ее вечность / Ю. М. Антонян // Преступность и общество : сб. науч. трудов. – М. : ВНИИ МВД России, 2005.
8. Антонян Ю. М. Преступная жестокость / Ю. М. Антонян. – М. : ВНИИ МВД России, 1994.

9. Антонян Ю. М. Психология преступления и наказания / Ю. М. Антонян, М. И. Еникеев, В. Е. Эминов. – М. : ПЕНАТЕС-ПЕНАТЫ, 2000.

10. Арсеньев А. С. Анализ развивающегося понятия / А. С. Арсеньев, Б. С. Библер, Б. М. Кедров. – М. : Наука, 1967.

11. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. – Х. : Основа, 2003.

12. Бандурка А. М. Конфликтология : учебное пособие для вузов / А. М. Бандурка, В. А. Друзь. – Х. : РИП «Оригинал», 1997.

13. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов ; МВС України, Харків. Ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2011.

14. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник / О. М. Бандурка. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1998.

15. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИН-ФРА-М, 2004.

16. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб. : Питер, 2001.

17. Біленчук П. Д. Злочинність: поняття та види / П. Д. Біленчук // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 11.

18. Блувштейн Ю. Д. Криминология и математика / Ю. Д. Блувштейн. – М. : Юрид. лит., 1974.

19. Блувштейн Ю. Д. Система субъектов и тактика профилактики правонарушений : лекция / Ю. Д. Блувштейн. – М., 1980.

20. Блувштейн Ю. Д. Профилактика преступлений / Ю. Д. Блувштейн, М. И. Зырин, В. В. Романов. – Минск : Университетское, 1986.

21. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения / М. И. Бобнева. – М. : Наука, 1978.

22. Бойцов Л. Н. Уголовно-правовая борьба с организованной преступностью: иллюзии, реальность и возмо-

жная альтернатива / Л. Н. Бойцов, И. Я. Гонтарь // Государство и право. – 2000. – № 11.

23. Боков А. В. Организация борьбы с преступностью : монография / А. В. Боков. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003.

24. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998.

25. Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы / С. В. Бородин. – М. : Наука, 1990.

26. Бурлаков В. Н. Индивидуальная профилактика правонарушений: проблемы и суждения / В. Н. Бурлаков // Вестник Ленинградского университета. Серия: Экономика. Философия. Право. – 1982. – № 23.

27. Быргэу М. М. Опыт системного исследования профилактики преступлений. Современное состояние проблемы / М. М. Быргэу, А. Н. Литвинов. - М. : «Юркнига», 2004.

28. Бэрн Р. Агрессия / Р. Бэрн, Д. Ричардсон. – СПб. : Питер, 1999.

29. Валуйська М. Ю. Кримінологічна характеристика особистості злочинців, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Валуйська Марина Юріївна. – Х., 2002.

30. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002.

31. Великий тлумачний словник української мови / упор. Т. В. Ковальова. – Х. : Фоліо, 2005.

32. Взаимодействие милиции и населения: к итогам харьковского эксперимента. - Х. : Нац. ун-т внутр. дел, 2003.

33. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук. – М. : Наука, 1979.

34. Віктимна поведінка і її види. Класифікація потерпілих від злочинів [Електронний ресурс] // Кримінологія : курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/3631/11>

35. Воронко В. С. Особливості індивідуальної злочинної поведінки осіб, які вчиняють насильницькі злочини під впливом наркотиків / В. С. Воронко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/period/article/9486/%C2>

36. Воронко В. С. Особливості механізму індивідуальної поведінки осіб, які вчиняють насильницькі злочини проти особи [Електронний ресурс] / В. С. Воронко. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/555-kruminalist/14638-2011-01-18-22-01-36.html>

37. Глухова А. А. Виктимологическая профилактика как перспективное направление предупреждения преступности и конкретного преступления / В. В. Голіна // Профилактическая деятельность государства как одно из основных средств сдерживания преступности в Российской Федерации : материалы Международной научно-практической конференции. – М. : ВНИИ МВД России, 2006.

38. Голіна В. В. Спеціально-кримінологічне попередження злочинів (теорія і практика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; виправно-трудове право» / В. В. Голіна. – Х., 1994.

39. Городянюк С. В. Безпека працівників органів внутрішніх справ як результат нормативно-управлінського впливу [Електронний ресурс] / С. В. Городянюк. – Режим доступу : <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/25-2010-04-28-06-47-06/164-21-.html>

40. Грохольський В. Л. Організаційно-правові засади управління спеціальними підрозділами МВС України по боротьбі з організованою злочинністю : монографія / В. Л. Грохольський ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х. : Ви-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003.

41. Гюгенбюль-Крейг А. Благо сатаны / А. Гюгенбюль-Крейг. – СПб. : Питер, 1997.

42. Давыденко Л. М. Криминология : учеб. пособие / Л. М. Давыденко, Н. И. Мычко. – Донецк, 2005.

43. Давыденко Л. М. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы : монография /

Л. М. Давыденко, А. А. Бандурка. – Х. : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005.

44. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М. : Рус. яз., 1980. – Т. 4.

45. Дельгадо Х. Мозг и сознание / Х. Дельгадо ; пер. с англ. Л. Я. Белопольского ; под ред. и с предисловием Г. Д. Смирнова. – М. : Мир, 1971.

46. Джавадов Ф. М. Квалификация насильственных преступлений, совершенных с применением оружия : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Ф. М. Джавадов. – М. : МГУ, 1985.

47. Джужа О. М. Аналіз загальнодержавних комплексних заходів запобігання злочинам в Україні / О. М. Джужа, Ю. Ю. Орлов // Правове забезпечення діяльності міліції/поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід : зб. наук. праць / Київ. націон. ун-т внутр. справ. – К. : Атіка, 2006.

48. Джужа О. М. Індивідуальна профілактика злочинів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1728092449619/pravo/individualna_profilaktika_zlochiviv

49. Динека В. И. Уголовная ответственность работников органов внутренних дел за превышение власти или служебных полномочий : учебное пособие / В. И. Динека . – М., 1994.

50. Дмитренко Ю. П. Проблеми соціального захисту працівників правоохоронних органів / Ю. П. Дмитренко // Наукові розробки Академії – вдосконалення практичної діяльності та підготовки кадрів органів внутрішніх справ (за результатами науково-дослідних робіт у 1993 році) : матеріали науково-практичної конференції (Київ, 1–2 лютого 1994 р.) / МВС України ; УАВС ; відп. ред. А. П. Закалюк. – Київ, 1994.

51. Драчева Ю. В. Некоторые вопросы подготовки сотрудников правоохранительных органов к экстремальным условиям / Ю. В. Драчева , К. А. Краснова // Современные проблемы борьбы с преступностью : материалы меж-

регіональної науково-практичної конференції (г. Томськ, 21 лютого 2011 г.). – Томськ : Томський ЦНТИ, 2011.

52. Дроздов А. Ю. Агресивне поведіння молоді в контексті соціальної ситуації / А. Ю. Дроздов // Соціологічні дослідження. – 2003. – № 4.

53. Дундич Л. В. Поняття і структура механізму злочину [Електронний ресурс] / Л. В. Дундич. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08dlvsmz.pdf>

54. Євдокимов В. Запобігання умисним вбивствам слідчим / В. Євдокимов // Право України. – 1996. – № 11.

55. Жалинський А. Э. Умови профілактики преступлень / А. Э. Жалинський. – М., 1978.

56. Желібо Є. П. Безпека життєдіяльності : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є. П. Желібо, В. В. Зацарний. – К. : Каравела, 2007.

57. Жуковська Ж. О. Профілактика та попередження злочинів серед неповнолітніх / Ж. О. Жуковська // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 1.

58. Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/558-kruminolog/15105-2011-01-21-07-20-09.html>

59. Загальносоціальне і спеціальне попередження злочинів. Напрямки, рівні, програми. Метод моделювання злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraine-diplom.com/60/16162-zagalno-socialne-i-specialne-poperedzhennya-zlochiniv-napryamki-rivni-programi-metod-modelyuvannya-zlochinnosti.html>

60. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки.

61. Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения / А. П. Закалюк. – М. : Юрид. лит., 1986.

62. Зейгарник Б. В. Психология личности: норма и патология / Б. В. Зейгарник ; под ред. М. Р. Гинзбурга. – М. :

Изд-во Моск. психолого-социального ин-та. – Воронеж :
Изд-во НПО «МОДЭК», 2003.

63. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : науч.-практ. издание / А. Ф.Зелинский . – К. : Юринком Интер, 1999.

64. Зелинский А. Ф. Криминология : курс лекций / А. Ф.Зелинский. – Х. : Прапор, 1996.

65. Зелінський А. Ф. Детермінація злочину : навч. посіб. / А. Ф. Зелінський, Л. П. Оніка. – Х. : УкрЮА, 1994.

66. Зимбардо Ф. Социальное влияние / Ф. Зимбардо, М. Ляйппе. – СПб. : Питер, 2000.

67. Игошев К. Е. Введение в курс профилактики правонарушений / К. Е. Игошев, В. С. Устинов. – Горький, 1977.

68. Иншаков С. М. Криминология. Практикум / С. М. Иншаков. – М. : Юриспруденция, 2001.

69. Исаев Н. А. Сексуальные преступления как объект криминологии / Н. А. Исаев . – СПб. : Юридический центр Пресс, 2007.

70. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови : близько 7000 словник. ст. / А. О. Івченко ; худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Х. : Фоліо, 2005.

71. Ігнатов О. М. Біологічні фактори детермінації злочинної поведінки: постановка проблеми [Електронний ресурс] / О. М. Ігнатов. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/>

72. Ігнатов О. М. Мотивація насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ / О. М. Ігнатов // Право України. – 2008. – № 4.

73. Кабанов П. А. Криминологическая таксономия : понятие, содержание, таксономические единицы и основания их группировки [Електронний ресурс] / П. А. Кабанов // Криминологический журнал ОГУЭП. – 2007. – № 1 (2). – С. 25–29. – Режим доступу : <http://cj.isea.ru/pdf.asp?id=1956>.

74. Карпец И. И. Проблема преступности / И. И. Карпец . – М. : Юрид лит, 1969.

75. Квинн В. Прикладная психология / В. Квинн. – СПб. : Питер, 2000.

76. Кирсанов З. И. Криминалистические учения о механизме преступления и его отражении : лекция / З. И. Кирсанов . – М., 1994.

77. Кисіль З. Р. Професійний ризик у діяльності працівників ОВС України / З. Р. Кисіль // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – Вип. 1.

78. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

79. Коженевски Л. Безопасность, свобода и права человека / Л. Коженевски // Безопасность жизнедеятельности. – 2004. – № 1.

80. Козаченко І. П. Участь працівників практичних підрозділів у навчальному процесі / І. П. Козаченко // Проблеми підвищення рівня підготовки кадрів для органів внутрішніх справ : матеріали наук.-практ. конференції (м. Київ, 10–11 грудня 1992 р.). – К., 1993.

81. Козловская Е. А. Психолого-педагогические основы деятельности участкового инспектора милиции : учебное. пособие / Е. А. Козловская ; МВД СССР ; Гл. упр. кадров и учеб. заведений. – М., 1990.

82. Кондратюк Л. В. Антропология преступления (Микрокриминология) / Л. В. Кондратюк. – М. : НОРМА, 2001.

83. Кондрашов Б. Н. Правовые основы организации и деятельности милиции России : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Б. Н. Кондрашов. – М., 1992.

84. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.

85. Корнєєв Ю. В. Адміністративно-правове забезпечення особистої безпеки працівників податкової міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Ю. В. Корнєєв . – Ірпінь, 2002.

86. Кравченко Ю. Ф. Міліція України [Електронний ресурс] / Ю. Ф. Кравченко. – К. : Генеза, 1999. – 432 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1728092449619/pravo/individualna_profil_aktika_zlochiniv
87. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг ; пер. с англ. Н. Мальгина. – 7 изд. междунар. – СПб., 2000.
88. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений / Л. Н. Кривоченко. – Х. : Вища школа, 1983.
89. Криминология / под ред. В. Н. Бурлаков, Н. М. Кропачева. – СПб. : Питер, 2002.
90. Криминология : учебник для вузов / под общ. ред. д.ю.н., проф. А. И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА), 2002.
91. Криминология : учебник для вузов / под ред. проф. В. Д. Малкова. – М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006.
92. Криминология : учебник для юрид. вузов / под общей ред. д-ра юрид. наук, проф. А. И. Долговой. – М. : ИНФРА-М : НОРМА, 1997.
93. Криминология : учебник для юрид. вузов / С. Б. Алимов, Ю. М. Антонян, С. П. Бузынова и др. ; под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. : Юрист, 1995.
94. Криминология и организация предупреждения преступлений : учебное пособие для слушателей Академии МВД России / под ред. проф. Э. И. Петрова. – М. : Академия МВД России, 1995.
95. Криминология. Учебно-методические материалы и альбом схем : учебное пособие / под редакцией С. Е. Вицина и В. А. Уткина. – М. : Центр юридической литературы «ЩИТ», 2001.
96. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. – Х. : Юрінком Інтер ; Право, 2002.
97. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

98. Кримінологічна віктимологія : навчальний посібник / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2006.

99. Кримінологічний довідник : довідкове видання / за наук. ред. Бандурки О. М. ; за заг. ред. Джужі О. М. та Литвинова О. М. – Х. : Діса Плюс, 2013.

100. Кримінологія: (Загальна частина) : навчальний посібник / кол. авторів Блага А. Б., Богатирьов І. Г., Давиденко Л. М. та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2010.

101. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения) / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юридическая литература, 1968.

102. Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд. испр. и доп. – М. : Наука, 2005.

103. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова ; под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Изд-во Московского университета, 1984.

104. Куличенко В. В. Профессиональная деформация сотрудников уголовного розыска: Сущность и пути профилактики : лекция / В. В. Куличенко, В. П. Столбовой. – К., 1990.

105. Курс кримінології : Загальна частина / Джужа О. М., Михайленко П. П. та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2001.

106. Курс лекций по криминологии / под ред. проф. Даньшина И. Н. (Общая часть) и проф. Голины В. В. (Особенная часть). – Х. : Одиссей, 2007.

107. Лапка О. Я. Соціально - правовий захист працівників міліції України (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / Лапка Оксана Ярославівна. – Ірпінь, 2003.

108. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл, 2005.

109. Литвак О. М. Про причини зростання злочинності та умови, що цьому сприяють / О. М. Литвак // Віче. – 1997. – № 11.

110. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження / О. М. Литвак . – К. : Юрінком Інтер, 2000.

111. Литвинов А. Н. Предупреждение преступлений и правонарушений. Профилактическая работа с населением : научно-практическое пособие / А. Н. Литвинов. - М. : Юркнига, 2004.

112. Литвинов А. Н. Прогнозирование и планирование в криминалистике / А. Н. Литвинов, Р. Л. Степанюк ; под общей ред. канд. юрид. наук, доц. В. И. Гаенко. – М. : Юркнига, 2004.

113. Литвинов А. Н. Профилактика преступлений. От теории к практике : научно-практическое пособие / А. Н. Литвинов, Т. С. Гавриш. – М. : ИКФ «Экмос», 2003.

114. Литвинов О. М. Віктимізація: фактори, аналіз, заходи протидії : навчальний посібник / О. М. Литвинов. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009.

115. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія / О. М. Литвинов . – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008.

116. Литвинов О. М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів : монографія / О. М. Литвинов. – Херсон : Олді-плюс, 2003.

117. Литвинов О. М. До концепції проекту Закону України «Про профілактику злочинності» / О. М. Литвинов // Вісник Університету внутрішніх справ. – 2000. – № 12'1.

118. Ложкин А. И. Психология личности агрессивного насильственного преступника: мотивационно-смысловой аспект : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридическая психология» / А. И. Ложкин. – М., 2000.

119. Лунеев В. В. Мотивация преступного поведения / В. В. Лунеев. – М. : Наука, 1991.

120. Максимюк П. С. Визначення складу управлінських здібностей [Електронний ресурс] / П. С. Максимюк. – Режим доступу : <http://www.lection.com.ua/psychology/psupr/viznachennya-skladu-upravlinських-zdibnostey-psihologiya-upravlinnya>

121. Мартиненко О. А. Злочини працівників ОВС : аналіз сталих тенденції / О. А. Мартиненко. – Режим доступу : <http://ukrprison.org.ua/expert/1286620207>

122. Медведєв В. С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ: Теоретичні та прикладні аспекти / В. С. Медведєв. – К. : НАВСУ, 1997.

123. Международные акты о правах человека. – М. : Юрид. литература, 1998.

124. Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология / В. Д. Менделевич. – М. : МЕДпресс, 2001.

125. Механизм преступного поведения / Антонян Ю.М., Барановский Н.А., Дагель П. С. и др. ; отв. ред. : Кудрявцев В. Н. – М. : Наука, 1981.

126. Механизм преступного поведения / под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Наука, 1981.

127. Механизм и формы реализации норм уголовного права: Монография / Т. А. Сулейманов, А. Н. Павлухин, Н. Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ–ДАНА: Закон и право, 2007.

128. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3-х т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1997. – Т. 1: 1917–1925.

129. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3-х т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1997. – Т. 2: 1926–1945. – 1999.

130. Міліція України в останні роки існування Радянського Союзу та перші роки незалежності України (1990–1992 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47427>.

131. Міліція України у складі міністерства охорони громадського порядку УРСР (1962–1968 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47407>.

132. Міліція УРСР у період 1946–1962 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47398>.

133. Міністерства внутрішніх справ Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) [Електронний ресурс]. –

Режим доступу :
<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47324>.

134. Настольная книга сотрудника безопасности. – М. : Гелиос, 1998.

135. Небылицин В. Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий / В. Д. Небылицин. – М. : Наука, 1976.

136. Норма та девіація у правоохоронній діяльності: кримінологічні дослідження / редкол. : Є. Гнатенко та ін. ; [гол. ред. канд. філос. наук В. І. Поклад] ; Луган. Держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – Вип. 6.

137. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] : словарь / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 22-е изд. – 1992. – Режим доступа : <http://www.ozhegov.org/words/20480.shtml>.

138. Олейник А. Н. Основы конфликтологии. Психологические средства деятельности сотрудников органов внутренних дел в ситуации конфликтов / А. Н. Олейник. – М. : АПО, 1992.

139. Організація та діяльність міліції України у роки Великої вітчизняної війни (1941–1945 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47372>.

140. Основы конфликтологии : учебное пособие / под ред. В. Н. Кудрявцева. – М., 1997.

141. Особливості механізму індивідуальної злочинної поведінки осіб, які вчиняють насильницькі злочини проти особи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nuoua.if.ua/publ-kac/naukov-stat/osoblivost-mehanizmu-ndiv-dualno-zlochino-poved-nki-os-b-jak-vchinjayut-nasilnick-zlochini-proti-osobi.html>

142. Охорона праці в діяльності ОВС України : підручник / О. М. Бандурка, І. К. Шаша, І. В. Власенко, П. М. Бортнічук. – Х. : Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2003.

143. Охорона праці. Терміни та визначення основних понять : ДСТУ 2293-99. – На заміну ДСТУ 2293-93 – [Чинний від 1999-03-26]. – К. : Держстандарт України, 1999.

144. Петелин Б. Направленность личности и мотивы преступного поведения : учеб. пособие / Б. Петелин . – М. : Изд-во МГУ, 1973.

145. Петин И. А. Механизм преступного насилия. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004.

146. Пивоваров В. В. Питання детермінації та відтворення злочинності / В. В. Пивоваров // Проблеми злочинності : республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Х., 2000. – Вип. 43.

147. Пістун І. П. Безпека життєдіяльності / І. П. Пістун. – Суми : Університетська книга, 2000.

148. Побегайло Э. Ф. Психологические детерминанты криминальной агрессии / Э. Ф. Побегайло // Уголовное право. – 2002. – № 1.

149. Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів УРСР від 29 липня 1991 р. № 114 // Збірник нормативних актів України з питань правопорядку. – К., 1993.

150. Попов Д. В. К вопросу о соотношении уголовно-правовых понятий: принуждение и насилие / Д. В. Попов // Актуальные вопросы уголовного процесса современной России : межвузовский сборник научных трудов. – Уфа : РИО БашГУ, 2003.

151. Права человека и деятельность органов внутренних дел / Мордовец О.С., Магомедов О.О., Силантиева Л. В. та ін. – Саратов : СВШ МВС РФ. – 1994.

152. Правовий, соціальний та фізичний захист працівників органів державної податкової служби України : навч. посібник / В. Т. Білоус, Ю. В. Корнєєв, Л. А. Саприкіна та ін. – Ірпінь : Академія ДПС України 2001.

153. Правовые основы обеспечения общественного порядка : учебное пособие. / В. В. Лазарев, Л. Л. Попов, Л. М. Розин ; Акад. МВД РФ. – М., 1987.

154. Присяга працівника органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1991 року № 382. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/382-91-%D0%BF>.

155. Причини і умови конкретного злочину [Електронний ресурс] // Кримінологія : курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – Режим доступу <http://textbooks.net.ua/content/view/3624/11/>

156. Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України : Закон України від 26 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №7.

157. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11.

158. Про державну службу : Закон України від 16 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52.

159. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11.

160. Про міліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 20.12.1990 № 565-XII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

161. Про надзвичайний стан [Електронний ресурс] : Закон України від 26.06.1992 р. № 2501-XII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2501-12>.

162. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22.

163. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35.

164. Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ : Закон України від 9 квітня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 29.

165. Про посилення правового захисту працівників правоохоронних органів : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 18 січня 1991 р. №647-12 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 7.

166. Програми психопрофілактичної роботи з особовим складом органів внутрішніх справ України на 2013–

2017 роки : схвалено рішенням колегії МВС 18.01.2013 ; наказ Міністерства внутрішніх справ України № 112 від 07.02.2013

167. Проект Закону України «Про профілактику злочинів» від 12 травня 1998 р. // Курс кримінології: Особлива частина : підручник : у 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін.. ; за заг. ред. О.М.Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2001.

168. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов; МВС України, Харків. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2011.

169. Психология : методическое пособие / под ред. Г. Б. Скок, Л. В. Меньшикова, С. А. Гурьева. – Новосибирск : Новосибирский государственный технический университет, 2003.

170. Психология и педагогика управления в органах внутренних дел : учебно-методические материалы по дисциплине «Психология и педагогика управления в органах внутренних дел» (для слушателей факультета № 2. Ч. 1.– Москва, 1989.

171. Ривман Д. В. Криминальная виктимология : учебник для вузов / Д. В. Ривман. – СПб. : Изд-во «Питер», 2001.

172. Розрахунок злочинної інтенсивності здійснювався на підставі статистичних даних щодо кількості населення України сформованих Державною службою статистики України [Електронний ресурс] // Динаміка чисельності населення України (1990-2014 р.р.). – Режим доступу: http://data.com.ua/guest_article/2145.htm

173. Савельєв О. С. Професійно-кваліфікаційні вимоги до працівників органів внутрішніх справ та напрямки їх удосконалення [Електронний ресурс] / О. С. Савельєв. – Режим доступу : <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/74-2010-08-17-13-49-26/1001-32>.

174. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія / А. В. Савченко. – К. : Атіка, 2002.

175. Самовичев Е. Р. Убийство: психологические аспекты преступления и наказания / Е. Р. Самовичев. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1988.

176. Сафонов А. Д. Преступность в России и криминальная безопасность органов внутренних дел : монография / А. Д. Сафонов . – М. : ЮНИТИ-ДАНА. Закон и право, 2003.

177. Симоненко Г. В. Правові засади особистої безпеки працівників ОВС / Г. В. Симоненко , Р. В. Бойко. – Режим доступу : <http://uadocs.exdat.com/docs/index-157300.html?page=23>

178. Синявська О. Ю. Життєдіяльність персоналу органів внутрішніх справ України (організаційно-правові засади) : монографія / О. Ю. Синявська. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005.

179. Сімко Р. Т. Психофізична підготовка працівників органів внутрішніх справ до несення служби в особливих умовах [Електронний ресурс] / Р. Т. Сімко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2012_15/608-617.pdf

180. Словник української мови / під ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – Т. 3.

181. Словник української мови. – Том другий. – К. : Наукова думка, 1971.

182. Стан та структура злочинності в Україні [Електронний ресурс] / МВС України. – 2012. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/813157;jsessionid=37E6F1878A44E928A1320A8150A82874>

183. Становлення робітничо-селянської міліції УРСР (1919–1922 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47340>

184. Старков О. В. Предупреждение преступлений / О. В. Старков. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005.

185. Стрельцов Є. Л. Деякі роздуми про правову сутність та соціальні завдання кримінального права / Є. Л. Стрельцов // Право України. – 2010. – № 9.

186. Стрельцов Є. Л. Права людини і кримінальне право / Є. Л. Стрельцов // Боротьба зі злочинністю та права людини : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2006.

187. Ступник Я. В. Кримінологічний аналіз механізму протидії наркозлочинності : монографія / Я. В. Ступник, О. М. Литвинов. – Х. : НікаНова, 2012.

188. Сьоміна Н. А. Механізм вчинення злочину: поняття та елементи [Електронний ресурс] / Н. А. Сьоміна. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknivs/2009_3/cemina.htm

189. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / Г. Тард ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2004.

190. Татауров А. А. – Проблемы первоначального этапа расследования насильственных преступлений в отношении сотрудников органов внутренних дел : монография / А. А. Татауров. – М. : Юрлитинформ, 2011.

191. Теоретические основы предупреждения преступности / отв. ред. Антонян Ю. М., Жалинский А. Э., Звирбуль В. К. та др. – М. : Юрид. лит., 1977.

192. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) / В. О. Туляков. – Одеса : Юрид. літ., 2000.

193. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. О. Туляков. – Одеса, 2001.

194. Удод А. М. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. М. Удод. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2013.

195. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; авт. вступ. ст. П. С. Гуревич. – М. : Республика, 1994.

196. Храмцов О. М. Кримінологія вербальної агресії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Храмцов Олександр Миколайович. – Х. : НУВС, 2003.

197. Шестаков Д. А. Специальная профилактика преступлений: проблемы и перспективы / Д. А. Шестаков,

В. Н. Бурлаков // Вестник Ленинградского университета. - Сер. 6. - Вып. 4. - Л., 1990.

198. Шиканов В.И. Криминалистическая виктимология и практика расследования убийств : учеб. пособие. – Иркутск : Иркутск.гос.ун-т, 1979.

199. Шнайдер Г. Й. Криминология / Г. Й. Шнайдер ; пер. с нем. – М. : Прогресс – Универс, 1994.

200. Яковлев А. М. Преступность и социальная психология (Социально-психол. закономерности противоправного поведения) / А. М. Яковлев ; предисл. проф., д-ра экон. наук В. Н. Кудрявцева. – М. : Юрид. лит., 1971.

201. Ярмиш О. Н. Проблеми взаємодії між правоохоронними органами та населенням: вітчизняний та зарубіжний досвід / О. Н. Ярмиш // Вісник Ун-ту внутр. справ. – 1999. – № 8.

Наукове видання

ГЛАДКОВА Євгенія Олексіївна

**ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ
ПРОТИ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ**

Монографія

За загальною редакцією
д-ра юрид. наук, проф.
О. М. Литвинова